# คำนำ

การศึกษาพระปริยัติธรรม ที่จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเต็มที่ จำต้องมีหนังสือเครื่องประกอบหลักสูตรครบบริบูรณ์ เพราะหนังสือเครื่องประกอบเท่ากับดวงประทีปสำหรับส่องมรรคา ให้ผู้ศึกษามองเห็นแนวทางได้สะดวกชัดเจน เพราะฉะนั้น กองตำราแห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งมีหน้าที่จัดพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวแก่การศึกษาพระปริยัติธรรมทุกประเภท จึงได้คิดจัดพิมพ์หนังสือเครื่องอุปกรณ์ทั้งฝ่ายนักธรรมทั้งฝ่ายบาลีขึ้น เพื่อให้ผู้ศึกษาไดรับความสะดวกในการศึกษา และได้จัดพิมพ์เสร็จไปแล้วหลายเรื่อง เฉพาะหนังสือธัมมปทัฏฐกถา ก็นับว่าเป็นหนังสือสำคัญเรื่องหนึ่ง เพราะใช้เป็นหลักสูตรเปรียญธรรมประโยค ๓ ผู้ศึกษาบาลีเมื่อเรียนบาลีไวยากรณ์จบแล้ว ก็เริ่มเรียนหนังสือเป็นลำดับไป เห็นควรแปลเป็นภาษาไทยให้ตลอดเรื่อง และได้มอบให้พระมหาอู นิสฺสโภ ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นผู้รับไปดำเนินการ. ท่านได้ค้นคว้ารวบรวมจากหนังสือ ต่าง ๆ ซึ่งพระเถรานุเถระได้แปลไว้บ้าง ขอให้ท่านที่เป็นกรรมการกองตำราช่วยแปลบ้าง ขอให้ท่านที่เป็นเปรียญในสำนักเดียวกันและต่างสำนักช่วยแปลบ้าง

แต่การแปลนั้น ได้ขอให้แปลตามวิธีการที่กองตำราได้วางไว้ เพื่อให้หนังสือเป็นระเบียบเดียวกัน ไม่ลักลั่น โดยถือหลักว่า แปลให้ได้ความชัด สำนวนเรียบร้อย ไม่โลดโผนจนเสียหลังของภาษา และแปลเท่าศัพท์ อย่างพระกรรมการแปลเป็นตัวอย่าง ในสนามหลวง ถ้าที่ไหนไม่มีศัพท์ เพิ่มเข้าใหม่ก็ทำเครื่องหมายวงเล็บ [ ] ไว้ ถ้าที่ไหนบ่งถึงข้อธรรมก็ดี เกี่ยวกับลัทธิธรรมเนียมก็ดี ท่านชักความมาจากอุปกรณ์บาลีหรือคัมภีร์อื่น ๆ ก็ดี ก็ได้ทำเชิงอรรถบอกไว้ทุกแห่ง เพื่อสะดวกแก่ผู้ศึกษาสนใจในการค้นคว้า.

กองตำรา ฯ ขอแสดงความขอบใจท่านผู้ช่วยแปลและผู้มีส่วน

ช่วยให้หนังสือนี้สำเร็จทุก ๆ ท่าน และขออุทิศส่วนกุศลซึ่งเกิดจากหนังสือนี้ แด่ท่านบุรพูปัธยาจารย์ผู้บริหารพระศาสนาสืบ ๆ กันมา.

**กองตำรา**

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๐

๑. เดี๋ยวนี้เป็นหลักสูตรประโยค ๑-๒-๓

# พระธัมมปทัฏฐกถาแปล

## ภาค ๑

### คำนมัสการ*

**ข้าพเจ้า[๑] อันพระกุมารกัสสปเถระ[๒] ผู้ฝึกตนเรียบร้อยแล้ว ประพฤติสม่ำเสมอโดยปกติ มีจิตมั่นคง ใคร่ความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม หวังอยู่ว่า "พระอรรถกถาอันพรรณนาอรรถแห่งพระธรรมบทอันงาม ที่พระศาสดาผู้ฉลาดในสภาพที่เป็นธรรมและมิใช่ธรรม มีบทคือพระสัทธรรมถึงพร้อมแล้ว มีพระอัธยาศัยอันกำลังแห่งกรุณาให้อุตสาหะด้วยดีแล้ว ทรงอาศัยเหตุนั้น ๆ แสดงแล้ว เป็นเครื่องเจริญปีติปราโมทย์ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นคำที่สุขุมละเอียด นำสืบ ๆ กันมา ตั้งอยู่แล้วในตามพ-ปัณณิทวีป[๓] โดยภาษาของชาวเกาะ ยังไม่ทำความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ ให้สำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายที่เหลือได้ ไฉนพระอรรถกถาแห่งพระธรรมบทนั้น จะทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่โลกทั้งปวงได้" ดังนี้ อาราธนาโดยเคารพแล้ว จึง**

* นัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปล พ.ศ. ๒๔๔๑

๑. พระพุทธโฆษาจารย์. ๒. เป็นนามพระสังฆเถระองค์หนึ่ง ในสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ ไม่ใช่พระกุมารกัสสป ในสมัยพุทธกาล. ๓. เกาะเป็นที่อยู่ของชาวชนที่มีฝ่ามือแดง คือเกาะลังกา (Ceylon)

**ขอนมัสการพระบาทแห่งพระสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ ทรงแลเห็นที่สุดโลกได้ มีพระฤทธิ์รุ่งโรจน์ ทรงยังประทีป คือพระสัทธรรมให้รุ่งโรจน์ ในเมื่อโลกอันมืด คือโมหะใหญ่ปกคลุมแล้ว, บูชาพระสัทธรรมแห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น และทำอัญชลีแด่พระสงฆ์แห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว จักกล่าวอรรถกถา อันพรรณนาอรรถแห่งพระธรรมบทนั้น ด้วยภาษาอื่น โดยอรรถไม่ให้เหลือเลย ละภาษานั้นและลำดับคำอันถึงพิสดารเกินเสีย ยกขึ้นสู่ภาษาอันเป็นแบบที่ไพเราะ[๑] อธิบายบทพยัญชนะแห่งคาถาทั้งหลายที่ท่านยังมิได้อธิบายไว้แล้วในอรรถกถานั้นให้สิ้นเชิง นำมาซึ่งปีติปราโมทย์แห่งใจ อิงอาศัยอรรถและธรรม แก่นักปราชญ์ทั้งหลาย.**

๑. มโนรมํ เป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ.

## ๑. ยมกวรรค วรรณนา

### ๑. เรื่องพระจักขุปาลเถระ* [๑]

[ข้อความเบื้องต้น]

มีปุจฉาว่า "พระธรรมเทศนานี้ว่า

**"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่**
**สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พูดอยู่ก็ดี**
**ทำอยู่ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจ**
**ล้ออันหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ฉะนั้น,"**

ดังนี้ พระศาสดาตรัสแล้ว ณ ที่ไหน ?"

วิสัชนาว่า "พระองค์ตรัสแล้ว ณ กรุงสาวัตถี.[๑]"

มีปุจฉา (เป็นลำดับไป ) ว่า "พระองค์ทรงปรารภใคร ?"

มีวิสัชนาว่า "พระองค์ทรงปรารภพระจักขุปาลเถระ."

[กุฎุมพีทำพิธีขอบุตร]

ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี มีกุฎุมพีผู้หนึ่งชื่อมหาสุวรรณ เป็นคนมั่งมี มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก (แต่) ไม่มีบุตร. วันหนึ่งเขาไปสู่ท่าอาบน้ำ อาบเสร็จแล้วกลับมา เห็นต้นไม้ใหญ่ที่เป็นเจ้าไพรต้นหนึ่งมีกิ่งสมบูรณ์ ในระหว่างทาง คิดว่า "ต้นไม้นี้ จักมีเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่สิงอยู่" ดังนี้แล้ว จึงให้ชำระส่วนภายใต้แห่งต้นไม้นั้นให้

* นัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปล พ.ศ. ๒๔๔๑.

๑. นครหลวงของประเทศโกศลบัดนี้เรียกว่าสะเหต-มะเหต (Saheth. Maheth).

สะอาดแล้ว ให้วงรั้ว เกลี่ยทราย ยกธงชัยและธงปฏากขึ้น แต่งต้นไม้เจ้าไพรแล้ว ทำปรารถนา (คือบน) ว่า "ข้าพเจ้าได้บุตรหรือธิดาแล้ว จักทำสักการะใหญ่ถวายท่าน" ดังนี้แล้ว หลีกไป.

[กุฎุมพีได้บุตรสองคน]

ในกาลเป็นลำดับมา ภรรยาของท่านเศรษฐีก็ตั้งครรภ์. ท่านก็ให้พิธีครรภบริหาร[๑] แก่นาง. ครั้นล่วง ๑๐ เดือน นางคลอดบุตรคนหนึ่ง ท่านเศรษฐีขนานนามแห่งบุตรนั้นว่า "ปาละ" เพราะเหตุทารกนั้นตนอาศัยไม้ใหญ่ที่เป็นเจ้าไพรอันตนอภิบาลจึงได้แล้ว.

ในกาลเป็นส่วนอื่น ท่านเศรษฐีได้บุตรอีกคนหนึ่ง ขนานนามว่า "จุลปาละ" ขนานนามบุตรคนแรกว่า "มหาปาละ." ครั้น ๒ กุมารนั้นเจริญวัย[๒] มารดาบิดาก็คิดผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือการครองเคหสถาน.

ในกาลเป็นส่วนอื่น มารดาบิดาได้ทำกาลกิริยาล่วงไป. วงศ์ญาติก็เปิดสมบัติทั้งหมดมอบให้แก่ ๒ เศรษฐีบุตร[๓].

[พระศาสดาประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ๒๕ พรรษา]

ในสมัยนั้น พระศาสดา ทรงประกาศพระบวรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว เสด็จไปโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ที่ท่าน

๑. เป็นพิธีอย่างหนึ่งในศาสนาพราหมณ์ทำกัน ๒ คราว คือ ทำเมื่อภรรยาตั้งครรภ์ได้ ๕ เดือนครั้งหนึ่ง เรียก ปีจามฤตม ทำเมื่อตั้งครรภ์ได้ ๗ เดือนครั้งหนึ่ง เรียก สปฺตามฺฤตมฺ.
๒. มารดาบิดา ผูกบุตรทั้งสองนั้นสองนั้นผู้เจริญวัยแล้ว ด้วยเครื่องผูกคือเรือน
๓. พวกญาติก็แบ่งโภคะทั้งหมดจำเพาะแก่สองเศรษฐีบุตร.

อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี บริจาคทรัพย์นับได้ ๕๔ โกฏิสร้างถวาย, ทรงสั่งสอนมหาชนให้ตั้งอยู่ในทางสวรรค์และในทางนิพพาน.

แท้จริง พระตถาคตเสด็จอยู่จำพรรษา ๆ เดียวเท่านั้นในนิโครธมหาวิหารที่พระญาติวงศ์ฝ่ายพระชนนี ๘ หมื่นตระกูล, ฝ่ายพระชนก ๘ หมื่นตระกูล เข้ากันเป็นแสนหกหมื่นตระกูลสร้างถวาย, เสด็จอยู่จำพรรษา ณ เชตวันมหาวิหาร ที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ๑๙ พรรษา, เสด็จจำพรรษา ณ บุพพารามที่นางวิสาขามหาอุบาสิกา บริจาคทรัพย์นับได้ ๒๗ โกฏิสร้างถวาย ๖ พรรษา, ทรงอาศัยที่ตระกูลทั้ง[๑] ๒ เป็นผู้ใหญ่โดยคุณธรรม เสด็จอยู่จำพรรษาอาศัยกรุงสาวัตถี (เป็นโคจรคาม) ถึง ๒๕ พรรษา ด้วยประการฉะนี้.

[ผู้บำรุงภิกษุสามเณร]

ทั้งท่านอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี ทั้งวิสาขามหาอุบาสิกาย่อมไปสู่ที่อุปัฏฐากพระตถาคตเจ้าวันละ ๒ ครั้งเป็นประจำ. และเมื่อไปไม่เคยมีมือเปล่าไป ด้วยคิดเกรงว่า "ภิกษุหนุ่มและสามเณร จักแลดูมือตน." เมื่อไปก่อนเวลาฉันอาหาร ย่อมใช้ให้คนถือของขบเคี้ยวเป็นต้นไป; เมื่อไปภายหลังแต่เวลาฉันอาหาร ใช้ให้คนถือปัญจเภสัช[๒] และอัฐบาน[๓] ไป. และในเคหสถานแห่งท่านทั้ง ๒ นั้น เขาแต่งอาสนะไว้เพื่อภิกษุ

๑. กุล ตระกูล สกุล ครอบครัว (Family). ๒. เภสัช ๕ คือ เนยใส ๑ เนยข้น ๑ น้ำมัน ๑ น้ำผึ้ง ๑ น้ำอ้อย ๑. ๓. ปานะ ๘ คือ น้ำมะม่วง ๑ น้ำชมพู่หรือน้ำหว้า ๑ กล้วยมีเมล็ด ๑ น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด ๑ น้ำมะซาง ๑ น้ำลูกจันทน์ หรือองุ่น ๑ น้ำเง่าอุบล ๑ น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่ ๑.

แห่งละ ๒ พันรูปเป็นนิตยกาล. พระภิกษุรูปใด ปรารถนาของสิ่งใด จะเป็นข้าวน้ำหรือเภสัช ของนั้นก็สำเร็จแก่พระภิกษุรูปนั้นสมปรารถนา.

[เศรษฐีไม่เคยทูลถามปัญหา]

ในท่านทั้งสองนั้น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ไม่เคยทูลถามปัญหาต่อพระศาสดา จนวันเดียว. ได้ยินว่า ท่านคิดว่า "พระตถาคตเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าผู้ละเอียดอ่อน เป็นกษัตริย์ผู้ละเอียดอ่อน เมื่อทรงแสดงธรรมแก่เรา ด้วยทรงพระดำริว่า 'คฤหบดีมีอุปการะแก่เรามาก' ดังนี้ จะทรงลำบาก" แล้วไม่ทูลถามปัญหาด้วยความรักในพระศาสดาเป็นอย่างยิ่ง. ฝ่ายพระศาสดา พอท่านเศรษฐีนั่งแล้ว ทรงพระพุทธดำริว่า "เศรษฐีผู้มี รักษาเราในที่ไม่ควรรักษา, เหตุว่าเราได้ตัดศีรษะของเราอันประดับประดาแล้ว ควักดวงตาของเราออกแล้ว ชำแหละเนื้อหัวใจของเราแล้ว สละลูกเมียผู้เป็นที่รักเสมอด้วยชีวิตของเราแล้ว บำเพ็ญบารมีอยู่ ๔ อสงไขยกับแสนกัลป์ ก็บำเพ็ญแล้วเพื่อแสดงธรรมแก่ผู้อื่นเท่านั้น เศรษฐีนี่รักษาเราในที่ไม่ควรรักษา," (ครั้นทรงพุทธดำริ) ฉะนี้แล้ว ก็ตรัสพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่งเสมอ.

[ชาวสาวัตถีไปฟังธรรม]

ครั้งนั้น ในกรุงสาวัตถี มีคนอยู่ ๗ โกฏิ.[๑] ในคนหมู่นั้น คนได้

๑. ในกรุงสาวัตถีไม่ปรากฏใหญ่โตถึงกับจุคนได้ตั้ง ๗๐ ล้าน เพราะฉะนั้นน่าจะเป็นอเนกสังขยากระมัง ?

ฟังธรรมกถาของพระศาสดาแล้ว เกิดเป็นอริยสาวกประมาณ ๕ โกฏิ ยังเป็นปุถุชนอยู่ประมาณ ๒ โกฏิ. ในคนเหล่านั้น กิจของพระอริยสาวกมีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือในกาลก่อนแต่เวลาฉันอาหาร ท่านถวายทาน, ในกาลภายหลังแต่ฉันอาหารแล้ว ท่านมีถือเครื่องสักการบูชามีขอหอมและระเบียงดอกไม้เป็นต้น ใช้คนให้ถือไทยธรรมมีผู้เภสัชและน้ำปานะเป็นต้น ไปเพื่อต้องการฟังธรรม.

[มหาปาละตามไปฟังธรรม]

ภายหลังวันหนึ่ง กุฎุมพีมหาปาละเห็นหมู่อริยสาวก มีมือถือเครื่องสักการบูชา มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ไปสู่วิหาร[๑] จึงถามว่า "มหาชนหมู่นี้ไปไหนกัน ?" ครั้นได้ยินว่า "ไปฟังธรรม" ก็คิดว่า "เราก็จักไปบ้าง" ครั้นไปถึง ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่งอยู่ข้างท้ายประชุมชน.

ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงธรรม ทอดพระเนตรอุปนิสัยแห่งคุณ มีสรณะศีลและบรรพชาเป็นต้น (ก่อน) แล้วจึงทรงแสดงธรรมตามอำนาจอัธยาศัย.

[อนุปุพพีกถา ๕]

เหตุนั้น วันนั้น พระศาสดา ทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฎุมพีมหาปาละแล้ว เมื่อทรงแสดงธรรม ได้ตรัสอนุปุพพีกถา คือทรงประกาศทานกถา (พรรณนาทาน) สีลกถา (พรรณนาศีล สัคคกถา (พรรณนาสวรรค์) โทษ ความเลวทรามและความเศร้า-

๑. วิหาร สำนักสงฆ์. วัด (Monastery)

หมองแห่งกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในเนกขัมมะ (คือความออกไปจากกามทั้งหลาย).

[มหาปาละขอบวช]

กุฎุมพีมหาปาละได้สดับธรรมนั้นแล้ว คิดว่า "บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดี ย่อมไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่ แม้สรีระก็ไปกับตัวไม่ได้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช พอเทศนาจบ เขาก็เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอบวช. ขณะนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า "ญาติไหน ๆ ของท่านที่ควรจะต้องอำลาไม่มีบ้างหรือ ?"

เขาทูลว่า "พระเจ้าข้า น้องชายของข้าพเจ้ามีอยู่."

พระศาสดารับสั่งว่า "ถ้าอย่างนั้นท่านจงอำลาเขาเสีย ก่อน."

[มหาปาละมอบสมบัติให้น้องชาย]

เขาทูลรับว่า "ดีแล้ว" ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ไปถึงเรือนแล้ว ให้เรียกน้องชายมา มอบทรัพย์สมบัติให้ว่า "แน่ะพ่อ สวิญญาณกทรัพย์ก็ดี อวิญญาณกทรัพย์ก็ดี อันใดอันหนึ่ง บรรดามีในตระกูลนี้ ทรัพย์นั้นจงตกเป็นภาระของเจ้าทั้งหมด เจ้าดูและทรัพย์นั้นเถิด."

น้องชายถามว่า "นาย ก็ท่านเล่า ?"

พี่ชายตอบว่า "ข้าจักบวชในสำนักของพระศาสดา."

น. พี่พูดอะไร เมื่อมารดาของข้าพเจ้าตายแล้ว ข้าพเจ้าได้ท่านเป็นเหมือนมารดา เมื่อบิดาตายแล้ว ได้ท่านเป็นเหมือนบิดา.

สมบัติเป็นอันมากมีอยู่ในเรือนของท่าน, ท่านอยู่ครองเรือนเท่านั้น อาจทำบุญได้, ขอท่านอย่าได้ทำอย่างนั้นเลย.

พ. พ่อ ข้าได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา, เพราะ (เหตุที่) พระศาสดาทรงแสดงธรรมมีคุณไพเราะ (ทั้ง) ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ยกขึ้นสู่ไตรลักษณะ[๑] อันละเอียดสุขุม ธรรมนั้น อันใคร ๆ ไม่สามารถจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ในท่ามกลางเรือนได้; ข้าจักบวชละ พ่อ.

น. พี่ เออก็ ท่านยังหนุ่มอยู่โดยแท้, เอาไว้บวชในเมื่อท่านแก่เถิด.

น. พ่อ ก็เมื่อมือและเท้าของคนแก่ (แต่) ของตัว ก็ยังว่าไม่ฟังไม่เป็นไปในอำนาจ, ก็จักกล่าวไปทำอะไรถึงญาติทั้งหลาย, ข้านั้นจะไม่ทำ (ตาม) ถ้อยคำของเจ้า, ข้าจักบำเพ็ญสมณปฏิบัติให้บริบูรณ์.

**มือและเท้าของผู้ใด ทรุดโทรมไปเพราะชรา ว่า**
**ไม่ฟัง ผู้นั้น มีเรี่ยวแรงอันชรากำจัดเสียแล้ว**
**จักประพฤติธรรมอย่างไรได้.**

ข้าจักบวชแน่ละ พ่อ.

[มหาปาละบรรพชาอุปสมบท]

เมื่อน้องชายกำลังร้องไห้อยู่เทียว, เขาไปสู่สำนักพระศาสดาแล้วทูลขอบวช[๒] ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว[๒] อยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์และอุปัชฌาย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว ออกพรรษา ปวารณาแล้ว

๑. ไตรลักษณะ คือ อนิจจลักษณะ ๑ ทุกขลักษณะ ๑ อนัตตลักษณะ ๑.

๒. ถ้าฟังตามนี้พระมหาปาละพรรพชาอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา หาใช่เอหิภิกขุอุปสัมปทาไม่.

เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามว่า "พระเจ้าข้า ในพระศาสนานี้ มีธุระกี่อย่าง ?"

[ธุระ ๒ อย่างในพระศาสนา]

พระศาสนาตรัสตอบว่า "ภิกษุ ธุระมี ๒ อย่าง คือ คันถธุระ (กับ) วิปัสสนาธุระ เท่านั้น."

พระมหาปาละทูลถามว่า "พระเจ้าข้า ก็คันถธุระเป็นอย่างไร ? วิปัสสนาธุระเป็นอย่างไร ?"

ศ. ธุระนี้ คือ การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าว บอก พุทธวจนะนั้น ชื่อว่าคันถธุระ. ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการทำการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตของภิกษุผู้มีความประพฤติแคล่วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่าวิปัสสนาธุระ.

ม. พระเจ้าข้า ข้าพระองค์บวชแล้วแต่เมื่อแก่ ไม่สามารถจะบำเพ็ญคัณถธุระให้บริบูรณ์ได้, แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาธุระให้บริบูรณ์, ขอพระองค์ตรัสบอกพระกรรมฐานแก่ข้าพระองค์เถิด.

[พระมหาปาละเดินทางไปบ้านปลายแดน]

ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ตรัสบอกพระกรรมฐานตลอดถึงพระอรหัตแก่พระมหาปาละ. ท่านถวายบังคมพระศาสดาแล้ว แสวงหาภิกษุผู้จะไปกับตน ได้ภิกษุ ๖๐ รูปแล้ว ออกพร้อมกับเธอทั้งหลายไปตลอดทาง ๑๒๐ โยชน์ ถึงบ้านปลายแดนหมู่ใหญ่ตำบลหนึ่ง จึง

พร้อมด้วยบริวาร เข้าไปบิณฑบาต ณ บ้านนั้น.

[ชาวบ้านเลื่อมใสอาราธนาให้อยู่จำพรรษา]

หมู่มนุษย์ เห็นภิกษุทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร มีจิตเลื่อมใส แต่งอาสนะแล้วนิมนต์ให้นั่ง อังคาสด้วยอาหารอันประณีตแล้ว ถามว่า " ท่านเจ้าข้า พระผู้เป็นเจ้าจะไปที่ไหน ?" เมื่อเธอทั้งหลายกล่าวตอบว่า "อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย เราจะไปสู่ที่ตามผาสุก" ดังนี้แล้ว, มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตรู้ว่า "ท่านผู้เจริญ ทั้งหลายแสวงหาเสนาสนะที่จำพรรษา," จึงกล่าวอาราธนาว่า "ท่านผู้เจริญ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พึงอยู่ ณ ที่นี่ตลอดไตรมาสนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะพึงตั้งอยู่ในสรณะแล้วถือศีล." แม้เธอทั้งหลายก็คิดเห็นว่า "เราได้อาศัยตระกูลเหล่านี้ จักทำการออกไปจากภพได้" ดังนี้จึงรับนิมนต์. หมู่มนุษย์รับปฏิญญาของเธอทั้งหลายแล้ว ได้ (ช่วยกัน) ปัดกวาดวิหาร จัดที่อยู่ในกลางคืน และที่อยู่ในกลางวันแล้วมอบถวาย. เธอทั้งหลาย เข้าไปบิณฑบาตบ้านนั้นตำบลเดียวเป็นประจำ. ครั้งนั้น หมอผู้หนึ่งเข้าไปหาเธอทั้งหลาย ปวารณาว่า "ท่านผู้เจริญธรรมดาในที่อยู่ของคนมาก ย่อมมีความไม่ผาสุกบ้าง. เมื่อความไม่ผาสุกนั้นเกิดขึ้นแล้ว ท่านทั้งหลายพึงบอกแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักทำเภสัชถวาย."

[พระมหาปาละถือเนสัชชิกธุดงค์]

ในวันจำพรรษา[๑] พระเถระเรียกภิกษุเหล่านั้นมา (พร้อมกัน)

๑. วสฺสูปนายิกทิวเส.

แล้ว ถามว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจักให้ไตรมาสนี้น้อมล่วงไปด้วยอิริยาบถเท่าไร ?"

ภิกษุทั้งหลายเรียนตอบว่า "จักให้น้อมล่วงไปด้วยอิริยาบถครบทั้ง ๔ ขอรับ."

ถ. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้อนั้นสมควรละหรือ ? เราทั้งหลายควรเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ใช่หรือ ? เพราะเราทั้งหลายเรียนพระกรรมฐานมาจากสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ยังทรงพระชนม์อยู่. และธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันคนมักอวดไม่สามารถจะให้ทรงยินดีได้, ด้วยว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น อันคนมีอัธยาศัยงาม (จำพวกเดียว) พึงให้ทรงยินดีได้, และขึ้นชื่อว่าอบายทั้ง ๔ เป็นเหมือนเรือนของตัวเอง แห่งคนผู้ประมาทแล้ว, ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

ภ. ก็ท่านเล่า ขอรับ.

ถ. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าจักให้ (ไตรมาสนี้) น้อมล่วงไปด้วยอิริยาบถ ๓, จักไม่เหยียดหลัง.

ภ. สาธุ ขอจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด ขอรับ.

[จักษุของพระมหาปาละพิการ]

เมื่อพระเถระไม่หยั่งลงสู่นิทรา, เมื่อเดือนต้นผ่านไปแล้ว, โรคในจักษุก็เกิดขึ้น. สายน้ำไหลออกจากตาทั้ง ๒ ข้าง เหมือนสายน้ำอันไหลออกจากหม้ออันทะลุ. ท่านบำเพ็ญสมณธรรมตลอดราตรีทั้งสิ้นแล้ว ในเวลาอรุณขึ้น เข้าห้องนั่งแล้ว. ในเวลาภิกขาจาร

ภิกษุทั้งหลาย ไปสู่สำนักของพระเถระเรียนว่า "เวลานี้เป็นเวลาภิกขาจาร ขอรับ." พระเถระตอบว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายถือบาตรและจีวรเถิด" ดังนี้แล้ว ให้เธอทั้งหลายถือบาตรและจีวรของตน ออกไปแล้ว.

ภิกษุทั้งหลาย เห็นตาทั้งสองของพระเถระนองอยู่ จึงเรียนถามว่า "นั่นเป็นอะไร ขอรับ."

ถ. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ลมแทงตาของข้าพเจ้า.

ภ. ท่านขอรับ หมอปวารณาเราไว้ไม่ใช่หรือ ? เราควรบอกแก่เขา.

ถ. ดีละ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

[หมอปรุงยาให้หยอด]

เธอทั้งหลายจึงได้บอกแก่หมอ. เขาหุงน้ำมันส่งไปถวายแล้ว. พระเถระเมื่อหยอดน้ำมันในจมูก นั่งหยอดเทียวแล้วเข้าไปภายในบ้าน.

หมอเห็นเรียนถามว่า "ท่านขอรับ ได้ยินว่า ลมแทงตาของพระผู้เป็นเจ้าหรือ ?"

ถ. เออ อุบาสก.

ม. ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าหุงน้ำมันแล้วส่งไป (ถวาย) ท่านหยอดทางจมูกแล้วหรือ ?

ถ. เออ อุบาสก.

ม. เดี๋ยวนี้ เป็นอย่างไร ขอรับ.

ถ. ยังแทงอยู่ทีเดียว อุบาสก.

[พระมหาปาละนั่งหยอดยา]

หมอคิดฉงนใจว่า "เราส่งน้ำมันเพื่อจะยังโรคให้ระงับได้ด้วยการหยอดเพียงครั้งเดียวเท่านั้นไปถวายแล้ว, เหตุไฉนหนอแล โรคจึงยังไม่สงบ ?" จึงเรียนถามว่า "ท่านเจ้าข้า น้ำมันนั้น ท่านนั่งหยอดหรือนอนหยอด."

พระเถระได้นิ่งเสีย, ท่านแม้หมอซักถามอยู่ก็ไม่พูด.

หมอนึกว่า "เราจักไปวิหารดูที่อยู่เอง" ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้น นิมนต์ไปเถิด ขอรับ" ผละพระเถระแล้ว ไปสู่วิหารดูที่อยู่ของพระเถระ เห็นแต่ที่จงกรมและที่นั่ง ไม่เห็นที่นอน จึงเรียนถามว่า "ท่านเจ้าข้า น้ำมันนั้น ท่านนั่งหยอดหรือนอนหยอด" พระเถระได้นิ่งเสีย. หมออ้อนวอนซ้ำว่า "ท่านผู้เจริญ ขอท่านอย่าได้ทำอย่างนั้น, ธรรมดาสมณธรรม เมื่อร่างกายยังเป็นไปอยู่ ก็อาจทำได้, ขอท่านนอนหยอดเถิด."

[พระมหาปาละปรึกษากรัชกาย]

พระเถระตอบว่า "ไปเถิด ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าจักปรึกษาดูก่อนแล้วจึงจักรู้." ก็ในที่นั้นไม่มีญาติสาโลหิตของพระเถระเลย ท่านจะพึงปรึกษากับใครเล่า ? ถึงอย่างนั้น ท่านปรึกษากับกรัชกาย[๑] อยู่ดำริว่า "แน่ะปาลิตะผู้มีอายุ ท่านจงว่ามาก่อน, ท่านจักเห็นแก่จักษุหรือจักเห็นแก่พระพุทธศาสนา, ก็ในสังสารวัฏอันมีที่สุด อันใครตามค้นไปก็รู้ไม่ได้ การคณนานับตัวท่านผู้บอดด้วยจักษุหามีไม่, และ

๑. แปลว่ากายอันเกิดแต่ธุลีมีในสรีระ.

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ล่วงไปหลายร้อยหลายพันพระองค์แล้ว ในพระพุทธเจ้าเหล่านั้น พระพุทธเจ้า แม้แต่พระองค์เดียวก็กำหนดไม่ได้. ท่านได้ผูกใจไว้เดี๋ยวนี้เองว่า "จักไม่นอน จนตลอด ๓ เดือนภายในฤดูฝนนี้;" เหตุฉะนั้น จักษุของท่านฉิบหายเสียหรือแตกเสียก็ตามเถิด ท่านจงทรงแต่พระพุทธศาสนาไว้เถิด อย่าเห็นแก่จักษุเลย" เมื่อกล่าวสอนภูตกาย ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า :-

**"จักษุที่ท่านถือว่าของตัว เสื่อมไปเสียเถิด, หูก็เสื่อมไปเสียเถิด, กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็เสื่อมไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่. จักษุที่ท่านถือว่าของตัว ทรุดโทรมไปเสียเถิด, หูก็ทรุดโทรมไปเสียเถิด, กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็ทรุดโทรมไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่. จักษุที่ท่านถือว่าของตัว แตกไปเสียเถิด, หูก็แตกไปเสียเถิด, รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็แตกไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่."**

[หมอเลิกรักษาพระมหาปาละ]

ครั้นพระเถระให้โอวาทแก่ตนเองด้วย ๓ คาถาอย่างแล้ว ได้นั่ง

ทำนัตถุกรรม ๑ แล้วจึงเข้าไปบ้านเพื่อบิณฑบาต หมอเห็นแล้วเรียนถามว่า "ท่านเจ้าข้า ท่านทำนัตถุกรรมแล้วหรือ ?"

ถ. เออ อุบาสก.

ม. เป็นอย่างไรบ้าง ขอรับ.

ถ. ยังแทงอยู่เทียว อุบาสก.

ม. ท่านนั่งหยอดหรือนอนหยอด ขอรับ.

พระเถระได้นิ่งเสีย, ท่านแม้อันหมอถามซ้ำ ก็ไม่พูดอะไร.

ขณะนั้น หมอกกล่าวกะท่านว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านไม่ทำความสบาย, ตั้งแต่วันนี้ ขอท่านอย่าได้กล่าวว่า 'หมอผู้โน้นหุงน้ำมันให้เรา' แม้ข้าพเจ้าก็จักไม่กล่าวว่า 'ข้าพเจ้าหุงน้ำมันถวายท่าน."

[พระเถระเสียจักษุพร้อมด้วยบรรลุด้วยพระอรหัต]

พระเถระถูกหมอบอกเลิกแล้ว กลับไปสู่วิหาร ดำริว่า "ท่านแม้หมอเขาก็บอกเลิกแล้ว ท่านอย่าได้ละอิริยาบถเสียนะ สมณะ" แล้วกล่าวสอนตนด้วยคาถานี้ว่า

**"ปาลิตะ ท่านถูกหมอเขาบอกเลิกจากการรักษา**
**ทิ้งเสียแล้ว เที่ยงต่อมัจจุราช ไฉนจึงยังประมาท**
**อยู่เล่า ?"**

ดังนี้แล้ว บำเพ็ญสมณธรรม.

ลำดับนั้น พอมัชฌิมยามล่วงแล้ว, ทั้งดวงตา ทั้งกิเลส ของท่านแตก (พร้อมกัน) ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากัน. ท่านเป็นพระอรหันต์

๑. คือเป่าน้ำมัน.

สุกขวิปัสสก[๑] เข้าไปสู่ห้องนั่งแล้ว.

[พวกภิกษุและชาวบ้านรับบำรุงพระเถระ]

ในเวลาภิกขาจาร ภิกษุทั้งหลายไปเรียนว่า "ท่านผู้เจริญ เวลานี้ เป็นเวลาภิกขาจาร."

ถ. กาลหรือ ? ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

ภ. ขอรับ.

ถ. ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายไปเถิด.

ภ. ก็ท่านเล่า ? ขอรับ.

ถ. ตาของข้าพเจ้า เสื่อมเสียแล้ว ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย.

เธอทั้งหลายแลดูตาของท่านแล้ว มีตาเต็มด้วยน้ำตา ปลอบพระเถระว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าคิดไปเลย, กระผมทั้งหลายจักปฏิบัติท่าน" ดังนี้แล้ว ทำวัตรปฏิบัติที่ควรจะทำเสร็จแล้วเข้าไปสู่บ้าน. หมู่มนุษย์ไม่เห็นพระเถระ ถามว่า "ท่านเจ้าข้า พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าทั้งหลาย ไปข้างไหนเสีย" ทราบข่าวนั้นแล้ว ส่งข้าวต้มไปถวายก่อนแล้ว ถือเอาบิณฑบาตไปเอง ไหว้พระเถระแล้ว ร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่แทบเท้า (ของท่าน) ปลอบว่า "ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าทั้งหลายจักรับปฏิบัติ ท่านอย่าได้คิดไปเลย แล้วลากลับ. ตั้งแต่นั้นมาเขาก็ส่งข้างต้มและข้าวสวยไปถวายที่วิหารเป็นนิตย์.

ฝ่ายพระเถระ ก็กล่าวสอนภิกษุ ๖๐ รูปนอกนี้เป็นนิรันดร์. เธอ

๑. คือ เป็นพระอรหันต์ ฝ่ายวิปัสสนา.

ทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน, ครั้นจวนวันปวารณา ก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทุกรูป.

[พวกภิกษุไปเฝ้าพระศาสดา]

ก็แลเธอทั้งหลายออกพรรษาแล้ว อยากจะเฝ้าพระศาสดา จึงเรียนพระเถระว่า "กระผมทั้งหลายอยากจะเฝ้าพระศาสดา ขอรับ."

พระเถระได้ฟังคำของเธอทั้งหลายแล้วคิดว่า "เราเป็นคนทุพพลภาพ และในระหว่างทาง ดงที่อมนุษย์สิงก็มีอยู่ เมื่อเราไปกับเธอทั้งหลาย จักพากันลำบากทั้งหมด จักไม่อาจเพื่ออันได้แม้ภิกษา เราจักส่งภิกษุเหล่านี้ไปเสียก่อน." ลำดับนั้น ท่านจึงกล่าวกะเธอทั้งหลายว่า "ผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายไปก่อนเถิด."

ภ. ก็ท่านเล่า ? ขอรับ.

ถ. ข้าพเจ้าเป็นคนทุพพลภาพ และในระหว่างทาง ดงที่อมนุษย์สิงก็มีอยู่ เมื่อข้าพเจ้าไปกันท่านทั้งหลาย จักพากันลำบากทั้งหมด ท่านทั้งหลายไปก่อนเถิด.

ภ. อย่าทำอย่างนี้เลย ขอรับ กระผมทั้งหลายจักไปพร้อมกันกับท่านทีเดียว.

ถ. "ท่านทั้งหลายอย่าชอบอย่างนั้นเลย, เมื่อเป็นอย่างนั้น ความไม่ผาสุกจักมีแก่ข้าพเจ้า, น้องชายของข้าพเจ้า เห็นท่านทั้งหลายแล้ว คงจักถาม, เมื่อเช่นนั้น ท่านทั้งหลายพึงบอกความที่จักษุของข้าพเจ้าเสื่อมเสียแล้วแก่เขา, เขาคงจักส่งใคร ๆ มาสู่สำนักของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจักไปกับเขา, ท่านทั้งหลายจงไหว้พระทศพลและพระอสีติมหา-

เถระตามคำของข้าพเจ้า" ดังนี้แล้ว ก็ส่งภิกษุเหล่านั้นไป.

[พวกภิกษุแจ้งข่าวแก่น้องชายพระเถระ]

เธอทั้งหลายขมาพระเถระแล้ว เข้าไปสู่ภายในบ้าน. หมู่มนุษย์นิมนต์ให้นั่ง ถวายภิกษาแล้ว ถามว่า "ท่านเจ้าข้า ดูท่าทีพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจะไปกันละหรือ ?"

เธอทั้งหลายตอบว่า "เออ อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย พวกข้าพเจ้าอยากจะเฝ้าพระศาสดา." พวกเขาอ้อนวอนเป็นหลายครั้งแล้ว ทราบความพอใจในการที่เธอทั้งหลายจะไปให้ได้ จึงตามไปส่งแล้ว บ่นรำพันกลับมา.

ฝ่ายเธอทั้งหลาย ไปถึงพระเชตวันโดยลำดับ ถวายบังคมพระศาสดาและไหว้พระมหาเถระทั้งหลาย ตามคำของพระเถระแล้ว, ครั้นรุ่งขึ้น เข้าไปสู่ถนนที่น้องชายของพระเถระอยู่ เพื่อบิณฑบาต. กุฎุมพีจำเธอทั้งหลายได้ นิมนต์ให้นั่ง ทำปฏิสันถารแล้ว ถามว่า "พระเถระพี่ชายของข้าพเจ้าอยู่ไหน ?"

ลำดับนั้น เธอทั้งหลาย แจ้งข่าวนั้นแก่เขาแล้ว.

เขาร้องไห้กลิ้งเกลืออยู่แทบบาทมูลของเธอทั้งหลาย ถามว่า "ท่านเจ้าข้า บัดนี้ควรทำอะไรดี ?"

[ส่งสามเณรหลานชายไปรับพระเถระ]

ภ. พระเถระต้องการให้ใคร ๆ ไปจากที่นี้, ในกาลเมื่อไปถึงแล้ว ท่านจักมากับเขา.

ก. ท่านเจ้าข้า เจ้าคนนี้ หลานของข้าพเจ้าชื่อปาลิตะ ขอ

ท่านทั้งหลายส่งเจ้านี่ไปเถิด.

ภ. ส่งไปอย่างนี้ไม่ได้ (เพราะ) อันตรายในทางมีอยู่, ต้องให้บวชเสียก่อนแล้วส่งไป จึงจะควร.

ก. ขอท่านทั้งหลายทำอย่างนั้นแล้วส่งไปเถิด ขอรับ.

ครั้งนั้น เธอทั้งหลายให้เขาบวชแล้ว สั่งสอนให้ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติมีรับจีวรเป็นต้นสักกึ่งเดือนแล้ว บอกทางให้แล้วส่งไป.

สามเณรถึงบ้านนั้นโดยลำดับ เห็นชายผู้ใหญ่คนหนึ่งที่ประตูบ้านจึงถามว่า "วิหารป่าไร ๆ อาศัยบ้านนี้มีบ้างหรือ ?"

ช. มี เจ้าข้า.

ส. ใครอยู่ที่นั้น ?

ช. พระเถระชื่อปาลิตะ[๑] เจ้าข้า.

ส. ขอท่านบอกทางแก่ข้าพเจ้าหน่อย.

ช. ท่านเป็นอะไรกัน ? เจ้าข้า.

ส. รูปเป็นหลานของพระเถระ.

[สามเณรชวนพระมหาปาละกลับ]

ขณะนั้น เขาพาเธอนำไปสู่วิหารแล้ว. เธอไหว้พระเถระแล้วทำวัตรปฏิบัติ บำรุงพระเถระด้วยดีสักกึ่งเดือนแล้ว เรียนว่า "ท่านผู้เจริญ กุฎุมพีผู้ลุงของกระผม ต้องการให้ท่านกลับไป ขอท่านมาไปด้วยกันเถิด."

พระเถระกล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้น เธอจงจับปลายไม้เท้าของ

๑. น่าจะชื่อปาละ เพราะปาลิตะ เป็นชื่อของสามเณรหลานชาย.

เราข้า." สามเณรจับปลายไม้เท้า เข้าไปภายในบ้านกับพระเถระ. หมู่มนุษย์นิมนต์ให้นั่งแล้ว เรียนถามว่า "ท่านผู้เจริญ ดูท่าที ท่านจะไปละกระมัง ?"

พระเถระตอบว่า "เออ อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย เราจะไปถวายบังคมพระศาสดา." หมู่มนุษย์เหล่านั้น อ้อนวอนโดยประการต่าง ๆ เมื่อไม่ได้ (สมหวัง) ก็ไปส่งพระเถระได้กึ่งทางแล้ว พากันร้องไห้กลับมา.

[สามเณรถึงสีลวิบัติเพราะเสียงหญิง]

สามเณรพาพระเถระ ด้วยปลายไม้เท้าไปอยู่ ถึงบ้านที่พระเถระเคยอาศัยเมืองชื่อสังกัฏฐะ อยู่แล้วในดงระหว่างทาง. เธอได้ยินเสียงขับของหญิงคนหนึ่ง ผู้ออกจากบ้านนั้นแล้ว ขับพลางเที่ยวเก็บฟืนพลางอยู่ในป่า ถือนิมิตในเสียงแล้ว.

จริงอยู่ ไม่มีเสียงอื่น ชื่อว่าสามารถแผ่ไปทั่วสรีระของบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่ เหมือนเสียงหญิง. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นเสียงอื่นแม้สักอย่าง อันจะยึดจิตของบุรุษตั้งอยู่ เหมือนเสียงหญิง นะภิกษุทั้งหลาย."

สามเณรถือนิมิตในเสียงนั้นแล้ว ปล่อยปลายไม้เท้าเสียแล้ว กล่าวว่า "ท่านขอรับ ขอท่านรออยู่ก่อน, กิจขอบกระผมมี" ดังนี้แล้ว ไปสู่สำนักของหญิงนั้น. นางเห็นเธอแล้วได้หยุดนิ่ง. เธอถึงสีลวิบัติกับนางแล้ว. พระเถระคิดว่า "เราได้ยินเสียงขับอันหนึ่งแล้วเดี๋ยวนี้เอง, ก็แล เสียงนั้นคงเป็นเสียงหญิง, ถึงสามเณรก็

ชักช้าอยู่, เธอจักถึงสีลวิบัติเสียแน่แล้ว." ฝ่ายสามเณรนั้น ทำกิจของตนสำเร็จแล้วมาพูดว่า "เราทั้งหลายไปกันเถิด ขอรับ."

ขณะนั้น พระเถระถามเธอว่า "สามเณร เธอกลายเป็นคนชั่วเสียแล้วหรือ ?" เธอนิ่งเสีย แม้พระเถระถามซ้ำก็ไม่พูดอะไร ๆ.

[พระเถระไม่ยอมให้สามเณรคบ]

ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเธอว่า "ธุระด้วยการที่คนชั่วเช่นเธอจับปลายไม้เท้าของเรา ไม่ต้องมี." เธอถึงซึ่งความสังเวชแล้ว เปลื้องผ้ากาสายะเสียแล้ว นุ่งห่มอย่างคฤหัสถ์พูดว่า "ท่านผู้เจริญ เมื่อก่อน กระผมเป็นสามเณร แต่เดี๋ยวนี้กระผมกลับเป็นคฤหัสถ์แล้ว, อนึ่ง กระผมเมื่อบวชก็ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา บวชเพราะกลัวแต่อันตรายในหนทางของท่านมาไปด้วยกันเถิด."

พระเถระพูดว่า "ผู้มีอายุ คฤหัสถ์ชั่วก็ดี สมณะชั่วก็ดี ก็ชั่วทั้งนั้น; เธอแม้ตั้งอยู่ในความเป็นสมณะแล้ว ไม่อาจเพื่อทำคุณเพียงแต่ศีลให้บริบูรณ์ เป็นคฤหัสถ์ จักทำความดีงามชื่ออะไรได้, ธุระด้วยการที่คนชั่วเช่นเธอจับปลายไม้เท้าของเรา ไม่ต้องมี."

นายปาลิตะตอบว่า "ท่านผู้เจริญ หนทางมีอมนุษย์ชุมและท่านก็เสียจักษุ จักอยู่ในที่นี้อย่างไรได้."

ลำดับนั้น พระเถระ กล่าวกะเขาว่า "ผู้มีอายุ เธออย่างได้คิดอย่างนั้นเลย, เราจะนอนตายอยู่ ณ ที่นี้ก็ดี จะนอนกลิกกลับไปกลับมา ณ ที่นี้ก็ดี ขึ้นชื่อว่าการไปกับเธอย่อมไม่มี" (ครั้นว่าอย่างนี้แล้ว) ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

**"เอาเถิด เราเป็นผู้มีจักษุอันเสียแล้ว มาสู่ทาง**
**ไกลอันกันดาร นอนอยู่ (ก็ช่าง) จะไม่ไป,**
**เพราะความเป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี. เอา**
**เถิด เราเป็นผู้มีจักษุเสียแล้ว มาสู่ทางไกล**
**อันกันดาร จักตายเสีย จักไม่ไป, เพราะความ**
**เป็นสหายในชนพาลย่อมไม่มี"**

นายปาลิตะ ได้ยินคำนั้นแล้ว เกิดความสังเวช นึกว่า "เราทำกรรมหนัก เป็นไปโดยด่วน ไม่สมควรหนอ" ดังนี้แล้ว กอดแขนคร่ำครวญ แล่นเข้าราวป่า ได้หลีกไป ด้วยประการนั้นแล.

[อาสนะท้าวสักกะร้อน]

ด้วยเดชแห่งศีลแม้ของพระเถระ (ในขณะนั้น) บัณฑุกัมพลสิลาอาสน์ ของท้าวสักกเทวราช ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕ โยชน์ หนา ๑๕ โยชน์ มีสีดุจดอกชัยพฤกษ์ มีปกติยุบลงในเวลาประทับ และฟูขึ้นในเวลาเสด็จลุกขึ้น แสดงอาการร้อนแล้ว.

ท้าวสักกเทวราช ทรงดำริว่า "ใครหนอแล ใคร่จะยังเรา ให้เคลื่อนจากสถาน" ดั่งนี้แล้ว ทรงเล็งลงมา ได้ทอดพระเนตรเห็นพระเถระด้วยทิพยจักษุ.

เหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า

**"ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ส่อง**
**ทิพยจักษุ (ทรงทราบว่า) พระปาลเถระองค์นี้**

๑. แผ่นศิลาที่ประทับ มีสีดุจผ้าขนสัตว์เหลือง.

**ติเตียนคนบาป ชำระเครื่องเลี้ยงชีพให้บริสุทธิ์**
**แล้ว, ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา**
**ส่องทิพยจักษุ (ทรงทราบว่า) พระปาลเถระ**
**องค์นี้หนักในธรรม ยินดีในศาสนา นั่งอยู่แล้ว."**

ขณะนั้น ท้าวเธอได้ทรงพระดำริว่า "ถ้าเราจักไม่ไปสู่สำนักของพระผู้เป็นเจ้า ผู้ติเตียนคนบาป หนักในธรรม เห็นปานนั้น, ศีรษะของเราพึงแตก ๗ เสี่ยง; เราจักไปสู่สำนักของท่าน," (ครั้นทรงพระดำริฉะนี้แล้ว ก็เสด็จไป).

เหตุนั้น (พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า)

**"ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ทรงสิริ**
**ของเทวราช เสด็จมาโดยขณะนั้นแล้ว เข้าไป**
**ใกล้พระจักขุปาลเถระแล้ว."**

ก็และครั้นเสด็จเข้าไปใกล้แล้ว ได้ทรงทำเสียงฝีพระบาทในที่ใกล้พระเถระ.

ขณะนั้น พระเถระถามท้าวเธอว่า "นั่นใคร ?"

เทวราชตรัสตอบว่า "ข้าพเจ้าคนเดินทาง เจ้าข้า."

ถ. ท่านจะไปไหน อุบาสก

ท. เมืองสาวัตถี เจ้าข้า.

ถ. ไปเถิด ท่านผู้มีอายุ.

ท. ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า เจ้าข้า จักไปไหน ?

ถ. ถึงเราก็จักไปในที่นั้นเหมือนกัน.

ท. ถ้าอย่างนั้น เราทั้งหลายไปด้วยกันเถิด เจ้าข้า.

ถ. เราเป็นคนทุพพลภาพ, ความเนิ่นช้าจักมีแก่ท่านผู้ไปอยู่กับเรา.

ท. กิจรีบของข้าพเจ้าไม่มี ถึงข้าพเจ้าไปอยู่กับพระผู้เป็นเจ้าจักได้บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ สักประการหนึ่ง เราทั้งหลานไปด้วยกันเถอะเจ้าข้า.

พระเถระคิดว่า "นั่นจักเป็นสัตบุรุษ" จึงกล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้นจับปลายไม้เท้าเข้าถือ อุบาสก."

[ท้าวสักกเทวราช พาพระเถระไปถึงพระเชตวัน]

ท้างสักกเทวราช ทรงทำอย่างนั้นแล้ว ย่อพื้นปฐพีให้ถึงพระเชตวันในเพลาเย็น.

พระเถระได้ฟังเสียงเครื่องประโคมมีสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้นแล้ว ถามว่า "นั่น เสียงที่ไหน ?"

ท. ในเมืองสาวัตถี เจ้าข้า.

ถ. ในเวลาไป เราไปโดยกาลช้าแล้ว.

ท. ข้าพเจ้ารู้ทางตรง เจ้าข้า.

ในขณะนั้น พระเถระกำหนดได้ว่า "ผู้นี้มิใช่มนุษย์ จักเป็นเทวดา."

(เหตุนั้น พระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า)

**"ท้าวสหัสเนตร ผู้เป็นเจ้าแห่งเทวดา ทรงสิริ**
**ของเทวราช ย่นทางนั้น พลันเสด็จมาถึง**

**เมืองสาวัตถีแล้ว."**

ท้าวเธอนำพระเถระไปสู่บรรณศาลา ที่กุฎุมพีผู้น้องชายทำเพื่อประโยชน์แก่พระเถระนั่นเทียว นิมนต์ให้นั่งเหนือแผ่นกระดานแล้ว จำแลงเป็นสหายที่รักไปสู่สำนักของกุฎุมพีจุลปาละ ตรัสร้องเรียกว่า "แน่ะปาละผู้สหาย."

กุฎีมพีจุลปาละร้องถามว่า "อะไร ? สหาย."

ท. ท่านรู้ความที่พระเถระมาแล้วหรือ ?

จ. ข้าพเจ้ายังไม่รู้, ก็พระเถระมาแล้วหรือ ?

เทวราช ตรัสว่า "เออ สหาย ข้าพเจ้าไปวิหาร เห็นพระเถระนั่งอยู่ในบรรณศาลาที่ท่านทำ มาแล้วเดี๋ยวนี้เอง" ดังนี้แล้ว เสด็จหลีกไป.

ฝ่ายกุฎุมพีไปถึงวิหาร เห็นพระเถระแล้ว ร้องไห้กลิ้งเกลือกอยู่ที่บาทมูล กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญเจ้าข้า ข้าพเจ้าเห็นเหตุนี้แล้วจึงไม่ยอมให้ท่านบวช" ดังนี้เป็นต้นแล้ว ทำเด็กทาส ๒ คนให้เป็นไทยให้บวชในสำนักของพระเถระแล้ว สั่งว่า "ท่านทั้งหลาย จงนำเอาของฉันมีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น มาจากภายในบ้านอุปัฏฐากพระ-เถระ" ดังนี้แล้ว มอบให้แล้ว. สามเณรทั้งหลาย ก็ทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐากพระเถระแล้ว.

ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในทิศ (ผู้อยู่ที่อื่น) มาสู่พระเชตวัน ด้วยหวังว่า "จักเฝ้าพระศาสดา" ถวายบังคมพระศาสดาเยี่ยมพระอสีติมหาเถระแล้ว เที่ยวจาริกอยู่ในวิหาร ถึงที่อยู่ของ

พระจักขุปาลเถระแล้ว มีหน้าตรงต่อที่นั้นในเวลาเย็น ด้วยหวังว่า "จักดูแม้ที่นี้."

ในขณะนั้น มหาเมฆตั้งขึ้นแล้ว พวกเธอคิดว่า "เดี๋ยวนี้เย็นแล้ว, และเมฆก็ตั้งขึ้นแล้ว, เราจักมาดูแต่เช้าเทียว" ดังนี้แล้วกลับไป. ฝนตกในปฐมยาม หยุดในมัชฌิมยาม. พระเถระเป็นผู้ (เคย) ปรารภความเพียร เดินจงกรมเป็นอาจิณ; เหตุฉะนั้น จึงลงสู่ที่กรมแล้วในปัจฉิมยาม. แลในกาลนั้น ตัวแมลงค่อมทอง (หรือแมลงเม่า) เป็นอันมาก ตั้งขึ้นแล้ว บนพื้นที่ฝนตกใหม่. ตัวเหล่านั้น เมื่อพระเถระจงกรมอยู่ ได้วิบัติ (ตาย) โดยมาก.

พวกอันเตวาสิก ยังไม่ทันกวาดที่จงกรมของพระเถระ แต่เช้าตรู่. ฝ่ายพระพวกภิกษุนอกนี้ มาด้วยหวังว่า "จักดูที่อยู่ของพระเถระ" เห็นสัตว์ทั้งหลายในที่จงกรมแล้ว ถามว่า "ใครจงกรมในที่นี้." พวกอันเตวาสิกของพระเถระตอบว่า "อุปัชฌาย์ของพวกกระผมขอรับ." เธอทั้งหลายติเตียนว่า "ท่านทั้งหลายดูกรรมของสมณะเถิด ในกาลมีจักษุท่านนอนหลับเสีย ไม่ทำอะไร, ในกาลมีจักษุวิกลเดี๋ยวนี้ ไว้ตัวว่า 'จงกรม' ทำสัตว์มีประมาณถึงเท่านี้ให้ตายแล้ว ท่านคิดว่า 'จักทำประโยชน์' กลับทำการหาประโยชน์มิได้."

พวกเธอไปกราบทูลพระตถาคตแล้วในขณะนั้นว่า "พระเจ้าข้า พระจักขุปาลเถระ ไว้ตัวว่า 'จงกรม' ทำสัตว์มีชีวิตเป็นอันมากให้ตายแล้ว."

พระศาสดาตรัสถามว่า "ท่านทั้งหลายเห็นเธอกำลังทำสัตว์มี

ชีวิตเป็นอันมากให้ตายแล้วหรือ ?"

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า "ไม่ได้เห็น พระเจ้าข้า."

ศ. ท่านทั้งหลายไม่เห็นเธอ (ทำดังนี้) ฉันใดแล ถึงเธอก็ไม่เห็นสัตว์มีชีวิตเหล่านั้น ฉันนั้น, ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าเจตนาเป็นเหตุให้ตาย ของพระขีณาสพทั้งหลาย (คือบุคคลผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว) มิได้มี.

ภ. พระเจ้าข้า เมื่ออุปนิสัยแห่งพระอรหัตมีอยู่ เหตุไฉนท่านจึงกลายเป็นคนมีจักษุมืดแล้ว.

ศ. ด้วยอำนาจกรรมอันตนทำไว้แล้ว ภิกษุทั้งหลาย

ภ. ก็ท่านได้ทำกรรมอะไรไว้แล้ว พระเจ้าข้า.

[บุรพกรรมของพระจักขุปาลเถระ]

พระศาสดาตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจงฟัง" ดังนี้แล้ว (ตรัสเล่าเรื่องว่า)

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพาราณสี ดำรงราชย์อยู่ในกรุงพาราณสี หมอผู้หนึ่งเที่ยวทำเวชกรรมอยู่ในบ้านและนิคม เห็นหญิงทุรพลด้วยจักษุคนหนึ่ง จึงถามว่า "ความไม่ผาสุกของท่านเป็นอย่างไร ?"

หญิงนั้นตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่แลเห็นด้วยดวงตา."

หมอกล่าวว่า "ข้าพเจ้าจักทำยาให้แก่ท่าน"

ญ. ทำเถิด นาย.

ม. ท่านจักให้อะไรแก่ข้าพเจ้า ?

ญ. ถ้าท่านอาจกระทำดวงตาของข้าพเจ้ากลับเป็นปกติได้, ข้าพเจ้ากับบุตรและธิดา จักยอมเป็นทาสีของท่าน.

ม. รับว่า "ดีละ" ดังนี้แล้ว ประกอบยาให้แล้ว. ดวงตากลับเป็นปกติ ด้วยยาขนานเดียวเท่านั้น.

หญิงนั้นคิดแล้วว่า "เราได้ปฏิญญาแก่หมอนั่นไว้ว่า "จักพร้อมด้วยบุตรธิดา ยอมเป็นทาสีของเขา" ก็แต่เขาจักไม่เรียกเราด้วยวาจาอันอ่อนหวาน เราจักลวงเขา." นางอันหมอมาแล้ว ถามว่า "เป็นอย่างไร ? นางผู้เจริญ " ตอบว่า "เมื่อก่อน ดวงตาของข้าพเจ้าปวดน้อย เดี๋ยวนี้ปวดมากเหลือเกิน." หมอคิดว่า "หญิงนี้ประสงค์ลวงเราแล้วไม่ให้อะไร ความต้องการของเราด้วยค่าจ้างที่หญิงนี้ให้แก่เรามิได้มี, เราจักทำให้จักษุมืดเสียเดี๋ยวนี้" แล้วไปถึงเรือนบอกความนั้นแก่ภรรยา. เขาได้นิ่งเสีย. หมอนั้นประกอบยาขนานหนึ่งแล้วไปสู่สำนักหญิงนั้น บอกให้หยอดว่า "นางผู้เจริญ ขอท่านจงหยอดยาขนานนี้." ดวงตาทั้ง ๒ ข้าง ได้ดับวูบแล้วเหมือนเปลวไฟ. หมอนั้นได้ (มาเกิด) เป็นจักขุปาลภิกษุแล้ว.

พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่บุตรของเราทำแล้วในกาลนั้น ติดตามเธอไปข้างหลัง ๆ, จริงอยู่ ขึ้นชื่อว่า บาปกรรมนี้ ย่อมตามผู้ทำไป เหมือนล้ออันหมุนตามรอยเท้าโคพลิพัท (คือโคที่เขาเทียมเกวียนบรรทุกสินค้า) ตัวเข็นธุระไปอยู่" ครั้นตรัสเรื่องนี้แล้ว พระองค์ผู้เป็นพระธรรมราชา ได้ตรัสพระคาถานี้สืบอนุสนธิ ดุจประทับพระราชสาสน์ ซึ่งมีดินประจำไว้แล้ว ด้วย

พระราชลัญจกรว่า

**"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่**
**สำเร็จและด้วยใจ, ถ้าบุคคลมีใจร้าย พูดอยู่ก็ดี**
**ทำอยู่ก็ดี, ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น**
**ดุจล้อมหมุนไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่**
**ฉะนั้น."**

[แก้อรรถ]

จิตที่เป็นไปในภูมิ ๔ แม้ทั้งหมด ต่างโดยจิตมีกามาวจรกุศลจิตเป็นต้น ชื่อว่า **"มโน"** ในพระคาถานั้น, ถึงอย่างนั้น ในบทนี้เมื่อนิยม กะ กำหนดลง ด้วยอำนาจจิตที่เกิดขึ้นแก่หมอนั้นในคราวนั้น ย่อมได้จำเพาะจิต ที่เป็นไปกับด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ (อย่างเดียว).

บทว่า **ปุพฺพงฺคมา** คือ ชื่อว่า มาตามพร้อมด้วยจิตนั้น อันเป็นหัวหน้าไปก่อน.

บทว่า **ธมฺมา** คือ ชื่อว่า ธรรมเป็น ๔ อย่าง ด้วยอำนาจคุณ-ธรรม เทศนาธรรม ปริยัติธรรม และนิสสัตตนิชชีวธรรม. ในธรรม ๔ ประการนั้น ธรรมศัพท์นี้ในคำว่า

**"ธรรมและอธรรม ๒ ประการ ให้ผลเหมือนกัน**
**หามิได้ อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อม**
**ให้ถึงสุคติ."**

ดังนี้ ชื่อว่าคุณธรรม (แปลว่าธรรมคือคุณ). ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมงามเบื้องต้น แก่ท่านทั้งหลาย" ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าเทศนาธรรม (แปลว่าธรรมคือเทศนา) ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า "ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง กุลบุตรบางจำพวกในโลกนี้ ย่อมเรียนธรรม คือสุตตะ เคยยะ" ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าปริยัติธรรม (แปลว่าธรรมคือปริยัติ). ธรรมศัพท์นี้ ในคำว่า "ก็สมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลายย่อมมี ขันธ์ทั้งหลายย่อมมี" ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่านิสสัตตธรรม (แปลว่าธรรมคือสภาพที่มิใช่สัตว์) นัยแม้ในบทว่า "นิชชีวธรรม" (ซึ่งแปลว่าธรรมคือสภาพมิใช่ชีวิต) ก็ดุจเดียวกัน. ในธรรม ๔ ประการนั้น นิสสัตตธรรมหรือนิชชีธรรม พระศาสดาทรงประสงค์แล้วในที่นี้. นิสสัตตธรรมหรือนิชชีวธรรม นั้น โดยความก็อรูปขันธ์ ๓ ประการ คือ "เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์," เหตุว่าอรูปขันธ์ ๓ ประการนั่น ชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า เพราะใจเป็นหัวหน้าของอรูปขันธ์ ๓ ประการนั่น.

มีคำถามว่า "ก็ใจ มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน เกิดในขณะเดียวกัน พร้อมกับธรรมเหล่านั้น ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากัน ชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านั้นอย่างไร ?"

มีคำแก้ว่า "ใจ ได้ชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านั้น ด้วยอรรถว่า เป็นปัจจัยเครื่องยังธรรมให้เกิดขึ้น." เหมือนอย่างว่า เมื่อพวกโจรเป็นอันมาก ทำโจรกรรมมีปล้นบ้านเป็นต้นอยู่ด้วยกัน เมื่อมีใครถามว่า "ใครเป็นหัวหน้าของพวกมัน ?" ผู้ใดเป็นปัจจัยของพวก

มัน คืออาศัยอยู่ใดจึงทำกรรมนั้นได้ ผู้นั้นชื่อทัตตะก็ตาม ชื่อมัตตะก็ตาม เขาเรียกว่าหัวหน้าของมัน ฉันใด ; คำอุปไมยซึ่งเป็นเครื่องให้อรรถถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงรู้แจ้ง ฉันนั้น. ใจชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมทั้งหลายนั่น ด้วยอรรถว่า เป็นปัจจัยเครื่องยังธรรมให้เกิดขึ้นฉะนี้ เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายนั่น จึงชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า, เพราะเมื่อใจไม่เกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นย่อมไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้. ฝ่ายใจ ถึงเจตสิกธรรมบางเหล่าแม้ไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นได้แท้. อนึ่ง ใจชื่อว่าเป็นใหญ่ของธรรมทั้งหลายนั่น ด้วยอำนาจเป็นอธิบดี เหตุนั้น ธรรมทั้งหลายนั่นจึงชื่อว่ามีใจเป็นใหญ่ เหมือนอย่างว่า ชนทั้งหลายมีโจรผู้เป็นหัวโจกเป็นต้น ผู้เป็นอธิบดี ได้ชื่อว่าเป็นใหญ่ของชนทั้งหลายมีโจรเป็นต้น ฉันใด, ใจผู้เป็นอธิบดี ได้ชื่อว่าเป็นใหญ่ของธรรมเหล่านั้นฉันนั้น, เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่ามีใจเป็นใหญ่. อนึ่งสิ่งทั้งหลายนั้น ๆ เสร็จแล้วด้วยวัตถุมีไม้เป็นต้น ก็ชื่อว่าของสำเร็จแล้วด้วยไม้เป็นต้น ฉันใด, แม้ธรรมทั้งหลายนั่น ได้ชื่อว่าสำเร็จแล้วด้วยใจ เพราะเสร็จมาแต่ใจ ฉันนั้น.

บทว่า **ปทุฏฺเฐน** คือ อันโทษมีอภิชฌาเป็นต้นซึ่งจรมาประทุษร้ายแล้ว. จริงอยู่ ใจปกติชื่อว่าภวังคจิต, ภวังคจิตนั้นไม่ต้องโทษประทุษร้ายแล้ว. เหมือนอย่างว่า น้ำใสเศร้าหมองแล้วเพราะสีทั้งหลายมีสีเขียวเป็นต้นซึ่งจรมา (กลับ) เป็นน้ำต่างโดยประเภทมีน้ำเขียวเป็นต้น จะชื่อว่าน้ำใหม่ก็มิใช่ จะชื่อว่าน้ำใสตามเดิมนั่นแลก็ใช่ ฉันใด, ภวังคจิตแม้นั้น อันโทษมีอภิชฌาเป็นต้น

ที่จรมาประทุษร้ายแล้ว จะชื่อว่าจิตใหม่ก็มิใช่ จะชื่อว่าภวังคจิต ตามเดิมนั่นแลก็มิใช่ ฉันนั้น, เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่มันเศร้าหมองแล้ว เหตุอุปกิเลส ทั้งหลายซึ่งจรมาแล" ดังนี้. ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้วอย่างนี้.

บาทคาถาว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** คือ เขาเมื่อพูดเฉพาะ แต่วจีทุจริต ๔ อย่าง. เมื่อทำ ย่อมทำ เฉพาะแต่กายทุจริต ๓ อย่าง, เมื่อไม่พูด เมื่อไม่ทำ เพราะความที่ตัวเป็นผู้มีใจอันโทษมีอภิชฌา เป็นต้นประทุษร้ายแล้วนั้น ย่อมทำมโนทุจริต ๓ อย่างให้เต็ม. อกุศล-กรรมบถ ๑๐ อย่างของเขา ย่อมถึงความเต็มที่ ด้วยประการอย่างนี้.

บาทพระคาถาว่า **ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ** ความว่า ทุกข์ย่อม ตามบุคคลนั้นไป เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น คือว่า ทุกข์ที่เป็นผล ทั้งเป็นไปในกาย ทั้งเป็นไปในจิต โดยบรรยายนี้ว่า "ทุกข์มีกาย เป็นที่ตั้งบ้าง ทุกข์มีจิตนอกนี้เป็นที่ตั้งบ้าง" ย่อมไปตามอัตภาพ นั้น ผู้ไปอยู่ในอบาย ๔ ก็ดี ในหมู่มนุษย์ก็ดี เพราะอานุภาพแห่ง ทุจริต.

มีคำถามว่า "ทุกข์ย่อมติดตามบุคคลนั้นเหมือนอะไร ?"

มีคำแก้ว่า เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าของโคพลิพัท ไปอยู่ อธิบายว่า "เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าของโคพลิพัท อันเขาเทียมไว้ที่แอก นำแอกไปอยู่ เหมือนอย่างว่า มันลากไป วันหนึ่งก็ดี สองวันก็ดี ห้าวันก็ดี สิบวันก็ดี กึ่งเดือนก็ดี ย่อมไม่อาจให้ล้อหมุนกลับ คือ ไม่อาจละล้อไปได้, โดยที่แท้เมื่อ

มันก้าวไปข้างหน้า แอกก็เบียดคอ (ของมัน), เมื่อมันถอยหลัง ล้อก็ขูดเนื้อที่ขา, ล้อเบียดเบียนด้วยเหตุ ๒ ประการนี้ หมุนตามรอยเท้าของมันไป ฉันใด , ทุกข์ทั้งที่เป็นไปทางกาย ทั้งที่เป็นไปทางจิต อันมีทุจริตเป็นมูล ย่อมติดตามบุคคลผู้มีใจร้ายแล้วทำทุจริต ๓ ประการให้เต็มที่อยู่ ในที่เขาไปแล้วนั้น ๆ มีนรกเป็นต้น ฉันนั้นแล."

ในกาลจบคาถา ภิกษุสามพันรูป ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. เทศนาได้เป็นกถามีประโยชน์มีผลแม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ดังนี้แล.

**เรื่องพระจักขุปาลเถระ จบ.**

## ๒. เรื่องมัฏฐกุณฑลี* [ ๒ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

ฝ่ายพระคาถาที่ ๒ ว่า **"มโนปุพฺพงฺคมา"** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงปรารภมัฏฐกุณฑลีมาณพ ภาษิตแล้ว ในกรุงสาวัตถีนั่นแล.

[พราหมณ์ทำตุ้มหูให้บุตร]

ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี ได้มีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่ออทินนปุพพกะ. เขาไม่เคยให้สิ่งของอะไร ๆ แก่ใคร ๆ เพราะฉะนั้นประชุมชนจึงได้ตั้งชื่อว่า "อทินนปุพพกะ."[๑] เขาได้มีบุตรคนเดียวเป็นที่รักใคร่พอใจ. ภายหลัง เขาอยากจะทำเครื่องประดับให้บุตรคิดว่า "ถ้าเรา[๒]จักจ้างช่างทอง ก็จะต้องให้ค่าบำเหน็จ" ดังนี้แล้วจึงแผ่ทองคำ ทำให้เป็นตุ้มหูเกลี้ยง ๆ เสร็จแล้ว ได้ให้ (แก่บุตรของตน), เพราะฉะนั้น บุตรของเขาจึงได้ปรากฏโดยชื่อว่า "มัฏฐกุณฑลี."[๓]

[รักษาบุตรเองเพราะกลัวเสียขวัญข้าว]

ในเวลาเมื่อบุตรนั้นอายุได้ ๑๖ ปี เกิดเป็นโรคผอมเหลือง มารดาแลดูบุตรแล้ว จึงพูดกะพราหมณ์ (ผู้สามี) ว่า "พราหมณ์ โรคเกิดขึ้นแล้วแก่บุตรของท่าน, ขอท่านจงหามาหมอรักษาเขา

* สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส แปลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑.
๑. ผู้ไม่เคยให้อะไรแก่ใคร . ๒. สุวณฺณการสฺสาจิกฺขิสฺสามิ จักบอกแก่ช่างทอง.
๓. นายตุ้มหูเกลี้ยง.

เสียเถิด."

พราหมณ์ตอบว่า "นางผู้เจริญ ถ้าเราจะหาหมอมา, เราจะต้องใช้ขวัญ[๑]ข้าวเขา หล่อนช่างไม่มองดูความเปลืองทรัพย์ของเรา (บ้าง)."

นางพราหมณีถาม "เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านจะทำอย่างไรเล่า ? พราหมณ์."

พราหมณ์ตอบว่า "ทรัพย์ของเราจะไม่ขาดไปได้อย่างใด เราจะทำอย่างนั้น."

พราหมณ์นั้นไปยังสำนักพวกหมอแล้ว ถามว่า "พวกท่านวางยาขนานไหน ? แก่คนที่เป็นโรคชนิดโน้น."

ลำดับนั้น พวกหมอก็บอกยาเกล็ดที่เข้าเปลือกไม้เป็นต้น แก่เขา. เขา (ไป) เอารากไม้เป็นต้นที่พวกหมอบอกให้นั้นมาแล้ว ทำยาให้แก่บุตร. เมื่อพราหมณ์ทำอยู่เช่นนั้นแล. โรคได้ (กำเริบ) กล้าแล้ว, (จน) เข้าถึงความไม่มีใครที่จะเยียวยาได้. พราหมณ์รู้ว่าบุตรทุพพลภาพแล้ว จึงหาหมอมาคนหนึ่ง. หมอนั้น (มา) ตรวจดูแล้ว จึงพูด (เลี่ยง) ว่า "ข้าพเจ้ามีกิจอยู่อย่างหนึ่ง ท่านจงหาหมออื่นมาให้รักษาเถิด" ดังนี้แล้ว บอกเลิกกับพราหมณ์แล้วก็ลาไป.๒

[ให้บุตรนอนที่ระเบียงเพราะกลัวคนเห็นสมบัติ]

พราหมณ์รู้เวลาว่าบุตรจวนจะตายแล้วคิดว่า "เหล่าชนที่มา

๑. ภตฺตเวตนํ ค่าจ้างและรางวัล. ๒. นิกฺขมิ ออกแล้ว.

แล้ว ๆ เพื่อประโยชน์จะเยี่ยมเยียนบุตรนี้ จักเห็นทรัพย์สมบัติภายในเรือน เราจะเอาเขาไว้ข้างนอก" ดังนี้แล้ว จึงนำเอาบุตรออกมาให้นอนที่ระเบียงเรือนข้างนอก.

[พระพุทธเจ้าเล็งเห็นอุปนิสัยของมัฏฐกุณฑลี]

ในเวลากำลังปัจจุสสมัย (คือเวลาจวนสว่าง) วันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากพระมหากรุณาสมาบัติ ทรงเล็งดูโลกด้วยพุทธจักษุ เพื่อทอดพระเนตรเหล่าสัตว์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์อันพระองค์พอแนะนำได้ ซึ่งมีกุศลมูลอันหนาแน่นแล้ว มีความปรารถนา[๑] ซึ่งได้ทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทั้งหลาย. ได้ทรงแผ่ตาข่ายคือพระญาณไปในหมื่นจักรวาล. มัฏฐกุณฑลีมาณพ ปรากฏแล้ว ณ ภายในตาข่ายคือพระญาณนั้น โดยอาการอันนอนที่ระเบียงข้างนอกอย่างนั้น.

พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นเขาแล้ว ทรงทราบว่า พราหมณ์ผู้บิดานำเขาออกจากภายในเรือนแล้ว ให้นอนให้ที่นั้น ทรงดำริว่า "จะมีประโยชน์บ้างหรือไม่หนอ ด้วยปัจจัยที่เราไปในที่นั้น" กำลังทรงรำพึง (อยู่) ได้ทรงเห็นเหตุนี้ว่า "มาณพนี้ จักทำจิตให้เลื่อมใสในเรา ทำกาละแล้ว จักเกิดในวิมานทองสูง ๓๐ โยชน์ในดาวดึงสเทวโลก มีนางอัปสรเป็นบริวารพันหนึ่ง. ฝ่ายพราหมณ์จักทำฌาปนกิจสรีระนั้น ร้องไห้ไปในป่าช้า. เทพบุตรจักมองดูอัตภาพตนสูงประมาณ ๓ คาวุต (สามร้อยเส้น) ประดับด้วยเครื่องอลังการ หนัก ๖๐ เล่มเกวียน มีนางอัปสรเป็นบริวาร

๑. กตาธิการานํ มีอธิการอันทำไว้แล้ว.

พันหนึ่ง คิดว่า "สิริสมบัตินี้ เราได้ด้วยกรรมอะไรหนอ ?" ดังนี้ แล้ว เล็งดูอยู่, ก็ทราบว่าได้ด้วยจิตเสื่อมใสในเรา คิดว่า "บิดา ไม่หาหมอมาให้ประกอบยาให้แก่เรา เพราะเกรงว่าทรัพย์จะหมดไป เดี๋ยวนี้ไปป่าช้าร้องไห้อยู่, เราจักทำเขาให้ถึงประกอบอันแปลก" ดังนี้ ด้วยความขัดเคืองในบิดา จักจำแลงตัวเหมือนมัฏฐกุณฑลีมาณพ มาทำนองร้องไห้อยู่ในที่ใกล้ป่าช้า. ทีนั้น พราหมณ์ จักถามเขาว่า "เจ้าเป็นใคร ? เขาจักตอบ ฉันเป็นมัฏฐกุณฑลีมาณพ บุตรของ ท่าน."

พราหมณ์. ท่านไปเกิดในภพไหน ?

เทพบุตร. ในภพดาวดึงส์.

เมื่อพราหมณ์ถามว่า "เพราะทำกรรมอะไร ? เขาจักบอกว่า เขาเกิดเพราะจิตที่เสื่อมใสในเรา. พราหมณ์จักถามว่า "ขึ้น ชื่อว่า ความทำจิตให้เสื่อมใสในพระองค์ (เท่านั้น) แล้วไปเกิด สวรรค์ มีหรือ ?" ทีนั้น เราจักตอบเขาว่า "ไม่มีใครอาจจะกำหนด ด้วยการนับได้ว่า มีประมาณเท่านั้นร้อย หรือเท่านั้นพัน หรือเท่า นั้นแสน" ดังนี้แล้ว จักภาษิตคาถาในธรรมบท. ในกาลจบคาถา ความตรัสรู้ธรรม จักมีแก่สัตว์ประมาณแปดหมื่นสี่พัน. มัฏฐกุณฑลี เทพบุตร จักเป็นพระโสดาบัน; ถึงอทินนปุพพกพราหมณ์ก็เหมือนกัน. อาศัยกุลบุตรนี้ ความบูชาธรรมเป็นอันมากจักมี ด้วยประการฉะนี้, ในวันรุ่งขึ้น ทรงทำความปฏิบัติ (ชำระ) พระสรีระเสร็จแล้ว อันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว เสด็จเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อ

บิณฑบาต เสด็จถึงประตูเรือนของพราหมณ์ โดยลำดับ.

[มัฏฐกุณฑลีทำใจให้เลื่อมในในพระพุทธเจ้า]

ในขณะนั้น มัฏฐกุณฑลีมาณพ กำลังนอนผินหน้าไปข้างในเรือน. พระศาสดาทรงทราบว่าไม่เห็นพระองค์, จึงได้เปล่งพระรัศมีไปวาบหนึ่ง. มาณพคิดว่า "นี่แสงสว่างอะไร ?" จึงนอนพลิกกลับมา เห็นพระศาสดาแล้ว คิดว่า "เราอาศัยบิดาเป็นอันธพาลจึงไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเห็นปานนี้แล้ว ทำความขวนขวายด้วยกาย หรือถวายทาน หรือฟังธรรม, เดี๋ยวนี้แม้แต่มือสองข้างของเราก็ยกไม่ไหว. กิจที่ควรทำอย่างอื่นไม่มี" ดังนี้แล้ว ได้ทำใจเท่านั้นให้เลื่อมใส.

[เพราะใจเลื่อมใสทำกาละไปเกิดในเทวโลก]

พระศาสดาทรงพระดำริว่า "พอละ ด้วยการที่มาณพนี้ทำใจให้เลื่อมใส ประมาณเท่านั้น" ก็เสด็จหลีกไปแล้ว. เมื่อพระตถาคตพอกำลังเสด็จลับตาไป, มาณพนั้นมีใจเลื่อมใส ทำกาละแล้ว เป็นประดุจดังว่า หลับแล้วกลับตื่นขึ้น ไปเกิดในวิมานทองสูงประมาณ ๓๐ โยชน์ในเทวโลก.

[พราหมณ์คร่ำครวญถึงบุตร]

ฝ่ายพราหมณ์ทำฌาปนกิจสรีระมาณพนั้นแล้ว ได้มีแต่การร้องไห้เป็นเบื้องหน้า, ไปที่ป่าช้า (เสมอ) ทุกวัน ๆ ร้องไห้พลางบ่นพลางว่า "เจ้าลูกคนเดียวของพ่ออยู่ที่ไหน ? เจ้าลูกคนเดียวของพ่ออยู่ที่ไหน ?"

[เทพบุตรจำแลงกายไปหาพราหมณ์]

(แม้) เทพบุตรแลดูสมบัติของตนแล้ว คิดว่า "สมบัตินี้เราได้ด้วยกรรมอะไร ?" เมื่อพิจารณาไปก็รู้ว่า "ได้ด้วยในที่เลื่อมใสในพระศาสดา" ดังนี้แล้ว จึงคิดต่อไปว่า "พราหมณ์ผู้นี้ ในกาลเมื่อเราไม่สบาย หาได้ให้หมอประกอบยาไม่ เดี๋ยวนี้สิ ไปป่าช้าร้องไห้อยู่, ควรที่เราจะทำแกให้ถึงประการอันแปลก" ดังนี้แล้ว จึงจำแลงตัวเหมือนมัฏฐกุณฑลีมาณพ มาแล้ว ได้กอดแขนยืนร้องไห้อยู่ ในที่ไม่ไกลป่าช้า.

[เทพบุตรกับพราหมณ์โต้วาทะกัน]

พราหมณ์เห็นเขาแล้ว จึงคิดว่า "เราร้องไห้เพราะโศกถึงบุตรก่อน, ก็มาณพนั่น ร้องไห้ต้องการอะไรเล่า ? เราจะถามเขาดู" ดังนี้แล้ว เมื่อจะถาม ได้กล่าวคาถานี้ว่า

**"ท่านตกแต่งแล้ว เหมือนมัฏฐกุณฑลี มีภาระ**
**คือระเบียบดอกไม้ มีตัวฟุ้งด้วยจันทน์เหลือง,**
**กอดแขนทั้ง ๒ คร่ำครวญอยู่ ในกลางป่าช้า,**
**ท่านเป็นทุกข์อะไรหรือ ?"**

มาณพนั้นกล่าวว่า

**"เรือนรถ ทำด้วยทองคำ ผุดผ่อง เกิดขึ้นแล้ว**
**แก่ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าหาคู่ล้อของมันยังไม่ได้**
**ข้าพเจ้าจักยอมเสียชีวิต เพราะความทุกข์นั้น."**

ทีนั้น พราหมณ์ได้พูดกะเขาว่า

**"พ่อมาณพผู้เจริญ คู่ล้อของมันนั้น จะทำ**
**ด้วยทองคำก็ตาม ทำด้วยแก้วก็ตาม ทำด้วย**
**โลหะก็ตาม ทำด้วยเงินก็ตาม ท่านจง**
**บอกแก่ข้าพเจ้าเถิด, ข้าพเจ้ารับประกันให้**
**ท่านได้คู่ล้อ (ของมัน)."**

มาณพได้ฟังคำนั้น คิดว่า "พราหมณ์ผู้นี้ ไม่ทำยาให้แก่บุตรแล้ว ครั้นมาเห็นเรารูปร่างคล้ายบุตร ร้องไห้อยู่ ยังพูดว่า "เราจะทำล้อรถซึ่งทำด้วยทองคำเป็นต้นให้, ช่างเถิด เราจักแกล้งแกเล่น" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "ท่านจะทำคู่ล้อให้แก่ข้าพเจ้าโตเท่าไร ?" เมื่อพราหมณ์นั้นกล่าวว่า "ท่านจะต้องการโตเท่าไรเล่า ?" จึงบอกว่า

**"ข้าพเจ้าต้องการด้วยพระจันทร์ และพระอาทิตย์**
**ทั้ง ๒ ดวง ท่านอัน[๑]ข้าพเจ้าขอแล้ว โปรดให้**
**พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้นแก่ข้าพเจ้า**
**เถิด."**

มาณพนั้นกล่าวซ้ำแก่เขาว่า

**"พระจันทร์และพระอาทิพย์ ส่องแสงเป็นคู่กัน**
**ในวิถีทั้ง ๒ รถของข้าพเจ้าทำด้วยทองคำ**
**ย่อมงามสมกับคู่ล้ออันนั้น."**

ลำดับนั้น พราหมณ์พูดเขาว่า

๑. ชัก อิติ ที่ เทหีติ มาไว้ข้างหลัง ยาจิโต.

**"พ่อมาณพ ท่านผู้ปรารถนาของที่ไม่ควร**
**ปรารถนา เป็นคนเขลาแท้ ๆ, ข้าพเจ้าเข้าใจ**
**ว่า ท่านจักตายเสียเปล่า จักไม่ได้พระจันทร์[๑]**
**และพระอาทิตย์ทั้ง ๒ เลย."**

ลำดับนั้น มาณพจึงพูดกะพราหมณ์นั้นว่า "ก็บุคคลผู้ร้องไห้เพื่อต้องการสิ่งซึ่งปรากฏอยู่ เป็นคนเขลา หรือว่าบุคคลผู้ร้องไห้เพื่อต้องการสิ่งซึ่งไม่ปรากฏอยู่ เป็นคนเขลาเล่า ?" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า

**"แม้ความไปและความมา ของพระจันทร์ และ**
**พระอาทิตย์ก็ปรากฏอยู่[๒] ธาตุคือวรรณะแห่ง**
**พระจันทร์และพระอาทิตย์ ก็ปรากฏอยู่ในวิถี**
**ทั้ง ๒ (ส่วน) ชนที่ทำกาละ ละไปแล้ว**
**ใครก็ไม่แลเห็น, บรรดาเราทั้งสอง ผู้คร่ำคราญ**
**อยู่ในที่นี้ ใครจะเป็นคนเขลากว่ากัน."**

[ พราหมณ์ยอมจำนนแล้วชมเชยเทพบุตร]

พราหมณ์สดับคำนั้นแล้ว กำหนดได้ว่า "มาณพนี่พูดถูก" จึงกล่าวว่า

**"พ่อมาณพ ท่านพูดจริงทีเดียว, บรรดาเรา**
**ทั้ง ๒ ผู้คร่ำครวญอยู่ (ในที่นี้) ข้าพเจ้าเอง**

๑. ลจฺฉสิ จักได้. ๒. ทิสฺสติ แปลได้ ๒ นัย เป็นกัตตุ แปลว่า ย่อมปรากฏ เป็นกรรม แปลว่า อันบุคคลย่อมเห็น.

**เป็นคนเขลากว่า, ข้าพเจ้าอยากได้บุตรที่ทำ**
**กาละแล้วคืนมา เป็นเหมือนทารกร้องไห้อยาก**
**ได้พระจันทร์"**

ดังนี้แล้ว เป็นผู้หายโศก เพราะถ้อยคำของมาณพนั้น, เมื่อจะทำความชมมาณพ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

**"ท่านมารดาข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้[๑]ร้อนหนักหนา**
**เหมือนบุคคลดับไฟที่ติดน้ำมันด้วยน้ำ, ข้าพเจ้า**
**ย่อมยังความกระวนกระวายทั้งปวง ให้ดับ[๒]ได้**
**ท่านผู้บรรเทาความโศกถึงบุตรของข้าพเจ้า อัน**
**ความโศกครอบงำแล้ว ได้ถอนลูกศรคือความ**
**โศกอันเสียดหฤทัยข้าพเจ้าออกได้หนอ ข้าพ-**
**เจ้านั้นเป็นผู้มีลูกศรอันท่านถอนเสียแล้ว เป็น**
**ผู้เย็บสงบแล้ว, พ่อมาณพ ข้าพเจ้าหายเศร้าโศก**
**หายร้องไห้ เพราะได้ฟังถ้อยคำของท่าน."**

[พราหมณ์ซักถามเทพบุตร]

ขณะนั้น พราหมณ์ เมื่อจะถามเขาว่า "ท่านชื่ออะไร ?" จึงกล่าวว่า

**"ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือว่าเป็นท้าว**
**บุรินททสักกเทวราช, ท่านชื่อไร ? หรือเป็น**
**บุตรของใคร ? อย่างไร ข้าพเจ้าจะรู้จัก**

๑. สนฺตํ ในคาถาเท่ากับ สมานํ. ๒. นิพฺพาปเย เป็นอุตตมบุรุษ เอ วิภัตติ วัตตมานา.

**ท่านได้ ?"**

ลำดับนั้น มาณพบอกแก่เขาว่า

**"ท่านเผาบุตรคนใด ในป่าช้าเองแล้ว ย่อม**
**คร่ำครวญและร้องไห้ถึงบุตรคนใด บุตรคน**
**นั้นคือข้าพเจ้า ทำกุศลกรรมแล้วถึงความเป็น**
**เพื่อนของเหล่าไตรทศ (เทพดา)."**

พราหมณ์ได้กล่าวว่า

**"เมื่อท่านให้ทานน้อยหรือมาก ในเรือนของ**
**ตน หรือรักษาอุโบสถกรรมเช่นนั้นอยู่ ข้าพเจ้า**
**ไม่เห็น, ท่านไปเทวโลกได้เพราะกรรมอะไร ?"**

มาณพได้กล่าวว่า

**"ข้าพเจ้ามีโรคเจ็บลำบาก มีกายระส่ำระสาย**
**อยู่ในเรือนของตน, ได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้**
**ปราศจากกิเลสธุลี ข้ามความสงสัยเสียได้**
**เสด็จไปดี มีพระปัญญาไม่ทราม, ข้าพเจ้านั้น**
**มีใจเบิกบานแล้ว มีจิตเลื่อมใสแล้ว ได้ถวาย**
**อัญชลีแด่พระตถาคตเจ้า. ข้าพเจ้าได้ทำกุศล-**
**กรรมนั้นแล้ว จึงได้ถึงความเป็นเพื่อนของ**
**เหล่าไตรทศ (เทพดา)."**

[พราหมณ์ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ]

เมื่อมาณพนั้น กำลังพูดพร่ำอยู่นั่นเทียว, สรีระทั้งสิ้นของ

พราหมณ์ก็เต็มแล้วด้วยปีติ. เขาเมื่อจะประกาศปีตินั้น จึงกล่าวว่า

**"น่าอัศจรรย์หนอ น่าประหลาดหนอ วิบาก**
**ของความทำอัญชลีนี้เป็นไปได้เช่นนี้ แม้**
**ข้าพเจ้า มีใจเบิกบานแล้ว มีจิตเลื่อมใสแล้ว**
**ถึงพระพุทธเจ้าว่า เป็นสรณะในวันนี้แล."**

[เทพบุตรโอวามพราหมณ์แล้วก็หายตัวไป]

ลำดับนั้น มาณพได้กล่าวตอบเขาว่า

**"ท่านจงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสแล้ว ถึงพระ**
**พุทธเจ้า ทั้งพระธรรม ทั้งพระสงฆ์ ว่าเป็น**
**สรณะในวันนี้แล ท่านจงเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส**
**อย่างนั้นนั่นแล สมาทานสิกขาบท ๕ อย่าให้**
**ขาดทำลาย, จงรีบเว้นจากปาณาติบาต (การ**
**ฆ่าสัตว์) จงเว้นจากที่เจ้าของยังไม่ให้ในโลก,**
**จงอย่าดื่มน้ำเมา, จงอย่าพูดปด, และจงเป็น**
**ผู้เต็มใจด้วยภรรยาของตน."**

เขารับว่า "ดีแล้ว" ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า

**"ดูก่อนยักษ์[๑] ท่านเป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่-**
**ข้าพเจ้า, ดูก่อนเทพดา ท่านเป็นผู้ใคร่สิ่งที่เกื้อ**
**กูลแก่ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจะทำ (ตาม) ถ้อยคำ**
**ของท่าน, ท่านเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้า**

๑. คำนี้ในที่อื่นหมายถึงผู้ดุร้าย แต่ในที่หมายถึงผู้อันบุคคลควรบูชา

**เข้าถึงพระพุทธเจ้า ว่าเป็นสรณะด้วย, ข้าพเจ้า**
**เข้าถึงแม้พระธรรม ซึ่งไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า ว่า**
**เป็นสรณะด้วย, ข้าพเจ้าเข้าถึงพระสงฆ์ของ**
**พระพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ (พิเศษ) ดุจเทพดา**
**ว่าเป็นสรณะด้วย, ข้าพเจ้ารีบเว้นจากปาณาติ-**
**บาต, เว้นของที่เจ้าของยังไม่ให้ในโลก, ไม่**
**ดื่มน้ำเมา, ไม่พูดปด, และเป็นผู้เต็มใจด้วย**
**ภรรยาของตน."**

ลำดับนั้น เทพบุตรกล่าวกะเขาว่า "พราหมณ์ ทรัพย์ในเรือนของท่านมีมาก, ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้วถวายทาน, จงฟังธรรม, จงถามปัญหา" ดังนี้แล้ว ก็อันตรธานไป ณ ที่นั้นนั่นแล.

[พราหมณ์ถวายทานแด่พระพุทธเจ้า]

ฝ่ายพราหมณ์ ไปเรือนแล้วเรียกนางพราหมณีมา พูดว่า "นางผู้เจริญ ฉันจักนิมนต์พระสมณโคดมแล้วทูลถามปัญหา, หล่อนจงทำสักการะ" ดังนี้แล้ว ไปสู่วิหาร ไม่ถวายบังคมพระศาสดาเลย ไม่ทำปฏิสันถาร ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่งแล้ว กราบทูลว่า "พระโคดมผู้เจริญ ขอพระองค์กับทั้งพระภิกษุสงฆ์ จงทรงรับภัตตาหารแห่งข้าพระองค์ เพื่อเสวยในวันนี้."

พระศาสดาทรงรับแล้ว. เขาได้ทราบว่า พระศาสดาทรงรับแล้ว จึงมาเร็ว ใช้คนให้ตกแต่งขาทนียะโภชนียาหารไว้ ในเรือนของตน. พระศาสดาอันหมู่ภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว เสด็จไปสู่

เรือนแห่งพราหมณ์นั้น ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาแต่งไว้. พราหมณ์อังคาสแล้ว (เลี้ยงแล้ว) โดยเคารพ.

มหาชนประชุมกัน ได้ยินว่า เมื่อพระตถาคตอันพราหมณ์ผู้มิจฉาทิฏฐินิมนต์แล้ว, หมู่ชน ๒ พวกมาประชุมกัน คือพวกชนผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิประชุมกัน ด้วยตั้งใจว่า "วันนี้ พวกเราจักคอยดูพระสมณโคดมที่ถูกพราหมณ์เบียดเบียนอยู่ ด้วยถามปัญหา," พวกชนผู้เป็นสัมมาทิฏฐิก็ประชุมกัน ด้วยตั้งใจว่า "วันนี้ พวกเราจักคอยดูพุทธวิสัย พุทธลีลา."

ลำดับนั้น พราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระตถาคตผู้ทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว นั่งบนอาสนะต่ำ ได้ทูลถามปัญหาว่า "พระโคดมผู้เจริญ มีหรือขึ้นชื่อว่า เหล่าชนที่ไม่ได้ถวายทานแก่พระองค์ ไม่ได้บูชาพระองค์ ไม่ได้ฟังธรรม ไม่ได้รักษาอุโบสถเลย ได้ไปเกิดในสวรรค์ ด้วยมาตรว่าใจเลื่อมใสอย่างเดียวเท่านั้น ?"

ศ. พราหมณ์ เหตุใดท่านมาถามเรา, ความที่ตนทำใจให้เลื่อมใสในเราแล้วเกิดในสวรรค์ อันมัฏฐกุณฑลีผู้บุตรของท่านบอกแก่ท่านแล้วมิใช่หรือ ?

พ. เมื่อไร ? พรโคดมผู้เจริญ.

ศ. วันนี้ท่านไปป่าช้าคร่ำครวญอยู่. เห็นมาณพคนหนึ่ง กอดแขนคร่ำครวญอยู่ในที่ไม่ไกลแล้ว ถามว่า

**"ท่านตกแต่งแล้วเหมือนมัฏฐกุณฑลี มีภาระ**
**คือระเบียงดอกไม้ มีตัวฟุ้งด้วยจันทร์เหลือง"**

ดังนี้เป็นต้นมิใช่หรือ ? เมื่อจะทรงประกาศด้วยคำที่ชนทั้งสองกล่าวกันแล้วได้ตรัสเรื่องมัฏฐกุณฑลีจนหมด. เพราะฉะนั้นและเรื่องมัฏฐกุณฑลีนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นพุทธภาษิต. ก็แล ครั้นพระศาสดาตรัสเล่าเรื่องมัฏฐกุณฑลีนั้น จึงตรัสว่า "พราหมณ์ ใช่ว่าจะมีแต่ร้อยเดียวและสองร้อย, โดยที่แท้ การที่จะนับเหล่าสัตว์ซึ่งทำใจให้เลื่อมใสในเราแล้วเกิดในสวรรค์ ย่อมไม่มี." มหาชนได้เป็นผู้เกิดความสงสัยแล้ว.

ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบความที่มหาชนนั้นไม่สิ้นความสงสัย ได้ทรงอธิษฐานว่า "ขอมัฏฐกุณฑลีเทวบุตร จงมาพร้อม 'ด้วยวิมานทีเดียว." เธอมีอัตภาพอันประดับแล้วด้วยเครื่องอาภรณ์ทิพย์ สูงประมาณ ๓ คาวุตมาแล้ว ลงมาจากวิมาน ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ได้ยืน ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระศาสดาเมื่อจะตรัสถามเธอว่า "ท่านทำกรรมสิ่งไร จึงได้สมบัตินี้" ได้ตรัสพระคาถาว่า

**"เทพดา ท่านมีสีกายงามยิ่งนัก ยืนทำทิศ**
**ทั้งสิ้นให้สว่าง เหมือนดาวประจำรุ่ง,[๑] เทพดา**
**ผู้มีอานุภาพมาก เราขอถามท่าน (เมื่อ) ท่าน**
**เป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้."**

เทพบุตรกราบทูลว่า "พระองค์ผู้เจริญ สมบัตินี้ข้าพระองค์ได้แล้ว เพราะทำใจให้เลื่อมใสในพระองค์.

๑. ในปทานุกรมบาลี ฉบับของ R.C. Childers อธิบายว่า :-ดาวรักษาโรค (โอสธี ยา, ตารกา ดาว): ดาวประจำรุ่ง (Morning star) ในคาถานี้แปลว่า ดาวประจำรุ่ง.

ศ. สมบัตินี้ ท่านได้แล้ว เพราะทำใจให้เลื่อมใสในเราหรือ ?

ท. พระเจ้าข้า.

มหาชนแลดูเทพบุตรแล้ว ได้ประกาศความยินดีว่า "แน่พ่อเฮ้ย ? พุทธคุณน่าอัศจรรย์จริงหนอ บุตรของพราหมณ์ ชื่ออทินนปุพพกะ ไม่ได้ทำบุญอะไร ๆ อย่างอื่น ยังใจให้เลื่อมใสในพระศาสดาแล้ว ได้สมบัติเห็นปานนี้."

[ใจเป็นใหญ่ในกรรมทุกอย่าง]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสแก่พวกชนเหล่านั้นว่า "ในการทำกรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ใจเป็นหัวหน้า ใจเป็นใหญ่, เพราะว่ากรรมที่ทำด้วยใจอันผ่องใสแล้ว ย่อมไม่ละบุคคลผู้ไปสู่เทวโลกมนุษย์โลก ดุจเงาฉะนั้น" ครั้นตรัสเรื่องนี้แล้ว พระองค์ผู้เป็นธรรม-ราชา ได้ตรัสพระคาถานี้สืบอนุสนธิ ดุจประทับพระราชาสาสน์ซึ่งมีดินประจำไว้แล้ว ด้วยพระราชลัญจกรว่า :-

**"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่**
**สำเร็จแล้วด้วยใด ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว**
**พูดอย่างก็ดี ทำอยู่ก็ดี ความสุขย่อมไปตามเขา**
**เพราะเหตุนั้น เหมือนเงาไปตามตัว.**

[แก้อรรถ]

จิตที่เป็นไปใน ๔[๑] ภูมิแม้ทั้งหมด เรียกว่าใจ ในพระคาถานั้น

๑. ภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ ๒ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจรภูมิ ๑ โลกุตรภูมิ ๑.

ก็จริง โดยไม่แปลกกัน, ถึงอย่างนั้น เมื่อนิยมกะกำหนดลงในบทนี้ ย่อมได้แก่จิตเป็นกามาพจรกุศล ๘ ดวง; ก็เมื่อกล่าวด้วยสามารถวัตถุ ย่อมได้แก่จิตประกอบด้วยญาณ เป็นไปกับด้วยโสมนัสแม้จากกามาพจรกุศลจิต ๘ ดวงเท่านั้น.

บทว่า **ปุพฺพงฺคมา** ความว่า ประกอบกับใจซึ่งเป็นผู้ไปก่อนนั้น. ขันธ์ ๓ มีเวทนาเป็นต้น ชื่อว่าธรรม. แท้จริง ใจเป็นหัวหน้าของอรูปขันธ์ทั้ง ๓ มีเวทนาขันธ์เป็นต้นนั่น โดยอรรถคือเป็นปัจจัยเครื่องให้เกิดขึ้น เหตุนั้นขันธ์ทั้ง ๓ ประการนั่น จึงชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า. เหมือนอย่างว่า เมื่อทายกเป็นอันมาก กำลังทำบุญมีถวายบาตรและจีวรเป็นต้น แก่ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ก็ดี มีบูชาอันยิ่งและฟังธรรม และตามประทีป และทำสักการะด้วยระเบียบดอกไม้เป็นต้นก็ดี ด้วยกัน เมื่อมีผู้กล่าวว่า "ใครเป็นหัวหน้าของทายกเหล่านั้น," ทายกผู้ใดเป็นปัจจัยของพวกเขา, คือพวกเขาอาศัยทายกผู้ใดจึงทำบุญเหล่านั้นได้, ทายกผู้นั้น ชื่อติสสะก็ตาม ชื่อปุสสะก็ตาม ประชุมชนย่อมเรียกว่า "เป็นหัวหน้าของพวกเขา" ฉันใด, คำอุปไมยซึ่งเป็นเครื่องให้เกิดเนื้อความถึงพร้อมนี้ บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น. ใจชื่อว่าเป็นหัวหน้าของธรรมเหล่านี้ ด้วยอรรถว่าเป็นปัจจัยเครื่องให้เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ เหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่ามีใจเป็นหัวหน้า. แท้จริง ธรรมเหล่านั้น เมื่อใจไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้, ส่วนใจ เมื่อเจตสิกบางเหล่าถึงยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นได้แท้ และใจชื่อว่าเป็นใหญ่กว่าธรรมเหล่านี้ ด้วยอำนาจเป็น

อธิบดี เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่ามีใจเป็นใหญ่ เหมือนอย่างว่า บุรุษเป็นอธิบดีของประชุมชนมีคณะเป็นต้น เขาก็เรียกว่า "เป็นเจ้าคณะใหญ่ เป็นแม่ทัพใหญ่" ฉันใด, ถึงใจก็เป็นใหญ่แม้แห่งธรรมเหล่านั้น ฉันนั้น เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่ามีใจเป็นใหญ่. อนึ่ง สิ่งของทั้งหลายนั้น ๆ เสร็จแล้วด้วยวัตถุมีทองคำเป็นต้น ก็ชื่อว่าสำเร็จแล้วด้วยทองคำเป็นต้น ฉันใด, ถึงธรรมทั้งหลายนั่นก็ได้ชื่อว่า สำเร็จแล้วด้วยใจ เพราะเป็นของเสร็จมาแต่ใจฉันนั้น.

บทว่า **ปสนฺเนน** ความว่า ผ่องใสแล้ว ด้วยคุณทั้งหลายมีความไม่เพ่งเล็งเป็นต้น.

สองบทว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** ความว่า บุคคลมีใจเห็นปานนี้ เมื่อจะพูด ย่อมพูดแต่วจีสุจริต ๔ อย่าง เมื่อจะทำ ย่อมทำแต่กายสุจริต ๓ อย่าง เมื่อไม่พูด เมื่อไม่ทำ ย่อมทำมโนสุจริต ๓ อย่างให้เต็มที่ เพราะความที่ตัวเป็นผู้มีใจผ่องใสแล้ว ด้วยคุณทั้งหลายมีความไม่เพ่งเล็งเป็นต้นนั้น. กุศลกรรมบถ ๑๐ ของเขาย่อมถึงความเต็มที่ ด้วยประการอย่างนี้.

บาทพระคาถาว่า **ตโต นํ สุขมเนฺวติ** ความว่า ความสุขย่อมตามบุคคลนั้นไป เพราะสุจริต ๓ อย่างนั้น. กุศลทั้ง ๓ ภูมิ[๑] พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์แล้วในที่นี้. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบอธิบายว่า "ความสุขที่เป็นผล ซึ่งเป็นไปในกายและเป็นไป

๑. ภูมิ ๓ คือ กามาวจรภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจรภูมิ ๑.

ในจิต (โดยบรรยายนี้) ว่า 'ความสุขมีกายเป็นที่ตั้งบ้าง ความสุขมีจิตนอกนี้เป็นที่ตั้งบ้าง' ย่อมตามไป คือว่า ย่อมไม่ละบุคคลนั้นผู้เกิดแล้วในสุคติภพก็ดี ตั้งอยู่แล้วในที่เสวยสุขในสุคติก็ดี เพราะอานุภาพแห่งสุจริตที่เป็นไปในภูมิ ๓." มีคำถามสอดเข้ามาว่า "เหมือนอะไร" แก้ว่า "เหมือนเงามีปกติไปตามตัว" อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ธรรมดาเงาเป็นของเนื่องกับสรีระ เมื่อสรีระเดินไป ก็เดินไป, เมื่อสรีระหยุดอยู่ มันก็หยุด, เมื่อสรีระนั่ง มันก็นั่ง, ไม่มีใครสามารถที่จะว่ากล่าวกะมัน ด้วยถ้อยคำอันละเอียดก็ดี ด้วยถ้อยคำอันหยาบก็ดีว่า "เองจงกลับไปเสีย" หรือเฆี่ยนตีแล้วจึงให้กลับได้. ถามว่า "เพราะเหตุไร ? " ตอบว่า "เพราะมันเป็นของเนื่องกับสรีระ ฉันใด. ความสุขที่เป็นไปในกายและเป็นไปในจิต ต่างโดยสุขมีกามาพจรสุขเป็นต้น มีกุศลแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ ที่บุคคลประพฤติมากแล้ว และประพฤติดีแล้ว เป็นรากเง่า ย่อมไม่ละ (บุคคลนั้น) ในที่แห่งเขาไปแล้วและไปแล้ว เหมือนเงาไปตามตัว ฉันนั้นแล."

ในกาลจบคาถา ความตรัสรู้ธรรม ได้มีแล้วแก่เหล่าสัตว์แปดหมื่นสี่พัน, มัฏฐกุณฑลีเทพบุตร ตั้งอยู่แล้วในพระโสดาปัตติผล, อทินนปุพพกพราหมณ์ ก็เหมือนกัน. เขาได้หว่านสมบัติใหญ่ถึงเท่านั้น ลงไว้ในพระพุทธศาสนาแล้ว ดังนี้แล.

**เรื่องมัฏฐกุณฑลี จบ.**

## ๓. เรื่องพระติสสะเถระ* [ ๓ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระติสสเถระ ได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อกฺโกจฺฉิ มํ อวธิ มํ"** เป็นต้น.

[พระติสสเถระเป็นผู้ว่ายากและถือตัว]

ดังได้สดับมา ท่านติสสเถระนั้น เป็นโอรสพระปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้า บวชในกาลเป็นคนแก่ บริโภคลาภสักการะอันเกิดขึ้นแล้ว ในพระพุทธศาสนา มีร่างกายอ้วนพี มีจีวรรัดเรียบร้อยแล้ว โดยมากนั่งอยู่ที่โรงฉันกลางวิหาร. ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย มาแล้วเพื่อประโยชน์จะเฝ้าพระตถาคต ไปสู่สำนักแห่งเธอ ด้วยสำคัญว่า "นี่ จักเป็นพระเถระผู้ใหญ่" ดังนี้แล้ว ถามถึงวัตร ถามถึงกิจควรทำ มีนวดเท้าเป็นต้น. เธอนิ่งเสีย.

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มองค์หนึ่งถามเธอว่า "ท่านมีพรรษาเท่าไร ?" เมื่อเธอตอบว่า "ยังไม่พรรษา ข้าพเจ้าบวชแล้ว ในกาลเป็นคนแก่" จึงกล่าวว่า "ท่านขรัวตาผู้มีอายุ ฝึกได้ยาก[๒] ท่านไม่รู้จักประมาณตน, ท่านเห็นพระเถระผู้ใหญ่มีประมาณเท่านี้แล้ว ไม่ทำวัตรแม้มาตรว่าสามีจิกรรม. เมื่อวัตรอันพระเถระเหล่านี้ถามโดยเอื้อเฟื้ออยู่ ท่านนิ่งเสีย, แม้มาตรว่าความรังเกียจ ก็ไม่มีแก่ท่าน" ดังนี้ จึงโบกมือ (เป็นทีรุกราย). เธอยังขัตติมานะให้เกิดขึ้นแล้ว ถามว่า "พวกท่านมาสู่สำนักใคร ?" เมื่ออาคันตุก-

* พระมหาพุฒ เปรียญเอก วัดเทพศิรินทราวาส แปล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓.

๑. อาโกฏิตปฺปจฺจาโกฏิเตหิ แปลว่า ทุบแล้วและทุบเฉพาะแล้ว. ๒. แนะนำยาก.

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า "มาสู่สำนักของพระศาสดา" จึงกล่าวว่า "ก็พวกท่านคาดข้าพเจ้าว่า "นี่ใคร ?" ข้าพเจ้าจักตัดมูล๑ของพวกท่านเสียให้ได้" ดั่งนี้แล้ว ร้องไห้ เป็นทุกข์ เสียใจ ได้ไปสู่สำนักของพระศาสดาแล้ว.

## [พระติสสะทูลเรื่องแด่พระศาสดา]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเธอว่า "ติสสะ เป็นอะไรหนอ ? เธอจึงเป็นทุกข์ เสียใจ มีน้ำตาอาบหน้า ร้องไห้ มาแล้ว." ฝ่ายภิกษุเหล่านั้น (คือพวกภิกษุอาคันตุกะ) คิดว่า "ภิกษุนั้น คงไปทำกรรมขุ่นมัวอะไร ๆ " ดังนี้ จึงไปกับพระติสสะนั้นทีเดียว ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว ได้นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. พระติสสะนั้น อันพระศาสดาตรัสถามแล้ว ได้กราบทูล "พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุเหล่านี้ด่าข้าพระองค์."

ศ. ก็เธอนั่งแล้วที่ไหน ?

ต. ที่โรงฉันกลางวิหาร พระเจ้าข้า.

ศ. ภิกษุเหล่านี้มา เธอได้เห็นหรือ ?

ต. เห็น พระเจ้าข้า.

ศ. เธอได้ลุกขึ้นทำการต้อนรับหรือ ?

ต. ไม่ได้ทำ พระเจ้าข้า.

ศ. เธอได้ถามโดยเอื้อเฟื้อถึงการบริขาร ของภิกษุเหล่านั้น

๑. ตัดความเป็นสมณะ คือ ให้ขาดจากสมณภาพ.

ต. ข้าพระองค์ไม่ได้ถามโดยเอื้อเฟื้อ พระเจ้าข้า.

ศ. เธอได้ถามโดยเอื้อเฟื้อ พระเจ้าข้า.

ต. ข้าพระองค์ไม่ได้ถามโดยเอื้อเฟื้อ พระเจ้าข้า.

ศ. เธอนำอาสนะมาแล้ว ทำการนวดเท้าให้หรือ ?

ต. ไม่ได้ทำ พระเจ้าข้า.

[พระติสสะไม่ยอมขมาภิกษุสงฆ์]

ศ. ติสสะ วัตรทั้งปวงนั้น เธอควรทำแก่ภิกษุผู้แก่. การที่เธอไม่ทำวัตรทั้งปวงนั่น นั่งอยู่ในท่ามกลางวิหาร ไม่สมควร, โทษของเธอเองมี, เธอจงขอโทษภิกษุทั้งหลายนั่นเสีย.

ต. พระองค์ผู้เจริญ พวกภิกษุนี้ได้ด่าข้าพระองค์, ข้าพระองค์ไม่ยอมขอโทษเธอ.

ศ. ติสสะ เธออย่าได้ทำอย่างนี้; โทษของเธอเองมี เธอจงขอโทษภิกษุเหล่านั้นเสีย.

ต. พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ยอมขอโทษภิกษุเหล่านี้.

ลำดับนั้น พระศาสดา เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระติสสะนี้เป็นคนว่ายาก" ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ติสสะนี้ มิใช่เป็นผู้ว่ายากแต่ในบัดนี้เท่านั้น, ถึงในกาลก่อน ติสสะนี้ก็เป็นคนว่ายากเหมือนกัน," เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย ทราบความที่เธอเป็นผู้ยาก แต่ในบัดนี้เท่านั้น, เธอได้ทำอะไรไว้ในอดีตกาล" ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น

ท่านทั้งหลายจงฟัง" ดังนี้แล้ว ได้ทรงนำเรื่องอดีตมา (ตรัสว่า)

[บุรพกรรมของพระติสสะ]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพาราณสี เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี, ดาบสชื่อเทวละ อยู่ในหิมวันตประเทศ ๘ เดือน ใคร่จะเข้าไปอาศัยพระนครอยู่ ๔ เดือน เพื่อต้องการจะเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว จึงมาจากหิมวันตประเทศ พบพวกคนเฝ้าประตูพระนคร จึงถามว่า "พวกบรรพชิตผู้มาถึงพระนครนี้แล้ว ย่อมพักอยู่ที่ไหนกัน ?" เขาทั้งหลายบอกว่า "ที่โรงนายช่างหม้อ ขอรับ." เธอไปสู่โรงนายช่างหม้อแล้ว ยืนที่ประตูกล่าวว่า "ถ้าท่านไม่มีความหนักใจ, ข้าพเจ้าขอพักอยู่ในโรงสักราตรีหนึ่ง." ช่างหม้อกล่าวว่า "กลางคืน กิจของข้าพเจ้าที่โรงไม่มี. โรงใหญ่, นิมนต์ท่านอยู่ตามสบายเถิด ขอรับ" ดังนี้แล้ว มอบโรงถวาย.

เมื่อเธอเข้าไปนั่งแล้ว, ดาบสแม้อีกองค์หนึ่ง ชื่อนารทะมาจากหิมวันตประเทศ ได้ขอพักอยู่ราตรีหนึ่งกะนายช่างหม้อ. นายช่างหม้อคิดว่า "ดาบสองค์มาก่อน พึงเป็นผู้อยากจะอยู่ด้วยกันกับดาบสองค์นี้หรือไม่ (ก็ไม่ทราบ), เราจะปลีกตัวเสีย" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "ถ้าท่านองค์เข้าไปก่อน จักพอใจไซร้, ท่านจงพักอยู่ตามความพอในของดาบสองค์ก่อนเถิด ขอรับ." นารทดาบสนั้น เข้าไปหาเธอแล้วกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ ถ้าท่านไม่มีความหนักใจ, ผมขอพักอยู่ในโรงนี้ราตรีหนึ่งเถิด" เมื่อเธอกล่าวว่า "โรงใหญ่, ท่านจงเขาไปอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่งเถิด" ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปนั่ง ณ ที่อีกส่วนหนึ่ง

แห่งเธอผู้เข้าไปก่อน.

[โทษของการนอนไม่เป็นที่]

ดาบสแม้ทั้ง ๒ รูป พูดปราศรัยชวนให้ระลึกถึงกันแล้ว[๑], ในเวลาจะนอน. นารทดาบสกำหนดที่นอนแห่งเทวลดาบสและประตูแล้วจึงนอน. ส่วนเทวลดาบสนั้น เมื่อจะนอน หาได้นอนในที่ของตนไม่, (ไพล่) นอกขวางที่กลางประตู. นารทดาบส เมื่อออกไปในราตรีได้เหยียบที่ชฎาของเธอ. เมื่อเธอกล่าวว่า "ใครเหยียบเรา ?" นารทดาบสกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ ผมเอง."

ท. ชฎิลโกง ท่านมาจากป่าแล้ว เหยียบที่ชฎาของเรา.

น. ท่านอาจารย์ ผมไม่ทราบว่าท่านนอกที่นี้ ขอท่านจงอดโทษแก่ผมเถิด. เมื่อเธอกำลังบ่นอยู่นั่นแล, ออกไปข้างนอกแล้ว. เทวลดาบสนอกนี้คิดว่า "ดาบสรูปนี้ แม้เข้ามาจะพึงเหยียบเรา (อีก)" ดังนี้แล้ว จึงได้กลับนอนหันศีรษะไปทางเท้า.

ฝ่ายนารทดาบส เมื่อจะเข้าไปคิดว่า "แม้ทีแรก เราได้ผิดแล้วในท่านอาจารย์, บัดนี้ เราจะเข้าไปโดยทางเท้าของท่าน" ดังนี้แล้ว เมื่อมา ได้เหยียบที่คอแห่งเธอ, เมื่อเธอกล่าวว่า "นี่ใคร ?" จึงกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ ผมเอง" เมื่อเธอกล่าวว่า "ชฎิลโกง ทีแรก ท่านเหยียบที่ชฎาของเราแล้ว เดี๋ยวนี้เหยียบที่คอเราอีก เราจักสาปท่าน" จึงกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ โทษของผมไม่มี, ผมไม่ทราบว่าท่านนอนแล้วอย่างนี้, ผมเข้ามาด้วยคิดว่า "แม้ทีแรก

๑. เป็นประโยคประธานนัย.

ความผิดของเรามีอยู่, เดี๋ยวนี้ เราจักเข้าไปโดยทางเท้าท่าน" ดังนี้ ขอท่านจงอดโทษแก่ผมเถิด."

[ดาบสทั้ง ๒ ต่างสาปกัน]

ท. ชฎิลโกง เราจะสาปท่าน.

น. ท่านอาจารย์ ท่านอย่าทำอย่างนี้เลย.

เธอมิเอื้อเฟื้อถ้อยคำของนารทดาบสนั้น ยังขืนสาปนารทดาบสนั้น (ด้วยคาถา) ว่า

**"พระอาทิตย์ มีรัศมีตั้ง ๑,๐๐๐ มีเดชตั้ง ๑๐๐**
**มีปกติกำจัดความมืด, พอพระอาทิตย์ขึ้นมาใน**
**เวลาเช้า ขอศีรษะของท่านจงแตกออก ๗ เสี่ยง."**

นารทดาบส กล่าวว่า "ท่าอาจารย์ โทษของผมไม่มี เมื่อกำลังพูดอยู่ทีเดียว ท่านได้สาปแล้ว. โทษของผู้ใดมีอยู่ ขอศีรษะของผู้นั้นจงแตก, ของผู้ไม่มีโทษ จงอย่าแตก" ดังนี้แล้ว ได้สาป (ด้วยคาถา) ว่า

**"พระอาทิตย์ มีรัศมีตั้ง ๑,๐๐๐ มีเดชตั้ง ๑๐๐**
**มีปกติกำจัดความมือ, พอพระอาทิตย์ขึ้นมาใน**
**เวลาเช้า ขอศีรษะของท่านจงแตกออก ๗ เสี่ยง."**

และนารทดาบสนั้น มีอานุภาพใหญ่ ตามระลึกชาติได้ ๘๐ กัลป์ คือในอดีตกาล ๔๐ กัลป์ ในอนาคตกาล ๔๐ กัลป์. เพราะเหตุนั้น ท่านคิดว่า "ความสาปจักตกในเบื้องบนแห่งใครหนอแล ?" ดังนี้ เมื่อใคร่ครวญไป ก็ทราบว่า "จักตกในเบื้องบนแห่งอาจารย์"

อาศัยความกรุณาในเธอ จึงได้ห้ามอรุณขึ้นด้วยกำลังฤทธิ์."

[ประชาชนเดือดร้อนตลอดถึงพระราชา]

ชาวพระนคร เมื่ออรุณไม่ขึ้นอยู่ ก็พากันไปสู่ประตูพระราชวัง แล้วกราบทูลพิไรว่า "ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อพระองค์ทรงครองราชสมบัติอยู่, อรุณไม่ขึ้น, ของพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรดให้อรุณขึ้น เพื่อข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด."

พระราชา ทรงพิจารณาจริยาอนุวัตร มีกายกรรมเป็นต้นของพระองค์ มิได้ทรงเห็นการอันไม่สมควรอะไร ๆ จึงทรงพระดำริว่า "เหตุอะไรหนอแล ?" ดังนี้ ทรงระแวงว่า "ชะรอยจะเป็นความวิวาทของพวกบรรพชิต" ดั่งนี้แล้ว จึงตรัสถามว่า "พวกบรรพชิตในพระนครนี้ มีอยู่บ้างหรือ ?" เมื่อมีผู้กราบทูลว่า "เมื่อเวลาเย็นวานนี้ มีพวกบรรพชิตมาสู่โรงนายช่างหม้อ พระเจ้าข้า" พระราชามีราชบุรุษถือคบนำเสด็จไปที่นั้น ในทันใดนั้นเอง ทรงอภิวาทพระนารทดาบสแล้ว ประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่งตรัสถามว่า

**"ผู้เป็นเจ้านารทะ การงานทั้งหลายของพวก**
**ชมพูทวีป ย่อมเป็นไปไม่ได้, โลกเกิดมืดแล้ว**
**เพราะเหตุอะไร ท่านอันข้าพเจ้าถามแล้ว ได้**
**โปรดบอกเหตุนั้นแก่ข้าพเจ้า."**

นารทดาบส เล่าเรื่องทั้งปวงถวายเสร็จแล้ว ถวายพระพระว่า "อาตมภาพ อันดาบสรูปนี้สาปแล้วเพราะเหตุนี้. เมื่อเป็นอย่างนั้น

๑. เม ศัพท์แปล ๒ ครั้ง.

อาตมาภาพจึงได้กล่าวสาปบ้างว่า "โทษของข้าพเจ้าไม่มี, โทษของผู้ใดมี; ความสาปจงตกลงในเบื้องบนแห่งผู้นั้นแล" ก็ครั้นสาปแล้วจึงคิดว่า "ความสาปจักตกในเบื้องบนแห่งใครหนอแล ?" เมื่อใคร่ครวญไปก็เห็นว่า "ในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ศีรษะของอาจารย์จักแตกออก ๗ เสี่ยง" ดังนี้แล้ว อาศัยความกรุณาในท่าน จึงมิให้อรุณขึ้นไป.

ร. ก็อย่างไร อันตรายจะไม่พึงมีแก่ท่านเล่า ขอรับ ?

น. ถ้าท่านขอโทษอาตมภาพเสีย อันตรายก็จักไม่พึงมี.

ร. ถ้าอย่างนั้น ท่านจงขอโทษเสียเถิด.

ท. ชฎิลนั่นเหยียบอาตมภาพ ที่ชฎาและที่คอ อาตมภาพไม่ยอมขอโทษชฎิลโกงนั่น.

ร. ขอท่านจงขอโทษเสียเถิด ขอรับ ท่านอย่าทำอย่างนี้.

เทวลดาบาสทูลว่า "อาตมภาพ ไม่ยอมของโทษ" แม้เมื่อพระราชา ตรัสว่า "ศีรษะของท่านจักแตกออก ๗ เสี่ยง" ดังนี้ก็ยังไม่ยอมขอโทษอยู่นั่นเอง.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกับเธอว่า "ท่านจักไม่ยอมขอโทษตามชอบใจของตนหรือ ?" ดังนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ราชบุรุษจับเทวลดาบสนั้นที่มือ ที่เท้า ที่ท้อง ที่คอ ให้ก้มลงที่บาทมูลแห่งนารทดาบส.

นารทดาบสกล่าวว่า "อาจารย์เชิญท่านลุกขึ้นเถิด, ข้าพเจ้ายอมยกโทษให้แก่ท่าน" ดังนี้แล้ว ถวายพระพรว่า "มหาพิตร

ดาบสรูปนี้ หาได้ขอโทษอาตมาภาพตามใจสมัครไม่, มีสระอยู่ในที่ไม่ไกลสระหนึ่ง ขอพระองค์รับสั่งให้เธอยืนทูนก้อนดินเหนียวบนศีรษะ แช่น้ำอยู่ในสระนั้นแค่คอ. พระราชารับสั่งให้ทำอย่างนั้นแล้ว. นารทดาบสเรียกเทวลดาบสมาว่า "ท่านอาจารย์ ครั้นฤทธิ์อันผมคลายแล้ว, เมื่อแสงพระอาทิตย์ตั้งขึ้นอยู่. ท่านพึงดำลงเสียในน้ำแล้ว โผล่ขึ้นไปเสียโดยทางอื่น." ก้อนดินเหนียวบนศีรษะของเทวลดาบสนั้น พอรัศมีแห่งพระอาทิตย์ถูกเข้าเท่านั้น ก็แตกออก ๗ เสี่ยงแล้ว, เทวลดาบสนั้น ดำลงหนีไปที่อื่นแล้ว.

[เวรไม่ระงับด้วยผูกเวร]

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พระราชาในกาลนั้น ได้เป็นอานนท์แล้ว, เทวลดาบสได้เป็นติสสะแล้ว, นารทดาบส ได้เป็นเราเอง, ถึงในครั้งนั้น ติสสะนี่ก็เป็นผู้ว่ายากอย่างนี้เหมือนกัน" ดังนี้แล้ว รับสั่งเรียกติสสเถระมาแล้ว ตรัสว่า "ติสสะ ก็เมื่อภิกษุคิดอยู่ว่า รับสั่งเรียกติสสเถระมาถูกผู้โน้นประหารแล้ว ถูกผู้โน้นชนะแล้ว ผู้โน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เราไปแล้ว" ดังนี้ ชื่อว่าเวรย่อมไม่ระงับได้; แต่เมื่อภิกษุไม่เข้าไปผูกอยู่อย่างนั้นนั่นแล เวรย่อมระงับได้" ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า:-

**"ก็ชนเหล่าใด เข้าไปผูกความโกรธนั้นไว้ว่า "ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ตีเรา ผู้โน้นได้ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เราแล้ว" เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่**

**ระงับได้, ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกความโกรธ นั้นไว้ว่า "ผู้โน้นได้ด่าเรา ผู้โน้นได้ตีเรา ผู้โน้นได้ ชนะเรา ผู้โน้นได้ลักสิ่งของ ๆ เราแล้ว" เวรของชน เหล่านั้นย่อมระงับได้."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกฺโกจฺฉิ** คือ ด่าแล้ว. บทว่า **อวธิ** คือ ประหารแล้ว. บทว่า **อชินิ** คือ ได้ชนะเราด้วยการอ้างพยาน โกงบ้าง ด้วยการกล่าวโต้ตอบถ้อยคำบ้าง ด้วยการทำให้ยิ่งกว่าการทำ บ้าง.

บทว่า **อหาสิ** คือ ผู้โน้นได้ลักของคือบรรดาวัตถุทั้งหลายมีผ้า เป็นต้น สิ่งใดสิ่งหนึ่งของเรา.

สองบทว่า **เย จ ตํ** เป็นต้น ความว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือ เทพดาหรือมนุษย์ คฤหัสถ์หรือบรรพชิต เข้าไปผูกความโกรธ นั้น คือมีวัตถุเป็นต้นว่า "คนโน้นได้ด่าเรา" ดุจพวกคนขับเกวียน ขันธูปเกวียนด้วยชะเนาะ และดุจพวกประมง พันสิ่งของมีปลาเน่า เป็นต้น ด้วยวัตถุมีหญ้าคาเป็นต้น บ่อย ๆ, เวรของพวกเขาเกิดขึ้น แล้ว คราวเดียว ย่อมไม่ระงับ คือว่าย่อมไม่สงบลงได้.

บาทพระคาถาว่า **เย จ ตํ นูปายฺหนฺติ** ความว่า ชนเหล่าใด ไม่เข้าไปผูกความโกรธนั้น คือมีคำด่าเป็นต้นเป็นที่ตั้ง ด้วยอำนาจการ ไม่ระลึกถึงและการไม่ทำไว้ในใจบ้าง ด้วยอำนาจการพิจารณาเห็นกรรม อย่างนี้ว่า "ใคร ๆผู้หาโทษมิได้ แม้ท่านคงจักด่าแล้วในภพก่อน คงจัก

ประหารแล้ว (ในภพก่อน) คงจักเบิกพยานโกงชนะแล้ว (ในภพก่อน) สิ่งของอะไร ๆ ของใคร ๆ ท่านคงจักข่มเหงชิงเอาแล้ว (ในภพก่อน), เพราะฉะนั้น ท่านแม้เป็นผู้ไม่มีโทษ จึงได้ผลที่ไม่น่าปรารถนา มีคำด่าเป็นต้น" ดังนี้บ้าง, เวรของชนเหล่านั้น แม้เกิดแล้วเพราะความประมาท ย่อมสงบได้ด้วยการไม่ผูก (โกรธ) นี้ ดุจไฟไม่มีเชื้อเกิดขึ้นแล้วดับไปฉะนั้นแล.

ในกาลจบเทศนา ภิกษุแสนหนึ่ง ได้บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น. พระธรรมเทศนาได้เป็นกถามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว. พระติสสเถระ ถึงเป็นคนว่ายาก ก็กลายเป็นคนว่าง่ายแล้วดังนี้แล.

**เรื่องพระติสสเถระ จบ**

## ๔. เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลียักษิณี* [ ๔ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภหญิงหมันคนใดคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"น หิ เวเรน เวรานิ"** เป็นต้น.

[มารดาหาภรรยาให้บุตร]

ดังได้สดับมา บุตรกุฎุมพีคนหนึ่ง เมื่อบิดาทำกาละแล้ว ทำการงานทั้งปวง ทั้งที่มา ทั้งที่บ้าน ด้วยตนเอง ปฏิบัติมารดาอยู่. ต่อมามารดาได้บอกแก่เขาว่า "พ่อ แม่จักนำนางกุมาริกามาให้เจ้า."

บุ. แม่ อย่างพูดอย่างนี้เลย, จักปฏิบัติแม่ไปจนตลอดชีวิต.

ม. พ่อ เจ้าคนเดียวทำการงานอยู่ ทั้งที่นาและที่บ้าน, เพราะเหตุนั้น แม่จึงไม่มีความสบายใจเลย, แม่จักนำนางกุมาริกามาให้เจ้า.

เขาแม้ห้าม (มารดา) หลายครั้งแล้วได้นิ่งเสีย. มารดานั้นออกจากเรือน เพื่อจะไปสู่ตระกูลแห่งหนึ่ง.

ลำดับนั้น บุตรถามมารดาว่า "แม่จะไปตระกูลไหน ?" เมื่อมารดาบอกว่า "จะไปตระกูลชื่อโน้น" ดังนี้แล้ว ห้ามการที่จะไปตระกูลนั้นเสียแล้ว บอกตระกูลที่ตนชอบใจให้. มารดาได้ไปตระกูลนั้นหมั้นนางกุมาริกาไว้แล้ว กำหนดวัน (แต่งงาน) นำนางกุมาริกาคนนั้นมา ได้ทำไว้ในเรือนของบุตร. นางกุมาริกานั้น ได้เป็นหญิงหมัน. ทีนั้น มารดาจึงพูดกะบุตรว่า "พ่อ เจ้าให้แม่นำกุมาริกามาตามชอบใจของเจ้าแล้ว บัดนี้ นางกุมาริกานั้นเป็นหมัน, ก็ธรรมดา

* พระมหาพุฒ เปรียญเอก วัดเทพศิรินทราวาส แปล พ.ศ. ๒๔๔๓.

ตระกูลที่ไม่มีบุตรย่อมฉิบหาย, ประเพณีย่อมไม่สืบเนื่องไป, เพราะฉะนั้น แม่จักนำนางกุมาริกาคนอื่นมา (ให้เจ้า)" แม้บุตรนั้นกล่าวห้ามอยู่ว่า "อย่าเลย แม่" ดังนี้ ก็ยังได้กล่าว (อย่างนั้น) บ่อย ๆ. หญิงหมันได้ยินคำนั้น จึงคิดว่า "ธรรมดาบุตร ย่อมไม่เป็นหมันมาแล้วมารดาบิดาไปได้, บัดนี้ แม่ผัวคิดจะนำหญิงอื่น ผู้ไม่เป็นหมันมาแล้วก็จักใช้เราอย่างทาสี, ถ้าอย่างไรเราพึงนำนางกุมาริกาคนหนึ่งมาเสียเอง" ดังนี้แล้ว จึงไปยังตระกูลแห่งหนึ่ง ขอนางกุมาริกา เพื่อประโยชน์แก่สามี, ถูกพวกชนในตระกูลห้ามว่า "หล่อนพูดอะไรเช่นนั้น" ดังนี้แล้ว จึงอ้อนวอนว่า "ฉันเป็นหมัน ตระกูลที่ไม่มีบุตร ย่อมฉิบหาย บุตรีของท่านได้บุตรแล้ว จักได้เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติ, ขอท่านโปรดยกบุตรีนั้นให้แก่สามีของฉันเถิด" ดังนี้แล้ว ยังตระกูลนั้นให้ยอมรับแล้ว จึงนำมาไว้ในเรือนของสามี.

ต่อมา หญิงหมันนั้น ได้มีความปริวิตกว่า "ถ้านางคนนี้จักได้บุตรหรือบุตรีไซร้ จักเป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติแต่ผู้เดียว, ควรเราจะทำนางอยู่ให้ได้ทารกเลย."

[เมียหลวงปรุงยาทำลายครรภ์เมียน้อย]

ลำดับนั้น หญิงหมันจึงพูดกะนางนั้นว่า "ครรภ์ตั้งขึ้นในท้องหล่อนเมื่อใด ขอให้หล่อนบอกแก่ฉันเมื่อนั้น." นางนั้นรับว่า "จ้ะ" เมื่อครรภ์ตั้งแล้ว ได้บอกแก่หญิงหมันนั้น. ส่วนหญิงหมันนั้นแลให้ข้าวต้มและข้าวสวยแก่นางนั้นเป็นนิตย์. ภายหลัง นางได้ให้ยาสำหรับทำครรภ์ให้ตก ปนกับอาหารแก่นางนั้น. ครรภ์ก็ตก [แท้ง].

เมื่อครรภ์ตั้งแล้วเป็นครั้งที่ ๒ นางก็ได้บอกแก่หญิงหมันนั้น. แม้หญิงหมันก็ได้ทำครรภ์ให้ตก ด้วยอุบายอย่างนั้นนั่นแล เป็นครั้งที่ ๒.

ลำดับนั้น พวกหญิงที่คุ้นเคยกัน ได้ถามนางนั้นว่า "หญิงร่วมสามีทำอันตรายหล่อนบ้างหรือไม่ ?" นางแจ้งความนั้นแล้ว ถูกหญิงเหล่านั้นกล่าวว่า "หญิงอันธพาล เหตุไร หล่อนจึงได้ทำอย่างนั้นเล่า? หญิงหมันนี้ ได้ประกอบยาสำหรับทำครรภ์ให้ตกให้แก่หล่อน เพราะกลัวหล่อนจะเป็นใหญ่, เพราะฉะนั้น ครรภ์ให้ตกให้แก่จึงตก, หล่อนอย่าได้ทำอย่างนี้อีก." ในครั้งที่ ๓ นางจึงมิได้บอก. ต่อมา [ฝ่าย] หญิงหมันเห็นท้องของนางนั้นแล้วจึงกล่าวว่า "เหตุไร ? หล่อนจึงไม่บอกความที่ครรภ์ตั้งแก่ฉัน" เมื่อนางนั้นกล่าวว่า "หล่อนนำฉันมาแล้ว ทำครรภ์ให้ตกไปเสียถึง ๒ ครั้งแล้ว, ฉันจะบอกแก่หล่อนทำไม ?" จึงคิดว่า "บัดนี้ เราฉิบหายแล้ว" คอยดูแลความประมาทของนางกุมาริกานั้นอยู่, เมื่อครรภ์แก่เต็มที่แล้ว, จึงได้ช่อง ได้ประกอบยาให้แล้ว. ครรภ์ไม่อาจตก เพราะครรภ์แก่ จึงนอนขวาง [ทวาร]. เวทนากล้าแข็งได้เกิดขึ้น. นางถึงความสงสัยในชีวิต.

นางตั้งความปรารถนาว่า "เราถูกมันให้ฉิบหายแล้ว, มันเองนำเรามา ทำทารกให้ฉิบหายถึง ๓ คนแล้ว, บัดนี้ เราเองก็จะฉิบหาย, บัดนี้ เราจุติจากอัตภาพนี้ พึงเกิดเป็นนางยักษิณี อาจเคี้ยวกินทารกของมันเถิด" ดังนี้แล้ว ตายไปเกิดเป็นแม่แมวในเรือนนั้นเอง. ฝ่ายสามี จับหญิงหมันแล้ว กล่าวว่า "เจ้าได้ทำการตัดกระกูลของเราให้ขาดสูญ" ดังนี้แล้ว ทุบด้วยอวัยวะทั้งหลายมีศอกและเข่าเป็นต้น

ให้บอบซ้ำแล้ว. หญิงหมันนั้นตายเพราะความเจ็บนั้นแล แล้วได้เกิดเป็นแม่ไก่ในเรือนนั้นเหมือนกัน.

[ผลัดกันสังหารคนละชาติด้วยอำนาจผูกเวร]

จำเนียรกาลไม่นาน แม่ไก่ได้ตกฟองหลายฟอง. แม้แมวมากินฟองไก่เหล่านั้นเสีย. ถึงครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ มันก็ได้กินเสียเหมือนกัน. แม่ไก่ทำความปรารถนาว่า "มันกินฟองของเราถึง ๓ ครั้งแล้ว เดี๋ยวนี้มันกับลูกของมัน" ดังนี้แล้ว จุติจากอัตภาพนั้น ได้เกิดเป็นแม่เสือเหลือง. ฝ่ายแม้แมว ได้เกิดเป็นแม่เนื้อ. ในเวลาแม่เนื้อนั้นคลอดลูกแล้ว ๆ แม่เสือเหลือง ก็ได้มากินลูกทั้งหลายเสียถึง ๓ ครั้ง. เมื่อเวลาจะตาย แม่เนื้อทำความปรารถนาว่า "พวกลูกของเรา แม่เสือเหลืองตัวนี้กินเสียถึง ๓ ครั้งแล้ว เดี๋ยวนี้มันจักกินตัวเราด้วย, เดี๋ยวนี้เราจุติจากอัตภาพนี้แล้ว พึงได้กินมันกับลูกของมันเถิด" ดังนี้แล้ว ได้ตายไปเกิดเป็นนางยักษิณี. ฝ่ายแม่เสือเหลือง จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นกุลธิดา[๑]ในเมืองสาวัตถี. นางถึงความเจริญแล้ว ได้ไปสู่ตระกูลสามีในบ้านริมประตู เมือง. ในกาลต่อมา นางได้คลอดบุตรคนหนึ่ง. นางยักษิณี จำแลงตัวเป็นหญิงสหายที่รักของเขามาแล้ว ถามว่า "หญิงสหายของฉันอยู่ที่ไหน ?" พวกชาวบ้านได้บอกว่า "เขาคลอดบุตรอยู่ในห้อง." นางยักษิณีฟังคำนั้น แสร้งพูดว่า "หญิงสหายของฉันคลอดลูกเป็นชายหรือหญิงหนอ, ฉันจักดูเด็กนั้น" ดังนี้แล้ว

๑. หญิงสาวของตระกูล หญิงสาวในตระกูล หรือหญิงสาวมีตระกูล.

เข้าไปทำเป็นแลดูอยู่ จับทารกกินแล้วก็ไป. ถือในหนที่ ๒ ก็ได้กินเสียเหมือนกัน. ในหนที่ ๓ นางกุลธิดามีครรภ์แก่เรียกสามีมาแล้ว บอกว่า "นาย นางยักษิณีตนหนึ่งกินบุตรของฉันเสียในที่นี้ ๒ คนแล้วไป, เดี๋ยวนี้ ฉันจักไปสู่เรือนแห่งตระกูลของฉันคลอดบุตร" ดังนี้แล้ว ไปสู่เรือนแห่งตระกูลคลอด บุตรที่นั่น . ในกาลนั้น นางยักษิณีนั้นถึงคราวส่งน้ำ. ด้วยว่า นางยักษิณีทั้งหลายต้องตักน้ำ จากสระอโนดาดทูนบาศีรษะมา เพื่อท้าวเวสสวรรณ ตามวาระ ต่อล่วง ๔ เดือนบ้าง ๕ เดือนบ้างจึงพ้น (จากเวร) ได้. ยางยักษิณีเหล่าอื่นมีกายบอบช้ำ ถึงความสิ้นชีวิตบ้างก็มี. ส่วนนางยักษิณีนั้น พอพ้นจากเวรส่งน้ำแล้วเท่านั้น ก็รีบไปสู่เรือนนั้น ถามว่า "หญิงสหายของฉันอยู่ที่ไหน ?" พวกชาวบ้านบอกว่า "ท่านจักพบเขาที่ไหน ? นางยักษิณีตนหนึ่งกินทารกของเขาที่คลอดในที่นี้, เพราะฉะนั้น เขาจึงไปสู่เรือนแห่งตระกูล." นางยักษิณีนั้นคิดว่า "เขาไปในที่ไหน ๆ ก็ตามเถิด จักไม่พ้นเราได้ ดังนี้แล้ว อันกำลังเวรให้อุตสาหะแล้ว วิ่งบ่ายหน้าไปสู่เมือง. ฝ่ายนางกุลธิดา ในวันเป็นที่รับชื่อ ให้ทากรนั้นอาบน้ำตั้งชื่อแล้ว กล่าวกะสามีว่า "นาย เดี๋ยวนี้ เราพากันไปสู่เรือนของเราเถิด" อุ้มบุตรไปกับสามี ตามทางอันตัดไปในท่ามกลางวิหาร มอบบุตรให้สามีแล้ว ลงอาบน้ำในสระโบกขรณีข้างวิหารแล้ว ขึ้นมารับเอาบุตร, เมื่อสามีกำลังอาบน้ำอยู่, ยืนในบุตรดื่มนม แลเห็นนางยักษิณีมาอยู่จำได้แล้ว ร้องด้วยเสียงอันดังว่า "นาย มาเร็ว ๆ เถิดนี้ นางยักษิณีตนนั้น" ดังนี้แล้ว ไม่อาจยืนรออยู่จนสามีนั้นมาได้ วิ่ง

กลับบ่ายหน้าไปสู่ภายในวิหารแล้ว.

[เวรไม่ระงับด้วยเวร แต่ระงับได้ด้วยไม่ผูกเวร]

ใน สมัยนั้น พระศาสดา ทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท. นางกุลธิดานั้น ให้บุตรนอนลงเคียงหลังพระบาทแห่งพระตถาคตเจ้าแล้ว กราบทูลว่า "บุตรคนนี้ ข้าพระองค์ถวายแด่พระองค์แล้ว ขอพระองค์ประทานชีวิตแก่บุตรข้าพระองค์เถิด." สุมนเทพ ผู้สิงอยู่ที่ซุ้มประตู ไม่ยอมให้นางยักษิณีเข้าไปข้างใน. พระศาสดารับสั่งเรียกพระอานนทเถระมาแล้ว ตรัสว่า "อานนท์ เธอจงไปเรียกนางยักษิณีนั้นมา." พระเถระเรียกนางยักษิณีมาแล้ว. นางกุลธิดา กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางยักษิณีมา." พระศาสดา ตรัสว่า "นางยักษิณีจงมาเถิด, เจ้าอย่าได้ร้องไปเลย" ดังนี้แล้ว ได้ตรัสกะนางยักษิณีผู้มายืนอยู่แล้วว่า "เหตุไร ? เจ้าจึงทำอย่างนั้น ก็ถ้าพวกเจ้าไม่มาสู่เฉพาะหน้าพระพุทธเจ้า ผู้เช่นเราแล้ว เวรของพวกเจ้า จักได้เป็นกรรมตั้งอยู่ชั่วกัลป์ เหมือนเวรของงูกับพังพอน, ของหมีกับไม้สะคร้อ และของกากับนกเค้า, เหตุไฉน พวกเจ้าจึงทำเวรและเวรตอบแก่กัน ? เพราะเวรย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร หาระงับได้ด้วยเวรไม่" ดังนี้แล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"ในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ ย่อม**
**ไม่ระงับด้วยเวรเลย ก็แต่ย่อมระงับได้ด้วยความ**
**ไม่มีเวร, ธรรมนี้เป็นของเก่า."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น หิ เวเรน** เป็นต้น ความว่า เหมือนอย่างว่า บุคคล แม้เมื่อล้างที่ซึ่งเปื้อนแล้วด้วยของไม่สะอาดมีน้ำลายและน้ำมูกเป็นต้น ด้วยของไม่สะอาดเหล่านั้นแล ย่อมไม่อาจทำให้เป็นที่หมดจด หายกลิ่นเหม็นได้, โดยที่แท้ ที่นั้นกลับเป็นที่ไม่หมดจดและมีกลิ่นเหม็นยิ่งกว่าเก่าอีก ฉันใด, บุคคลเมื่อด่าตอบชนผู้ด่าอยู่ ประหารตอบชนผู้ประหารอยู่ ย่อมไม่อาจยังเวรให้ระงับด้วยเวรได้, โดยที่แท้ เขาชื่อว่าทำเวรนั่นเองให้ยิ่งขึ้น ฉันนั้นนั่นเทียว, แม้ในกาลไหน ๆ ขึ้นชื่อว่าเวรทั้งหลาย ย่อมไม่ระงับได้ด้วยเวร, โดยที่แท้ชื่อว่าย่อมเจริญอย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้.

สองบทว่า **อเวเรน จ สมฺมนฺติ** ความว่า เหมือนอย่างว่า ของไม่สะอาด มีน้ำลายเป็นต้นเหล่านี้ อันบุคคลล้างด้วยน้ำที่ใสย่อมหายหมดได้, ที่นั่นย่อมเป็นที่หมดจด ไม่มีกลิ่นเหม็น ฉันใด, เวรทั้งหลาย ย่อมระงับ คือย่อมสงบ ได้แก่ ย่อมถึงความไม่มีได้ด้วยความไม่มีเวร คือด้วยน้ำคือขันติและเมตตา ด้วยการทำไว้ในใจโดยแยบคาย และ ด้วยการพิจารณา ฉันนั้นนั่นเที่ยว

บาทพระคาถาว่า **เอส ธมฺโม สนนฺตโน** ความว่า ธรรมนี้ คือที่นับว่า ความสงบเวร ด้วยความไม่มีเวร เป็นของเก่า คือเป็นมรรคาแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระขีณาสพทั้งหลายทุก ๆ พระองค์ ดำเนินไปแล้ว.

ในกาลจบพระคาถา นางยักษิณีนั้น ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล

แล้ว. เทศนาได้เป็นกถามีประโยชน์ แม้แก่บริษัทผู้ประชุมกันแล้ว.

[นางยักษิณีรู้ฝนมากฝนน้อย]

พระศาสดา ได้ตรัสกะหญิงนั้นว่า "เจ้าจงให้บุตรของเจ้าแก่นางยักษิณีนี้เถิด."

ญ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์กลัว.

ศ. เจ้าอย่ากลัวเลย, อันตรายย่อมไม่มีแก่เจ้า เพราะอาศัยนางยักษิณีนี้.

นางได้ให้บุตรแก่นางยักษิณีนั้นแล้ว. นางยักษิณีนั้นอุ้มทารกนั้นจูบกอดแล้ว คืนให้แก่มารดาอีก ก็เริ่มร้องไห้.

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสถามนางยักษิณีนั้นว่า "อะไรนั่น ?"

นางยักษิณีนั้นกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพระองค์ แม้สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยไม่เลือกทาง ยังไม่ได้อาหารพอเต็มท้อง, บัดนี้ ข้าพระองค์จะเลี้ยงชีพได้อย่างไร."

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสปลอบนางยักษิณีนั้นว่า "เจ้าอย่าวิตกเลย" ดังนี้แล้ว ตรัสกะหญิงนั้นว่า "เจ้าจงนำนางยักษิณีไปให้อยู่ในเรือนของตนแล้ว จงปฏิบัติด้วยข้าวต้มและข้าวสวยอย่างดี." หญิงนั้นนำนางยักษิณีไปแล้ว ให้พักอยู่ในโรงกระเดื่อง ได้ปฏิบัติด้วยข้าวต้มและข้าวสวยอย่างดีแล้ว. ในเวลาซ้อมข้าวเปลือก สากปรากฏแก่นางยักษิณีนั้นดุจต่อยศีรษะ. เขาจึงเรียกนางกุลธิดาผู้สหายมาแล้วพูดว่า "ฉันจักไม่อาจอยู่ในที่นี้ได้ ขอท่านจงให้ฉันพักอยู่ในที่อื่นเถิด" แม้อันหญิงสหายนั้นให้พักอยู่ในเหล่านี้ คือในโรงสาก ข้างตุ่มน้ำ

ริมเตาไฟ ริมชายคา ริมกองหยากเยื่อ ริมประตูบ้าน, (นาง) ก็กล่าวว่า "ในโรงสากนี้ สากย่อมปรากฏดุจต่อยศีรษะฉันอยู่, ที่ข้างตุ่มน้ำนี้ พวกเด็ดย่อมราดน้ำเป็นเดนลงไป, ที่ริมเตาไฟนี้ ฝูงสุนัขย่อมมานอน, ที่ริมชายคานี้ พวกเด็กย่อมทำสกปรก, ที่ริมกองหยากเยื่อนี้ ชนทั้งหลายย่อมเทหยากเยื่อ, ที่ริมประตุบ้านนี้ พวกเด็กชาวบ้าน ย่อมเล่นการพนันกันด้วยคะแนน" ดังนี้แล้ว ได้ห้ามที่ทั้งปวงนั้นเสีย

ครั้งนั้น หญิงสหาย จึงให้นางยักษิณีนั้นพักอยู่ในที่อันสงัดภายนอกบ้านแล้ว นำโภชนะมีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้นอย่างดีไปเพื่อนางยักษิณีนั้น แล้วปฏิบัติในที่นั้น. นางยักษิณีนั้น คิดอย่างนี้ว่า "เดี๋ยวนี้ หญิงสหายของเรานี้ มีอุปการะแก่เรามาก, เอาเถอะเราจักทำความแทนคุณสักอย่างหนึ่ง" ดังนี้แล้ว ได้บอกแก่หญิงสหายว่า "ในปีนี้ จักมีฝนดี, ท่านจงทำข้าวกล้าในที่ดอนเถิด, ในปีนี้ฝนจักแล้ว ท่านจงทำข้าวกล้าในที่ลุ่มเถิด." ข้าวกล้าอันพวกชนที่เหลือทำแล้ว ย่อมเสียหาย ด้วยน้ำมากเกินไปบ้าง ด้วยน้ำน้อยบ้าง. ส่วนข้าวกล้าของนางกุลธิดานั้น ย่อมสมบูรณ์เหลือกิน.

[นางยักษิณีเริ่มตั้งสลากภัตร]

ครั้งนั้น พวกชนที่เหลือเหล่านั้น พากันถามนางว่า "แม่ ข้าวกล้าที่หล่อนทำแล้ว ย่อมไม่เสียหายด้วยน้ำมากเกินไป ย่อมไม่เสียหายด้วยน้ำน้อย, หล่อนรู้ความที่ฝนดีและฝนแล้งแล้วจึงทำการงานหรือ ? ข้อนี้เป็นอย่างไรหนอแล ?" นางบอกว่า "นางยักษิณี ผู้เป็นหญิงสหายของฉัน บอกความที่ฝนดีและฝนแล้วแก่ฉัน, ฉันทำข้าวกล้าทั้งหลาย

ในที่ดอนและที่ลุ่ม ตามคำของนางยักษิณีนั้น, เหตุนั้น ข้าวกล้าของฉันจึงสมบูรณ์ดี, พวกท่านไม่เห็นโภชนะมีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้นที่ฉันนำไปจากเรือนเนืองนิตย์หรือ ? สิ่งของเหล่านั้น ฉันนำไปให้นางยักษิณีนั้น, แม้พวกท่านก็จงนำโภชนะมีข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้นอย่างดี ไปให้นางยักษิณีบ้างซิ, นางยักษิณีก็จักแลดูการงานของพวกท่านบ้าง."

ครั้งนั้น พวกชนชาวเมืองทั้งสิ้น พากันทำสักการะแก่นางยักษิณีนั้นแล้ว. จำเดิมแต่นั้นมา นางยักษิณีแม้นั้น แลดูการงานทั้งหลายของชนทั้งปวงอยู่ ได้เป็นผู้ถึงลาภอันเลิศ [และ] มีบริวารมากแล้ว.

ในกาลต่อมา นางยักษิณีนั้นเริ่มต้นสลากภัต ๘ ที่แล้ว. สลากภัตนั้น ชนทั้งหลายยังถวายอยู่จนกาลทุกวันนี้แล.

**เรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลียักษิณี จบ.**

## ๕. เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี* [ ๕ ]

### [ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ปเร จ น วิชานนฺติ"** เป็นต้น.

### [พระวินัยธรกับพระธรรมกถึกถกเถียงกันเรื่องวินัย]

ความพิสดารว่า ภิกษุ ๒ รูป คือ พระวินัยธรรูป ๑ พระธรรมกถึกรูป ๑ มีบริวารรูปละ ๕๐๐ ได้อยู่ที่โฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี. วันหนึ่ง ในภิกษุ ๒ รูปนั้น พระธรรมกถึก ไปฐานแล้ว เว้นน้ำชำระ[๑] ที่เหลือไว้ในภาชนะ ที่ซุ่มน้ำแล้ว ก็ออกมา. ภายหลัง พระวินัยธรเข้าไปที่ซุ้มน้ำนั้น เห็นน้ำนั้น ออกมาถามพระธรรมกถึกนอกนี้ว่า "ผู้มีอายุ ท่านเหลือน้ำไว้หรือ ?"

ธ. ขอรับ ผู้มีอายุ.

ว. ก็ท่านไม่รู้ว่าอาบัติ ในเพราะการเหลือน้ำไว้นี้หรือ ?

ธ. ขอรับ ผมไม่ทราบ.

ว. ไม่รู้ก็ช่างเถิด ผู้มีอายุ เป็นอาบัติในข้อนี้.

ธ. ถ้าอย่างนั้น ผมจักทำคืนอาบัตินั้นเสีย.

ว. ผู้มีอายุ ก็ถ้าว่าข้อนั้นท่านไม่แกล้งทำ เพราะความไม่มีสติ, อาบัติไม่มี.

* นัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปล พ.ศ. ๒๔๔๐.

๑. สรีรสลญฺชํ กตฺวา.

พระธรรมกถึกนั้น ได้เป็นผู้มีความเห็นอาบัตินั้นว่ามิใช่อาบัติ.

ฝ่ายพระวินัยธร ได้บอกแก่พวกนิสิตของตนว่า "พระธรรมกถึกรูปนี้ แม้ต้องอาบัติก็ไม่รู้" พวกนิสิตพระวินัยธรนั้น เห็นพวกนิสิตของพระธรรมกถึกนั้นแล้ว ได้กล่าวว่า "พระอุปัชฌาย์ของพวกท่าน แม้ต้องอาบัติแล้ว ก็ไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ." พวกนิสิตของพระธรรมกถึกนั้น ไปแจ้งแก่พระอุปัชฌาย์ของตนแล้ว. พระธรรมกถึกนั้น พูดอย่างนี้ว่า "พระวินัยธรรูปนี้ เมื่อก่อน พูดว่า "ไม่เป็นอาบัติ," เดี๋ยวนี้ พูดว่า "เป็นอาบัติ;" พระวินัยธรนั่น พูดมุสา." พวกนิสิตของพระธรรมกถึกนั้นไปกล่าวว่า "พระอุปัชฌาย์ของพวกท่าน พูดมุสา." พวกนิสิตของพระวินัยธรและพระธรรมกถึกนั้น ทำความทะเลาะกันและกันให้เจริญแล้ว ด้วยประการอย่างนี้.

ภายหลัง พระวินัยธรได้โอกาส จึงได้ทำอุกเขปนียกรรม[๑]แก่พระธรรมกถึก เพราะโทษที่ไม่เห็นอาบัติ. จำเดิมแต่กาลนั้น แม้พวกอุปัฏฐากผู้ถวายปัจจัยของภิกษุ ๒ รูปนั้น ก็ได้เป็น ๒ ฝ่าย. พวกภิกษุณีผู้รับโอวาทก็ดี พวกอารักข[๒]เทวดาก็ดี ของภิกษุ ๒ รูปนั้น พวกอากาสัฏฐ[๓]เทวดา ผู้เพื่อนเห็น เพื่อนคบ ของพวกอารักขเทวดาเหล่านั้นก็ดี พวกปุถุชนทั้งปวงก็ดี ได้เป็น ๒ ฝ่าย ตลอดจนพรหมโลก. ก็โกลาหลกึกก้องเป็นเสียงเดียว ได้ขึ้นไปจนอกนิฏฐภพ.

๑. กรรมที่สงฆ์จะพึงทำแก่ภิกษุที่สงฆ์สมควรจะยกเสีย ๒. เทวดาผู้คุ้มครองรักษา
๓. เทวดาผู้สถิตอยู่ในอากาศ.

[พระศาสดาตรัสสอนให้สามัคคีกัน]

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระตถาคตเจ้า กราบทูลการที่พวกภิกษุผู้ยกวัตรถือ[๑]ว่า "พระธรรมกถึกรูปนี้ สงฆ์ยกเสียแล้วด้วยกรรมที่ประกอบด้วยธรรมแท้," และการที่พวกภิกษุผู้ประพฤติตามพระธรรมกถึกผู้ที่สงฆ์ยกเสียแล้วถือว่า "พระอุปัชฌาย์ของพวกเรา สงฆ์ยกเสียแล้ว ด้วยกรรมซึ่งมิได้ประกอบด้วยธรรม," และการที่พวกภิกษุผู้ประพฤติตามพระธรรมกถึก ผู้ที่สงฆ์ยกวัตรเหล่านั้น แม้อันพวกภิกษุผู้ยกวัตรห้ามอยู่ ก็ยังขืนเที่ยวตามห้อมล้อมพระธรรมกถึกนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงส่งโอวาทไปว่า "นัยว่า ภิกษุทั้งหลายจงพร้อมเพรียงกัน" ถึง ๒ ครั้ง ทรงสดับว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายไม่ปรารถนาจะเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน," ครั้นหนที่ ๓ ทรงสดับว่า "ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว" ดังนี้ จึงเสด็จไปสู่สำนักของเธอทั้งหลายแล้ว ตรัสโทษในการยกวัตรของพวกภิกษุยกวัตร และโทษในการไม่เห็นอาบัติของภิกษุนอกนี้แล้ว ทรงอนุญาตสังฆกรรมทั้งหลายมีอุโบสถเป็นต้น ในสีมาเดียวกันที่โฆสิตาราม นั่นเอง แก่เธอทั้งหลายอีกแล้ว ทรงบัญญัติวัตรในโรงฉันว่า "ภิกษุทั้งหลาย พึงนั่งในแถวมีอาสนะหนึ่ง ๆ ในระหว่าง[๒] ๆ" ดังนี้เป็นต้น แก่เธอทั้งหลาย ผู้เกิดการแตกร้าวในสถานทั้งหลาย มีโรงฉันเป็นต้น แล้วทรงสดับว่า "ถึงเดี๋ยวนี้ ภิกษุทั้งหลาย ก็ยังเกิดการแตกร้าวกันอยู่" จึงเสด็จไปที่โฆสิตารามนั้นแล้ว ตรัสห้ามว่า

๑. ลทฺธึ. ๒. ได้แก่นั่งเป็นแถวเว้นช่องว่างให้ภิกษุอื่นเข้าแทรกนั่งได้รูปหนึ่ง ๆ ในระหว่าง.

อย่าเลย ภิกษุทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้ทำการแตกร้าวกัน" ดังนี้เป็นต้นแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าการแตกร้าว การทะเลาะ การแก่งแย่งและการวิวาทนั่น ทำความฉิบหายให้, แท้จริง แม้นางนกลฏุกิกา[1] อาศัยการทะเลาะกัน ยังอาจทำพระยาช้างให้ถึงความสิ้นชีวิต" ดังนี้แล้ว ตรัสลฏุกิกชาดกแล้ว[2] ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ขอพวกท่านพร้อมเพรียงกันเถิด อย่าวิวาทกันเลย, เพราะว่า แม้นกกระจาบตั้งหลายพัน อาศัยความวิวาทกัน ได้ถึงความสิ้นชีวิต" ดังนี้แล้ว ตรัสวัฏฏกชาดก.[3]

[ตรัสสอนเท่าไรก็ไม่เชื่อ]

แม้อย่างนี้ พวกภิกษุนั้นก็ไม่เชื่อถือถ้อยคำ, เมื่อภิกษุผู้เป็นธรรมวาทีรูปใดรูปหนึ่ง ไม่พอใจให้พระตถาคตเจ้าทรงลำบาก กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค ผู้เจ้าของแห่งธรรมทรงรอก่อน, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีความขวนขวายน้อย หมั่นประกอบธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรมอยู่เถิด; พวกข้าพระองค์จักปรากฏ เพราะการแตกร้าวการทะเลาะการแก่งแย่ง และการวิวาทนั่นเอง; พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเล่าถึงความที่พระเจ้าทีฆีติโกศลราช ถูกพระเจ้าพรหมทัต ชิงเอาราชสมบัติปลอมเพศไม่ให้ใครรู้จัก เสด็จอยู่ (ในเมืองพาราณสี) ถูกจับปลงพระชนม์เสีย และความที่พระเจ้าพรหมทัต และทีฆาวุกุมารเหล่านั้น

๑. นกไส้. ๒. ขุ. ชา. ปญฺจก. ๒๗/๑๗๐ ตทฏฺฐกถา. ๔/๔๔๖. ๓. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๘. ตทฏฺฐกถาม. ๒/๒๙๗.

พร้อมเพรียงกัน จำเดิมแต่เมื่อทีฆาวุกุมารยกพระชนม์ของพระองค์ถวายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ได้เคยมีแล้ว ในเมืองพาราณสี ได้มีพระเจ้ากรุงกาสี (พระองค์หนึ่ง) ทรงพระนามว่าพรเจ้าพรหมทัต" ดังนี้เป็นต้น แม้ตรัสสอนว่า "ภิกษุทั้งหลาย ความอดกลั้นและความสงบเสงี่ยม เห็นปานนั้น[๑] ยังได้มีแล้วแก่พระราชาเหล่านั้น ผู้มีไม้อันถือไว้แล้ว ผู้มีศัสตราอันถือไว้แล้ว; ข้อที่ท่านทั้งหลายผู้บวชแล้วในธรรมวินัยที่กล่าวชอบแล้วอย่างนี้ ควรเป็นผู้อดกลั้นเป็นผู้สงบเสงี่ยม, จะพึงงามในธรรมวินัยนี้แล ภิกษุทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว ก็ไม่สามารถจะทำเธอทั้งหลาย ให้พร้อมเพรียงกันได้เลย.

[พระศาสดาทรงระอาจึงเสด็จหนีไปจำพรรษาอยู่ป่ารักขิตวัน]

พระองค์ทรงระอาพระทัย เพราะมีความอยู่อาเกียรนั้น ทรงพระดำริว่า "เดี๋ยวนี้เราอยู่อาเกียรเป็นทุกข์, และภิกษุเหล่านี้ไม่ทำ (ตาม) คำของเรา ถ้าอย่างไร เราพึงหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว" ดังนี้ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในเรื่องโกสัมพี ไม่ตรัสบอกพระภิกษุสงฆ์ ทรงถือบาตรจีวรของพระองค์ เสด็จไปพาลโลณการาม แต่พระองค์เดียว ตรัสเอาจริกวัตร[๒] แก่พระภคุเถระที่พาลกโลณการามนั้นแล้ว ตรัสอานิสงส์แห่งสามัคคีรสแก่กุลบุตร ๓ คน ในมิคทายวัน[๓] ชื่อปาจีนวังสะแล้ว เสด็จไปทางบ้านปาริเลยยกะ. ดังได้สดับมา ครั้งนั้นพระผู้มีพระ

๑. ภวิสฺสติ เป็นกิริยาอาขยาต บอกอนาคตกาล แต่ในประโยคนี้มี หิ นาม จึงแปล ภวิสฺสติ เป็นอดีตกาล. ๒. ได้แก่ข้อปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่แต่ผู้เดียว. ๓. ป่าซึ่งประทานให้หมู่เนื้ออาศัย ป่าชนิดนี้ใครจะทำอันตรายแก่หมู่สัตว์ไม่ได้.

ภาคเจ้า ทรงอาศัยบ้านปาริเลยยกะ เสด็จจำพรรษาอยู่ที่ควงไม้สาละใหญ่ ในราวป่ารักขิตวัน อันช้างปาริเลยกะอุปัฏฐากอยู่เป็นผาสุก.

[พวกอุบาสกทรมานภิกษุ]

ฝ่ายพวกอุบาสก ผู้อยู่ในเมืองโกสัมพีแล ไปสู่วิหาร ไม่เห็นพระศาสดา จึงถามว่า "พระศาสดาเสด็จอยู่ที่ไหน ? ขอรับ." ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า "พระองค์ทรงเสด็จไปสู่ราวป่าปาริเลยยกะเสียแล้ว."

อุ. เพราะเหตุอะไร ? ขอรับ.

ภ. พระองค์ทรงพยายามจะทำพวกเราให้พร้อมเพรียงกัน, แต่พวกเราหาได้เป็นผู้พร้อมเพรียงกันไม่.

อุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายบวชใจสำนักของพระศาสดาแล้ว, ถึงเมื่อพระองค์ทรงทำสามัคคี, ไม่ได้เป็นผู้สามัคคีกันแล้วหรือ ?

ภ. อย่างนั้นแล ผู้มีอายุ.

พวกมนุษย์คิดกันว่า "ภิกษุพวกนี้ บวชในสำนักของพระศาสดาแล้ว, ถึงเมื่อพระองค์ทรงทำสามัคคีอยู่, ก็ไม่สามัคคีกันแล้ว; พวกเราไม่ได้เห็นพระศาสดา เพราะอาศัยภิกษุพวกนี้; พวกเราจักไม่ถวายอาสนะ จักไม่ทำสามีจิกรรมมีการไหว้เป็นต้นแก่ภิกษุพวกนั้น:" จำเดิมแต่นั้นมา ก็ไม่ทำแม้สักว่าสามีจิกรรมแก่ภิกษุพวกนั้น. เธอทั้งหลายซูบซีดเพราะมีอาหารน้อย, โดยสองสามวันเท่านั้นก็เป็นคนตรง แสดงโทษที่ล่วงเกินแก่กันและกัน ต่างรูปต่างขอขมากันแล้ว กล่าวว่า "อุบาสกทั้งหลาย พวกเราพร้อมเพรียงกันแล้ว, ฝ่ายพวกท่าน ขอให้เป็นพวกเราเหมือนกันอย่างก่อน."

อุ. พวกท่านทูลขมาพระศาสดาแล้วหรือ ? ขอรับ.

ภ. ยังไม่ได้ทูลขอขมา ผู้มีอายุ.

อุ. ถ้าอย่างนั้น ขอพวกท่านทูลขอขมาพระศาสดาเสีย, ฝ่ายพวกข้าพเจ้าจักเป็นพวกท่านเหมือนอย่างก่อน ในกาลเมื่อพวกท่านทูลขอขมาพระศาสดาแล้ว.

เธอทั้งหลายไม่สามารถจะไปสู่สำนักของพระศาสดา เพราะเป็นภายในพรรษา ยังภายในพรรษานั้น ให้ล่วงไปได้ด้วยยาก.

[ช้างปาริเลยยกะอุปัฏฐากพระศาสดา]

ฝ่ายพระศาสดา อันช้างนั้นอุปัฏฐากอยู่ ประทับอยู่สำราญแล้ว. ฝ่ายช้างนั้น ละฝูงเข้าไปสู่ราวป่านั้น เพื่อต้องการความอยู่ผาสุก. พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้อย่างไร ? พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ว่า (ครั้งนั้น ความตริได้มีแก่พระยาช้างนั้นว่า) "เราอยู่อาเกียรด้วยพวกช้างพลาย ช้างพัง ช้างสะเทินและลูกช้าง เคี้ยวกินหญ้าที่เขาเด็ดปลายเสียแล้ว, และเขาคอยเคี้ยวกินกิ่งไม้ที่เราหักลง ๆ และเราดื่มน้ำที่ขุ่น, เมื่อเราลงและขึ้นสู่ท่าแล้ว พวกช้างพังก็เดินเสียดสีกายไป; ถ้าอย่างไร เราจะหลีกออกจากหมู่อยู่ตัวเดียว." ครั้งนั้นแล พระยาช้างนั้น หลีกออกจากโขลง เข้าไป ณ บ้านปาริเลยยกะ ราวป่ารักขิตวัน ควงไม้สาละใหญ่ (และ) ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า แลดูอยู่แล้ว; ก็และครั้นเข้าไปแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ไม่เห็นวัตถุอะไร ๆ อื่น จึงกระทืบควงไม้สาละใหญ่ด้วยเท้า ถาก (ให้เรียบ) ถือกิ่งไม้ด้วยงวงกวาด. ตั้งแต่นั้นมา พระยาช้างนั้นจับหม้อ

ด้วยงวง ตักน้ำฉันน้ำใช้มาตั้งไว้, เมื่อทรงพระประสงค์ด้วยน้ำร้อน, ก็จัดน้ำร้อนถวาย. พระยาช้างนั้นจัดน้ำร้อนได้อย่างไร ? พระยาช้างนั้นสีไม้แห้งด้วยงวงให้ไฟเกิด, ใส่ฟืนให้ไฟลุกขึ้น เผาศิลาในกองไฟนั้นแล้ว กลิ้งก้อนศิลาเหล่านั้นไปด้วยท่อนไม้ ทิ้งลงในสะพังน้อยที่ตัวกำหนดหมายไว้, ลำดับนั้น หย่อนงวงลงไป รู้ว่าน้ำร้อนแล้ว, จึงไปถวายบังคมพระศาสดา. พระศาสดาตรัสว่า "ปาริเลยยกะ น้ำเจ้าต้มแล้วหรือ ?" ดังนี้แล้ว เสด็จไปสรงในที่นั้น. ในกาลนั้น พระยาช้างนั้นนำผลไม้ต่างอย่างถวายแด่พระศาสดา. ก็เมื่อพระศาสดาจะเสด็จเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต พระยาช้างนั้นถือบาตรจีวรวางไว้บนตระพอง ตามเสด็จพระศาสดาไป. พระศาสดาเสร็จถึงแดนบ้านแล้วรับสั่งว่า "ปาริเลยยกะ ตั้งแต่ที่นี้ เจ้าไม่อาจไปได้, เจ้าจงเอาบาตรจีวรของเรามา" ดังนี้แล้ว ให้พระยาช้างนั้นเอาบาตรจีวรมาถวายแล้วเสด็จเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต. ส่วนพระยาช้างนั้นยืนอยู่ที่นั้นเอง จนกว่าพระศาสดาจะเสด็จออกมา ในเวลาพระศาสดาเสด็จมา ทำการต้อนรับแล้ว ถือบาตรจีวรโดยนัยก่อน (นำไป) ปลง ณ ที่ประทับอยู่แล้ว ถวายงานพัดด้วยกิ่งไม้ แสดงวัตรอยู่. ในราตรี พระยาช้างนั้นถือท่อนไม้ใหญ่ด้วยงวง เที่ยวไปในระหว่าง ๆ แห่งราวป่ากว่าอรุณจะขึ้น เพื่อกันอันตรายอันจะมีแต่เนื้อร้าย ด้วยตั้งใจว่า "จักรักษาพระศาสดา." ได้ยินว่า ราวป่านั้นชื่อว่ารักขิตวันสัณฑะ จำเดิมแต่กาลนั้นมา. ครั้นอรุณขึ้นแล้ว, พระยาช้างนั้นทำวัตรปวง โดยอุบายนั้นนั่นแล ตั้งต้นแต่ถวายน้ำสรงพระพักตร์.

[วานรถวายรวงน้ำผึ้ง]

ในกาลนั้น วานรตัวหนึ่ง เห็นช้างนั้นลุกขึ้นแล้ว ๆ ทำอภิสมาจาริกวัตร (คือการปฏิบัติ) แด่พระตถาคตเจ้าแล้ว คิดว่า "เราก็จักทำอะไร ๆ ถวายบ้าง" เที่ยงไปอยู่, วันหนึ่ง เห็นรวงผึ้งที่กิ่งไม้หาตัวมิได้ หักกิ่งไม้แล้ว นำรวงผึ้งพร้อมทั้งกิ่งไม้ไปสู่สำนักพระศาสดาได้เด็ดใบตองรองถวาย.๑ พระศาสดาทรงรับแล้ว. วานรแลดูอยู่ ด้วยคิดว่า "พระศาสดาจักทรงทำบริโภคหรือไม่ ?" เห็นพระศาสดาทรงรับแล้วนั่งเฉยอยู่ คิดว่า "อะไรหนอแล" จึงจับปลายกิ่งไม้พลิกพิจารณาดู เห็นตัวอ่อนแล้ว จึงค่อย ๆ นำตัวอ่อนเหล่านั้นออกเสียแล้ว จึงได้ถวายใหม่. พระศาสดาทรงบริโภคแล้ว. วานรนั้นมีใจยินดี ได้จับกิ่งไม้นั้น ๆ ยืนฟ้อนอยู่. ในกาลนั้น กิ่งไม้ที่วานรนั้นจับแล้วก็ดี กิ่งไม้ที่วานรนั้นเหยียบแล้วก็ดี หักแล้ว. วานรนั้นตกลงที่ปลายตออันหนึ่ง มีตัวอันปลายตอแทงแล้ว มีจิตเสื่อมใส ทำกาลกิริยาแล้ว เกิดในวิมานทองสูง ๓๐ โยชน์ ในภพดาวดึงส์ มีนางอัปสรพันหนึ่งเป็นบริวาร.

[พระยาช้างสังเกตดูวัตรพระอานนท์]

การที่พระตถาคตเจ้า อันพระยาช้างอุปัฏฐาก ประทับอยู่ในราวป่ารักขิตวันนั้น ได้ปรากฏในชมพูทวีปทั้งสิ้น. ตระกูลใหญ่ ๆ คือท่านเศรษฐีอนาถบิณฑิกะ และนางวิสาขามหาอุบาสิกา อย่างนี้เป็นต้น ได้ส่งสาส์นจากนครสาวัตถี ไปถึงพระอานนทเถระว่า "ข้าแต่

๑. ตตฺถ ฐเปตฺวา อทาสิ วางถวายไว้ ณ ที่นั้น.

ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงแสดงพระศาสนาแก่พวกข้าพเจ้า." ฝ่ายภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้อยู่ในทิศ จำพรรษาแล้ว เข้าไปหาพระอานนทเถระ วอนขอว่า "อานนท์ผู้มีอายุ ธรรมีกถาในที่เฉพาะพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ฟังนานมาแล้ว ; อานนท์ผู้ทีอายุดีละ ข้าพเจ้าทั้งหลาย พึงได้ฟังธรรมีกถาในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด." พระเถระพาภิกษุเหล่านั้นไป ณ ที่นั้นแล้ว คิดว่า "การเข้าไปสู่สำนักพระตถาคตเจ้า ผู้เสด็จอยู่พระองค์เดียว ตลอดไตรมาส พร้อมกับภิกษุมีประมาณถึงเท่านี้ หาควรไม่" ดังนี้แล้ว จึงพักภิกษุเหล่านั้นไว้ข้างนอกแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแต่รูปเดียวเท่านั้น. พระยาช้างปาริเลยยกะ เห็นพระอานนทเถระนั้นแล้ว ถือท่อนไม้วิ่งไป. พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นแล้ว ตรัสว่า "หลีกไปเสียปาริเลยยกะ อย่าห้ามเลย, ภิกษุนั่น เป็นพุทธอุปัฏฐาก." พระยาช้างปาริเลยยกะนั้น ทิ้งท่อนไม้เสียในที่นั้นเองแล้ว ได้เอื้อเฟื้อถึงการรับบาตรจีวร. พระเถระมิได้ให้แล้ว. พระยาช้างได้คิดว่า "ถ้าภิกษุรูปนี้จักมีวัตรอันได้เรียนแล้ว. ท่านคงจักไม่วางบริขารของตนไว้บนแผ่นศิลาที่ประทับของพระศาสดา." พระเถระได้วางบาตรจีวรไว้ที่พื้นแล้ว.

[ไม่ได้สหายที่มีปัญหาเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า]

จริงอยู่ ชนผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวัตร ย่อมไม่วางบริขารของตนไว้บนที่นั่งหรือบนที่นอนของครู. พระยาช้างนั้น เห็นอาการนั้น ได้เป็นผู้มีจิตเลื่อมใสแล้ว. พระเถระอภิวาทพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาตรัสถามว่า "อานนท์ เธอมาผู้เดียวเท่านั้น

หรือ ?" ทรงสดับความที่พระเถระเป็นผู้มาพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ แล้ว ตรัสว่า "ก็ภิกษุเหล่านั้น อยู่ที่ไหน ?" เมื่อพระเถระทูลว่า "ข้าพระ-องค์ไม่ทราบน้ำพระทัยของพระองค์ จึงพักเธอทั้งหลายไว้ข้างนอก มาแล้ว (แต่รูปเดียว)" ตรัสว่า "เรียกเธอทั้งหลายมาเถิด" พระเถระได้ทำตามรับสั่งแล้ว. ภิกษุเหล่านั้น มาถวายบังคมพระศาสดา แล้วนั่ง ณ ที่ส่วนข้างหนึ่ง. พระศาสดาทรงทำปฏิสันถารกับเธอทั้งหลายแล้ว, เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าอันสุขุม และเป็นกษัตริย์อันสุขุม พระองค์เสด็จยืนและประทับนั่งพระองค์เดียวตลอดไตรมาส ทำกิจที่ทำได้ด้วยยาก, ผู้ทำวัตรและปฏิวัตรก็ดี ผู้ถวายน้ำสรงพระพักตร์ก็ดี ชะรอยจะมิได้แล้ว," ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย กิจทั้งปวงของเรา อันพระยาช้างปาริเลยยกะทำแล้ว ก็อันบุคคลผู้ได้สหายเห็นปานนี้ อยู่ด้วยกันควรแล้ว, เมื่อไม้ได้สหาย (เห็นปานนี้) ความเป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียวเท่านั้นประเสริฐกว่า" ดังนี้แล้ว ได้ภาษิต ๓ คาถาในนาควรรคเหล่านี้ว่า :-

**"ถ้าบุคคลได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน มีปัญญาทรงจำ มีคุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ไว้เป็นผู้เที่ยวไปด้วยกันไซร้, (บุคคลผู้ได้สหายเห็นปานนั้น) ควรมีใจยินดี มีสติ ครอบงำอันตราย ซึ่งคอยเบียดเบียนรอบข้าง ทั้งปวงเสียแล้ว เที่ยวไปกับสหายนั้น, ถ้าบุคคลไม่ได้สหาย**

**ผู้มีปัญญารักษาตน มีปัญญาทรงจำ มีคุณธรรม เป็นเครื่องอยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ไว้เป็นผู้เที่ยว ไปด้วยกันไซร้, บุคคลนั้นควรเที่ยวไปคนเดียว เหมือนพระราชาผู้ละแว่นแคว้นที่พระองค์ทรงชำนะ และ เสด็จอยู่แต่องค์เดียว, (และ) เหมือนพระ ยาช้างอันชื่อว่ามาตังคะเที่ยวอยู่ในป่าแต่เชือกเดียว, การเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า ความเป็นสหาย ไม่มีในเพราะชนพาล, บุคคลผู้ไม่ได้สหายเห็น ปานนั้น ควรมีความขวนขวายน้อย เที่ยวไปผู้ เดียว และไม่ควรทำบาปทั้งหลาย, เหมือนพระยา ช้างชื่อมาตังคะผู้มีความขวนขวายน้อย เที่ยวไปใน ป่าแต่เชือกเดียว และหาได้ทำบาปไม่"**

ในกาลจบคาถา ภิกษุเหล่านั้นทั้ง ๕๐๐ รูป ตั้งอยู่ในพระอรหัต แล้ว. พระอานนทเถระกราบทูลสาส์นที่ตระกูลใหญ่ ๆ มีท่านเศรษฐี อนาถบิณฑิกะเป็นต้นส่งมาแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยสาวก ๕ โกฏิ มีท่านเศรษฐีอนาถบิณฑิกะเป็นหัวหน้า หวังความ เสด็จมาของพระองค์อยู่." พระศาสดาตรัสว่า "ถ้าอย่างนั้นเธอจงรับ บาตรจีวร" ดังนี้แล้ว ให้พระเถระรับบาตรจีวรแล้ว เสด็จออกไป. พระยาช้างได้ไปยืนขวางทางไว้. ภิกษุทั้งหลายเห็นดังนั้น ทูลถาม พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระยาช้างทำอะไร ?" พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ช้างหวังจะถวายภิกขาแก่เธอ

ทั้งหลาย, ก็แลช้างนี้ได้ทำอุปการะแก่เราตลอดราตรีนาน, การยังจิตของช้างนี้ให้ขัดเคืองไม่ควร, ภิกษุทั้งหลาย ขอเธอทั้งหลายกลับเถิด." พระศาสดาทรงพาภิกษุทั้งหลายเสด็จกลับแล้ว.

ฝ่ายช้างเข้าไปสู่ราวป่าแล้ว รวบรวมผลไม้ต่าง ๆ มีผลขนุนและกล้วยเป็นต้นมาทำให้เป็นกองไว้. ในวันรุ่งขึ้น ได้ถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุ ๕๐๐ รูปไม่อาจฉันผลไม้ทั้งหลายให้หมดสิ้น. ในกาลเสร็จภัตกิจ พระศาสดาทรงถือบาตรจีวรเสด็จออกไปแล้ว. พระยาช้างไปตามระหว่าง ๆ แห่งภิกษุทั้งหลาย ยืนขวางพระพักตร์พระศาสดาไว้. ภิกษุทั้งหลายเห็นดังนั้น ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ช้างนี้ทำอะไร ?"

ศ. ภิกษุทั้งหลาย ช้างนี้จะส่งพวกเธอไปแล้ว ชวนให้เรากลับ.

ภ. อย่างนั้นหรือ ? พระองค์ผู้เจริญ.

ศ. อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย.

[ช้างทำกาละไปเกิดเป็นเทพบุตร]

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะช้างนั้นว่า "ปาริเลยยกะ นี้ความไปไม่กลับของเรา, ฌานก็ดี วิปัสสนาก็ดี มรรคและผลก็ดี ย่อมไม่มีแก่เจ้าด้วยอัตภาพนี้, เจ้าหยุดอยู่เถิด." พระยาช้างได้ฟังรับสั่งดังนั้นแล้ว ได้สอดงวงเข้าปากร้องไห้ เดินตามไปข้างหลัง ๆ. ก็พระยาช้างนั้น เมื่อเชิญพระศาสดาให้กลับได้ พึงปฏิบัติโดยอาการนั้นแลจนตลอดชีวิต. ฝ่ายพระศาสดาเสด็จถึงแดนบ้านนั้นแล้ว ตรัสว่า "ปาริเลยยกะ จำเดิมแต่นี้ไป มิใช่ที่ของเจ้า, เป็นที่อยู่ของหมู่มนุษย์

มีอันตรายเบียดเบียนอยู่รอบข้าง, เจ้าจงหยุดอยู่เถิด." ช้างนั้นยืนร้องไห้อยู่ในที่นั้น, ครั้นเมื่อพระศาสดาทรงละคลองจักษุไป, มีหัวใจแตกทำกาละแล้ว เกิดในท่ามกลางนางเทพอัปสรพันหนึ่ง ในวิมานทองสูง ๓๐ โยชน์ ในภพดาวดึงส์ เพราะความเลื่อมใสในพระศาสดา. ชื่อของเทพบุตรนั้นว่า "ปาริเลยยกเทพบุตร." ฝ่ายพระศาสดาได้เสด็จถึงพระเชตวันแล้วโดยลำดับ.

[ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทูลขอขมาพระศาสดา]

ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี สดับว่า "ได้ยินว่า พระศาสดาเสด็จถึงกรุงสาวัตถีแล้ว," ได้ไป ณ ที่นั้นเพื่อจะกราบทูลขอขมาพระศาสดา. พระเจ้าโกศล ทรงสดับว่า "ได้ยินว่า พวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพีผู้ก่อการแตกร้าวเหล่านั้นมาอยู่ " จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อนฉันจักไม่ยอมให้ภิกษุเหล่านั้นเข้ามาสู่แว่นแคว้นของหม่อนฉัน." พระศาสดา ตรัสตอบว่า "ดูก่อนมหาราช ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ศีล, แต่ไม่ถือเอาคำของอาตมภาพ เพราะวิวาทกันและกันเท่านั้น, บัดนี้ เธอทั้งหลายมาเพื่อขอขมาอาตมภาพ, ดูก่อนมหาราช ขอภิกษุเหล่านั้นจงมาเถิด."

ฝ่ายท่านเศรษฐีอนาถบิณฑิกะ ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริฐ ข้าพระองค์จักไม่ยอมให้ภิกษุเหล่านั้นเข้ามาสู่วิหาร" ดังนี้แล้ว ถูกพระศาสดาทรงห้ามเสียเหมือนอย่างนั้น ได้นิ่งแล้ว. ก็เมื่อภิกษุเหล่านั้น ถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า รับสั่งให้ประทานเสนาสนะ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทำให้เป็นที่สงัดแก่เธอทั้งหลาย.

ภิกษุเหล่าอื่นไม่นั่ง ไม่ยืน ร่วมกับภิกษุพวกนั้น.

พวกชนผู้มาแล้ว ๆ ทูลถามพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกไหน ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ผู้ก่อการแตกร้าวเหล่านั้น?" พระศาสดาทรงแสดงว่า "พวกนั้น." ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีเหล่านั้น ถูกพวกชนผู้มาแล้ว ๆ ชี้นิ้วว่า "ได้ยินว่า นั่นพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ผู้ก่อการแตกร้าวเหล่านั้น , ได้ยินว่า นั่นพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ผู้ก่อนการแตกร้าวเหล่านั้น" ดังนี้ ไม่อาจยกศีรษะขึ้น เพราะความอาย ฟุบลงแทบบาทมูลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลขอขมาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายทำกรรมหนักแล้ว, ชื่อว่าเธอทั้งหลายแม้บวชแล้วในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้เช่นเรา, เมื่อเราทำความสามัคคีอยู่, ไม่ทำ (ตาม) คำของเรา, ฝ่ายบัณฑิตอันมีในปางก่อน สดับโอวาทของมารดาและบิดาผู้ต้องประหารชีวิต, เมื่อบิดามารดานั้นแม้ถูกปลงชีวิตอยู่, ก็ไม่ล่วงโอวาทนั้น ภายหลังได้ครองราชสมบัติใน ๒ แว่นแคว้น" ดังนี้แล้ว ตรัสทีฆาวุกุมารชาดก[๑] อีกเหมือนกัน แล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ทีฆาวุกุมาร ถึงเมื่อพระชนนีและพระชนกถูกปลงชีวิตอยู่, ก็ไม่ล่วงโอวาทนั้น ภายพระชนนีและพระชนกเหล่านั้นแล้ว ภายหลังได้ธิดาของพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในแว่นแคว้นกาสีและแว่นแคว้นโกศลทั้ง ๒ แล้ว, ส่วนพวกเธอทั้งหลายไม่ทำ (ตาม) คำของเรา ทำกรรมหนัก" ดังนี้ แล้ว

๑. ขุ. ปญฺจก. ๒๗/๑๘๒. ตทฏฺฐกถา. ๔/๔๙๕.

ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"ก็ชนเหล่าอื่นไม่รู้ตัวว่า "พวกเราพากันย่อยยับ**
**อยู่ในท่ามกลางสงฆ์นี้" ฝ่ายชนเหล่าใดในหมู่นั้น**
**ย่อมรู้ชัด, ความหมายมั่นกันและกัน ย่อมสงบ**
**เพราะการปฏิบัติของชนพวกนั้น."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปเร** เป็นต้น ความว่า เหล่าชนผู้ทำความแตกร้าว ยกบัณฑิตทั้งหลายเสีย คือ พวกอื่นจากบัณฑิตนั้น ชื่อว่าชนพวกอื่น, ชนพวกอื่นนั้น ทำความวุ่นวายอยู่ในท่ามกลางสงฆ์นั้น ย่อมไม่รู้สึกตัวว่า "เราทั้งหลาย ย่อมย่อยยับ คือป่นปี้ ฉิบหายได้แก่ไปสู่ที่ใกล้ คือสำนักมฤตยูเป็นนิตย์."

บาทพระคาถาว่า **เย จ ตตฺถ วิชานนฺติ** ความว่า ชนเหล่าใดผู้เป็นบัณฑิตในหมู่นั้น ย่อมรู้สึกตัวว่า "เราทั้งหลายไปสู่ที่ใกล้มฤตยู."

บาทพระคาถาว่า **ตโต สมฺมนฺติ เมธคา** ความว่า ชนเหล่านั้นรู้อยู่อย่างนี้แล ยังการทำความในใจโดยอุบายที่ชอบให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อความสงบความหมายมั่น คือความทะเลาะกัน, เมื่อเป็นเช่นนั้น ความหมายมั่นเหล่านั้นย่อมสงบ เพราะความปฏิบัตินั้นของบัณฑิตเหล่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบอธิบายในพระคาถานี้ อย่างนี้ว่า "คำว่า **ปเร จ** เป็นต้น ความว่า ชนทั้งหลาย แม้อันเรา (ตถาคต) กล่าวสอนอยู่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย อย่าได้ทำความแตกร้าวกัน"

ดังนี้เป็นต้น ในกาลก่อน ก็ไม่นับถือ เพราะไม่รับโอวาทของเรา ชื่อว่า ชนพวกอื่น. ชนพวกอื่นนั้น ย่อมไม่รู้สึกตัวว่า "เราทั้งหลายถือผิด ด้วยอำนาจอคติมีฉันทะเป็นต้น ย่อมย่อยยับ ได้แก่พยายามเพื่อความเจริญแห่งเหตุอันทำความพินาศ มีแตกร้าวกันเป็นต้น ในท่ามกลางสงฆ์นั้น พิจารณาอยู่โดยอุบายที่ชอบ ย่อมรู้ชัดว่า "เมื่อก่อนเธอทั้งหลายนั้น พิจารณาอยู่โดยอุบายที่ชอบ ย่อมรู้ชัดว่า "เมื่อก่อนเราทั้งหลายพยายามอยู่ ด้วยอำนาจอคติมีฉันทะเป็นต้น ปฏิบัติโดยไม่ชอบแล้ว" ความหมายมั่น ที่นับว่าความทะเลาะกันในบัดนี้เหล่านี้ ย่อมสงบจากสำนักบัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น ๆ คือเพราะอาศัยบุรุษผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้."

ในกาลจบคาถา ภิกษุผู้ประชุมกัน ได้ดำรงอยู่ในอริยผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

**เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี จบ.**

## ๖. เรื่องจุลกาลและมหากาล * [ ๖ ]

### ข้อความเบื้องต้น

พระศาสดา เมื่อเสด็จเข้าไปอาศัยเสตัพยนคร ประทับอยู่ในป่าไม้ประดู่ลาย ทรงปรารภจุลกาลและมหากาล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"สุภานุปสฺสึ วิหรนฺตํ"** เป็นต้น.

### [พี่น้อง ๓ คนทำการค้าขาย]

ความพิสดารว่า กุฎุมพี[๑]ชาวเสตัพยนคร ๓ พี่น้อง คือ จุลกาล ๑ มัชฌิมกาล ๑ มหากาล ๑. บรรดาพี่น้อง ๓ คนนั้น พี่ชายใหญ่และน้องชายน้องเที่ยวไปในทิศทั้งหลาย นำสิ่งของมาด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม มัชฌิมกาล ขายสิ่งของที่พี่และน้องทั้ง ๒ นำมา.

ต่อมาสมัยหนึ่ง พี่น้องทั้ง ๒ นั้น บรรทุกสิ่งของต่าง ๆ ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่มไปสู่กรุงสาวัตถี ปลดเกวียนทั้งหลายในระหว่างกรุงสาวัตถีและพระเชตวัน (ต่อกัน).

### [มหากาลฟังธรรมแล้วลาน้องชายไปบวช]

ในพี่น้อง ๒ คนนั้น มหากาลเห็นอริยสาวกทั้งหลายชาวกรุงสาวัตถี มีมือถือระเบียบดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปเพื่อฟังธรรมในเวลาเย็น จึงถามว่า "ชนเหล่านี้ไปไหนกัน ?" ได้ฟังความนั้นแล้วคิดว่า "แม้เราก็จักไป" เรียกน้องชายมาแล้วบอกว่า "พ่อ ! เจ้าจง

* พระมหาอู ป. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

๑. กุฎุมพี คือ คนมั่งมี คนมีทรัพย์สมบัติมาก, ผู้ครองเรือน, พ่อเรือน, ผู้ดูแลการงาน.

เป็นผู้ไม่ประมาทในเกวียนทั้งหลาย, ฝ่ายเราจักไปฟังธรรม" ดังนี้แล้ว ไปถวายบังคมพระตถาคต นั่งที่สุดบริษัทแล้ว.

วันนั้น พระศาสดา เมื่อจะตรัสอนุปุพพีกถา ตามอัธยาศัยของมหากาลนั้น จึงตรัสโทษ ความเลวทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย โดยปริยายเป็นอันมาก ด้วยสามารถแห่งสูตรมีทุกขักขันธสูตรเป็นอาทิ. มหากาลได้สดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว จึงคิดว่า "นัยว่า คนเราจำต้องละสิ่งทั้งปวงไป, โภคะ (และ) ญาติทั้งหลาย ย่อมไม่ติดตามบุคคลผู้ไปปรโลกเลย,เราจะต้องการอะไรด้วยการครองเรือน, เราจักบวชละ," เมื่อมหาชนถวายบังคมแล้วหลีกไป, ทูลขอบรรพชากับพระศาสดา, เมื่อพระศาสดารับสั่งว่า "ผู้ที่ท่านควรลาไร ๆ ไม่มีหรือ ?" ทูลว่า "น้องชายของข้าพระองค์มี พระเจ้าข้า" เมื่อพระองค์ตรัสว่า "ถ้ากระนั้น เธอจงลาเขาเสีย," ทูลรับว่า "ดีละ พระเจ้าข้า" กลับมาบอกน้องชาย ดังนี้ว่า "พ่อเจ้าจงปกครองสมบัติทั้งหมดนี้เถิด."

จ. ก็พี่เล่า ? ขอรับ.

ม. พี่จักบวชในสำนักของพระศาสดา. เขาอ้อนวอนพี่ชายนั้นด้วยประการต่าง ๆ ก็ไม่อาจให้กลับได้, จึงกล่าวว่า "ดีละพี่ ขอพี่จงทำตามอัธยาศัยเถิด." มหากาลไปบวชในสำนักของพระศาสดาแล้ว. ฝ่ายจุลกาลก็ (ไป) บวช ด้วยตั้งในว่า "เราจักชวนพี่ชายสึก."

[พระมหากาลบำเพ็ญโสสานิกธุดงค์]

ในกาลต่อมา มหากาลได้อุปสมบทแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา

ทูลถามถึงธุระในพระศาสนา, เมื่อพระศาสดาตรัสบอกธุระ ๒ อย่าง แล้ว, ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักไม่สามารถ บำเพ็ญคันถธุระได้ เพราะข้าพระองค์บวชในกาลเป็นคนแก่, แต่จัก บำเพ็ญวิปัสสนาธุระให้บริบูรณ์" ทูลให้พระองค์ตรัสบอกโสสานิกธุดงค์ จนถึงพระอรหัต, ครั้นล่วงปฐมยาม เมื่อชนนอนหลับหมดทุกคน แล้ว, ไปสู่ป่าช้า เวลาจวนรุ่ง เมื่อชาวทั้งหมด ยังไม่ทันลุกขึ้น (ตื่น) เลย กลับมายังวิหาร.

[ระเบียบของผู้อยู่ในป่าช้า]

ครั้งนั้น หญิงสัปเหร่อคนหนึ่งชื่อกาลี ผู้เฝ้าป่าช้า เห็นที่ยืน ที่นั่งและที่จงกรมของพระเถระเข้า คิดว่า "ใครหนอมาในที่นี้ ? เราจัก คอยจับตัว" เมื่อไม่อาจจับได้, วันหนึ่ง จึงตามประทีปไว้ที่กระท่อม ใกล้ป่าชา พาบุตรธิดาไปแอบอยู่ในที่ส่วนข้างหนึ่ง เห็นพระเถระเดิน มาในมัชฌิมยาม จึงไปไหว้แล้วพูดว่า "ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้า สำนักอยู่ในที่ของพวกดิฉันนี้หรือ ?"

ถ. จ้ะ อุบาสิกา.

ญ. ท่านผู้เจริญ ธรรมดาผู้อยู่ในป่าช้าทั้งหลาย เรียนระเบียบ (ก่อน) จึงจะควร.

พระเถระไม่กล่าวว่า "ก็ข้าพเจ้าจักประพฤติในระเบียบที่เจ้า บอกแล้วอย่างไรเล่า ?" กลับกล่าวว่า "ทำอย่างไรเล่าจึงจะควร ? อุบาสิกา."

ญ. ท่านผู้เจริญ ธรรมดาผู้อยู่ในป่าช้าทั้งหลาย ควรแจ้งความ

ที่ตนอยู่ในป่าช้า แก่ผู้เฝ้าป่าช้า พระมหาเถระในวิหาร และนายบ้าน.

ถ. เพราะเหตุไร ?

ญ. เพราะพวกโจรทำกรรมแล้ว ถูกพวกเจ้าของ (ทรัพย์) สะกดตามรอยเท้าไป จึงทิ้งห่อภัณฑะไว้ในป่าช้าแล้วหลบหนีไป; เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกมนุษย์ก็ (รุมกัน) ทำอันตรายแก่คนที่อยู่ในป่าช้า แต่เมื่อได้แจ้งความแก่เจ้าหน้าที่เหล่านั้นแล้ว, เจ้าหน้าที่เหล่านั้นย่อมช่วยกันป้องกันอันตรายได้ ด้วยกล่าวรับรองว่า "พวกข้าพเจ้าทราบความที่ท่านผู้เจริญนี้อยู่ในที่นี้สิ้นกาลประมาณเท่านี้, ท่านผู้เจริญรูปนี้มิใช่โจร" เพราะฉะนั้น ควรบอกแก่เจ้าหน้าที่เหล่านั้น.

ถ. กิจอื่นอะไรเล่า ? ที่ข้าพเจ้าควรทำ.

ญ. ท่านผู้เจริญ ธรรมดาพระผู้เป็นเจ้า ผู้อยู่ในป่าช้า จำต้องเว้นวัตถุทั้งหลายมี ปลา เนื้อ แป้ง งา และน้ำอ้อยเป็นต้นเสีย, ไม่ควรจำวัดกลางวัน ไม่ควรเป็นผู้เกียจคร้าน ควรปรารภความเพียร, ควรเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่ใช่เจ้าเล่ห์ เป็นผู้มีอัธยาศัยงาม, เวลาเย็นเมื่อชนหลับหมดแล้ว พึงมาจากวิหาร, เวลาจวนรุ่ง เมื่อหมู่ชนทุกคนยังไม่ลุกขึ้น (ตื่นนอน) เลย พึงไปวิหาร, ท่านผู้เจริญ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าอยู่ในที่นี้ด้วยอาการอย่างนี้ไซร้ จักอาจยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้, ถ้าหมู่ชนนำศพมาทิ้ง, ดิฉันจะยกขึ้นสู่เรือนยอดอันดาดด้วยผ้ากัมพล[๑] ทำสักการะด้วยวัตถุทั้งหลาย มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นแล้ว จักทำการปลงศพ, ผิว่า พระผู้เป็นเจ้า

๑. ผ้าทำด้วยขนสัตว์.

จักยังไม่อาจเพื่อยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้ไซร้, ดิฉันจะยกขึ้นสู่เชิงตะกอนแล้วติดไฟเผา เอาขอเกี่ยวลาก (ศพ) ออกมาวางไว้ภายนอก ทอนด้วยขวาน เฉือนให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้วใส่ในไฟ แสดงแก่ท่าน (พระผู้เป็นเจ้า) แล้วจึงค่อยเผา.

ทีนั้น พระเถระสั่งนางกาลีนั้นว่า "ดีละ นางผู้เจริญ ก็นางเห็นรูปารมณ์อย่างหนึ่งแล้ว จงบอกแก่ข้าพเจ้าน๊ะ." นางกาลีรับว่า "จ๊ะ." พระเถระทำสมณธรรมอยู่ในป่าช้าตามอัธยาศัย (ของตน).

[พระจุลกาลกลุ้มใจ]

ส่วนพระจุลกาลเถระ ผุดลุกผุดนั่ง รัญจวนถึงฆราวาส คิดถึงบุตรและภรรยา คิดว่า "พี่ชายของเรานี้ ทำกรรมหนักยิ่ง."

[พระมหากาลพิจารณาศพกุลธิดา]

ลำดับนั้น กุลธิดาคนหนึ่ง ได้ทำกาละในเวลาเย็น ซึ่งยังมิทันเหี่ยวแห้ง ซูบซีด เพราะพยาธิกำเริบขึ้นในครู่เดียวนั้น. พวกญาติหามศพกุลธิดานั้นไปสู่ป่าช้าในเวลาเย็น พร้อมด้วยเครื่องเผาต่าง ๆ มีฝืนและน้ำมันเป็นต้น ให้ค่าจ้างแก่หญิงเฝ้าป่าช้า ด้วยคำว่า "นางเปลื้องผ้าห่มของกุลธิดานั้นออกแล้ว เห็นสรีระซึ่งตายเพียงครู่เดียวนั้น แสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า "อารมณ์นี้ควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้า" แล้วไปไหว้พระเถระกล่าวว่า "ท่านเจ้าข้า อารมณ์ชื่อเห็นปานนี้มีอยู่, ขอพระคุณเจ้าพึง (ไป) พิจารณาเถิด."

พระเถระรับว่า "จ้ะ" ดังนี้แล้วไป ให้เลิกผ้าห่มออกแล้ว

พิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว พูดว่า "รูปนี้ประณีตยิ่งนัก มีสีดุจทองคำ, นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในกาลที่รูปนั้นถูกเปลวไฟใหญ่ลวกแล้ว จึงบอกแก่ข้าพเจ้า" ดังนี้แล้ว ไปยังที่อยู่ของตนนั่นแล นั่งแล้ว. นางทำอย่างนั้นแล้ว จึงแจ้งแก่พระเถระ. พระเถระไปพิจารณา. ในที่ถูกเปลวไปกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสรีระได้เป็นดังแม่โคด่าง. เท้าทั้ง ๒ งอหงิกห้อยลง มือทั้ง ๒ กำเข้า หน้าผากได้มีหนังปอกแล้ว.

พระมหากาลบรรลุพระอรหัต

พระเถระพิจารณาว่า "สรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูแลอยู่ในบัดเดี๋ยวนี้เอง, แต่บัดนี้ (กลับ) ถึงความสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว," กลับไปที่พักกลางคืน นั่งพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมอยู่ กล่าวคาถาว่า

**"สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้น**
**และเสื่อมไปเป็นธรรมดา, เกิดขึ้นแล้วย่อมดับ**
**ไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข"**

เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

เมื่อท่านบรรลุพระอรหัตแล้ว, พระศาสดามีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จจาริกไปยังเสตัพยนครแล้ว เสด็จเข้าสู่ป่าไม้ประดู่ลาย.

พวกภรรยาของพระจุลกาล ได้ยินว่า "ข่าวว่า พระศาสดาเสด็จมาถึงแล้ว," คิดว่า "พวกเราจัก (ช่วยกัน) จับสามีของพวกเรา" ดังนี้แล้ว ส่ง (คน) ไปให้ทูลอาราธนาพระศาสดา.

[ระเบียบปูอาสนะสมัยพุทธกาล]

ก็ในสถานที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงคุ้นเคย ควรที่ภิกษุรูปหนึ่งผู้บอกการปูอาสนะจะต้องล่วงหน้าไปก่อน. ก็อาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงให้ปูในที่ท่ามกลาง. อาสนะสำหรับพระสารีบุตรเถระ พึงให้ปูข้างขวา, อาสนะสำหรับพระมหาโมคคัลลานเถระ พึงให้ปูข้างซ้ายแห่งอาสนะของพระพุทธเจ้านั้น, อาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ พึงให้ปูในข้างทั้ง ๒ ถัดจากที่นั้นไป. เพราะฉะนั้น พระมหากาลเถระพักอยู่ในที่ห่มจีวร ส่งพระจุลกาลไปว่า "เธอจงล่วงหน้าไปบอกการปูอาสนะ."

[พระจุลกาลถูกหญิงจับสึก]

พวกชนในเรือน ทำการเสสรวลกับท่าน จำเดิมแต่กาลที่พวกเขาเห็นท่าน (แกล้ง) ปูอาสนะต่ำในที่สุดพระสังฆเถระ ปูอาสนะสูงในที่สุดของสังฆนวกะ[๑] พระจุลกาลนอกนี้ ชี้แจงว่า "พวกเจ้าจงอย่าทำอย่างนั้น, จงปูอาสนะสูงในที่สูง ปูอาสนะต่ำในที่ต่ำ."

พวกหญิง ทำทีเหมือนไม่ได้ยินถ้อยคำของท่าน รุมกันว่า "ท่านเที่ยวทำอะไรอยู่ ? หน้าที่ให้ปูอาสนะไม่สมควรแก่ท่านหรือ ? ท่านลาใครบวช ? ท่าน ใครเป็นผู้ยอมให้บวช ? มาในที่นี้ทำไม ? ดังนี้แล้ว ช่วยกันฉุดสบงและจีวรออกแล้ว ให้นึ่งผ้าขาว สวมเทริดมาลาบนศีรษะแล้วส่งไปด้วยคำว่า "เธอจงไปนำเสด็จพระศาสดามา, พวกข้าพเจ้าจะปูอาสนะ."

๑. ผู้ใหม่ในสงฆ์ หมายความว่า ผู้มีพรรษาน้อยกว่าทุกรูปในหมู่นั้น.

จุลกาล ดำรงอยู่ในภาวะแห่งภิกษุ สิ้นกาลไม่นาน ยังไม่ทันได้พรรษา ก็สึก จึงไม่รู้สึกอาย, เพราะฉะนั้น เขาจึงหมดความรังเกียจ ด้วยอากัปปะนั้นเสียทีเดียว ไปถวายบังคมพระศาสดาแล้ว พาภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขมา.

ก็ในกาลเสร็จภัตกิจของภิกษุสงฆ์ พวกภรรยาของพระมหากาลคิดกันว่า "หญิงพวกนี้ รุมจับสามีของตนได้ พวกเราก็จักจับสามีของพวกเราบ้าง" จึงให้นิมนต์พระศาสดา เพื่อประโยชน์แก่การเสวยภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น.

[พระมหากาลก็ถูกภรรยาจับสึก]

ก็ในกาลนั้น ภิกษุรูปอื่นได้ไป (ชี้แจง) ให้ปูอาสนะ. หญิงเหล่านั้นไม่ได้โอกาสในขณะนั้น อาราธนาภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้นั่งแล้ว ได้ถวายภิกษา. ก็จุลกาลมีภรรยา ๒ คน มัชฌิมกาลมี ๔ คน, มหากาลมี ๘ คน. ฝ่ายภิกษุทั้งหลายใคร่ทำภัตกิจ ได้นั่งทำภัตกิจแล้ว. พวกที่ใคร่ไปภายนอก ก็ได้ลุกไปแล้ว. ส่วนพระศาสดาประทับนั่งทรงทำภัตกิจ. ในกาลเสร็จภัตกิจของพระองค์ หญิงเหล่านั้น ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระมหากาลทำอนุโมทนาแก่พวกข้าพระองค์แล้ว จึงจักไป, ขอพระองค์เสด็จไปก่อนเถิด."

พระศาสดา ตรัสว่า ได้ละ ได้เสด็จล่วงหน้าไปแล้ว. ครั้นถึงประตูบ้าน ภิกษุสงฆ์ก็ยกโทษว่า "ทำไม พระศาสดา จึงทรงทำเช่นนี้นี่ ? พระองค์ทรงทราบแล้ว จึงทรงทำ หรือไม่ทรงทราบแล้ว

ทรงทำหนอ ? วานนี้ อันตรายแห่งบรรพชา เกิดขึ้นแก่จุลกาล เพราะการล่วงหน้าไปก่อน, วันนี้ อันตรายมิได้มี เพราะภิกษุอื่นล่วงหน้าไปก่อน , บัดนี้ พระศาสดา รับสั่งให้พระมหากาลยับยั้งอยู่แล้วเสด็จมา, ก็ภิกษุผู้มีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยอาจาระ หญิงเหล่านั้นจักทำอันตรายแห่งบรรพชา แก่พระมหากาลนั้นได้ละหรือ ?"

พระศาสดา ทรงสดับคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว เสด็จกลับมาประทับยืนอยู่ ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอกล่าวอะไรกัน ?" ภิกษุเหล่านั้น ทูลความนั้นแล้ว.

ศ. ภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอสำคัญมหากาลเหมือนจุลกาลหรือ ?

ภ. อย่างนั้น พระเจ้าข้า เพราะจุลกาลนั้น มีภรรยา ๒ คน (ส่วน) พระมหากาลนี้ มีถึง ๘ คน, เธอถูกภรรยาทั้ง ๘ รุมจับไว้แล้ว จักทำอะไรได้ พระเจ้าข้า ?

[พระมหากาลเป็นผู้ไม่หวั่นไหว]

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น, จุลกาล ลุกขึ้น ลุกขึ้นพร้อมแล้ว มากไปด้วยอารมณ์ว่างามอยู่ เป็นเช่นกับต้นไม้ที่มีกำลังไม่แข็งแรง ตั้งอยู่ริมเหวและเขาขาด, ส่วนมหากาลบุตรของเรา ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งามอยู่ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวเลย เหมือนภูเขาหินแท่งทึบ" ดังนี้แล้ว ได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

๑. นิวตฺเตวา ตามศัพท์ ให้กลับ.

**"ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม ไม่สำรวมใน**
**อินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เกียจ**
**คร้าน มีความเพียรเลวทรามอยู่[๑] ผู้นั้นแล มาร**
**ย่อมรังควานได้, เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกำลัง**
**ไม่แข็งแรง ลมรังควานได้ ฉะนั้น. (ส่วน)**
**ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่าไม่งาม สำรวมดีใน**
**อินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ มี**
**ศรัทธาและปรารภความเพียรอยู่ ผู้นั้นแล มาร**
**ย่อมรังควานไม่ได้, เปรียบเหมือนภูเขาหิน**
**ลมรังควานไม่ได้ ฉะนั้น."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุภานุปสฺสึ** ได้แก่ผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างาม. อธิบายว่า ผู้ปล่อยในไปในอารมณ์ที่น่าปรารถนาอยู่. ก็บุคคลใด เมื่อถือโดยนิมิต[๒] โดย[๓]อนุพยัญชนะ ย่อมถึงว่า "เล็บทั้งหลายงาม." ถือว่า "นิ้วทั้งหลาย งาม." ถือว่า "มือทั้ง ๒ เท้าทั้ง ๒ แข้งทั้ง ๒ ขาทั้ง ๒ สะเอง ท้อง ถันทั้ง ๒ คอ ริมฝีปาก ฟันทั้งหลาย ปาก จมูก ตาทั้ง ๒ หูทั้ง ๒ คิ้วทั้ง ๒ หน้าผาก ผมทั้งหลาย งาม." ถือว่า "ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง งาม." (หรือ) ถือว่า "สีงาม ทรวด-

๑. สุภานุปสฺสึ เป็นต้น เป็น วิกติกตฺตา ใน หูตวา ๆ สมานกาลกิริยาใน วิหรนฺตํ แปลโดยพยัญชนะว่า ผู้เป็นผู้มักตามเห็นอารมณ์ว่างาม.... มีความเพียรเลวทรามอยู่ ฯ.
๒. ได้แก่รวบถือทั้งหมด. ๓. ได้แก่แยกถือเป็นส่วน ๆ เช่น ผมงาม เป็นต้น.

ทรงงาม." บุคคลนี้ ชื่อว่าตามเห็นอารมณ์ว่างาม. ผู้นั้น คือผู้ตามเห็นอารมณ์ว่างามอย่างนั้นอยู่.

บทว่า **อินฺทฺริเยสุ** ได้แก่ ในอินทรีย์[๑] ๖ มีจักษุเป็นต้น.

บทว่า **อสํสุติ** ได้แก่ ผู้ไม่รักษาทวารทั้งหลาย มีจักษุทวารเป็นต้น.

บทว่า **อมตฺตญฺญุํ** ความว่า ชื่อว่าผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เพราะไม่รู้ประมาณนี้ คือ ประมาณในการแสวงหา ประมาณในการรับ ประมาณในการบริโภค. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าผู้ไม่จักประมาณ เพราะไม่รู้ประมาณแม้นี้ คือ ประมาณในการพิจารณา ประมาณในการสละ คือไม่ทราบแม้ว่า "โภชนะนี้ประกอบด้วยธรรม นี้ไม่ประกอบด้วยธรรม."

บทว่า **กุสีตํ** ความว่า ชื่อว่าผู้เกียจคร้าน เพราะความเป็นผู้เป็นไปในอำนาจของกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก.

บทว่า **หีนวีริยํ** ความว่า ผู้ไม่มีความเพียร คือ ผู้เว้นจากการทำความเพียรในอิริยาบถทั้ง ๔.

บทว่า **ปสหติ** แปลว่า ย่อมครอบงำ คือ ย่ำยี.

บาทพระคาถาว่า **วาโต รุกฺขํว ทุพฺพลํ** ความว่า เหมือนลมมีกำลังแรง รังควานต้นไม้ที่มีกำลังไม่แข็งแรง ซึ่งเกิดริมเขาขาด. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ลมนั้น ยังส่วนต่าง ๆ มี ดอก ผล ใบอ่อน

๑. อินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์.

เป็นต้น แห่งต้นไม้นั้นให้ร่วงลงบ้าง หักกิ่งน้อยบ้าง หักกิ่งใหญ่บ้าง พัดถอนต้นไม้นั้นพร้อมทั้งราก ทำให้รากขึ้นเบื้องบน กิ่งลงเบื้องล่าง ฉันใด; มารคือกิเลส อันเกิดในภายใน ย่อมรังควานบุคคลผู้เห็นปาน นั้นได้ฉันนั้นเหมือนกัน; คือกิเลสมารทำให้ต้องทำบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ เหมือนลมมีกำลังแรง พัดส่วนต่าง ๆ มี ดอก ผล ใบอ่อนเป็นต้น แห่งต้นไม้ที่ไม่แข็งแรงให้ร่วงลงบ้าง, ทำให้ต้องอาบัติมีนิสสัคคิยะ เป็นต้น เหมือนลมมีกำลังแรง ทำการหักกิ่งไม้เล็กๆ บ้าง, ทำให้ต้อง อาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ เหมือนลมมีกำลังแรง ทำการหักกิ่งไม้ใหญ่บ้าง, ทำให้ต้องอาบัติปาราชิก นำออกจากศาสนาอันพระผู้มีพระภาคตรัส ดีแล้ว ให้ถึงความเป็นคฤหัสถ์โดย ๒-๓ วันเท่านั้น เหมือนลม มีกำลังแรงถอน (ต้นไม้) ทำให้โค่นลง มีรากขึ้นเบื้องบน มีกิ่งลง เบื้องล่างบ้าง. กิเลสมารย่อมยังบุคคลเห็นปานนั้นให้เป็นไปในอำนาจ ของตน.

บทว่า **อนุภานุปสฺสึ** ความว่า ผู้เห็นอารมณ์ไม่งาม[๑] ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งว่าไม่งาม คือ ประกอบในมนสิการโดยความเป็น ของปฏิกูล ได้แก่ เห็นผลทั้งหลาย โดยความไม่งาม เห็น ขน เล็บ ฟัน หนัง สี ทรวดทรง โดยความไม่งาม.

๑. อสุภ อารมณ์อันไม่งาม มี ๑๐ คือ ๑. อุทฺธุมาตอสุภ อสุภที่ขึ้นพอง ๒. วินีลกอสุภ อสุภที่มีสีเขียว ๓. วิปุพพกอสุภ อสุภที่มีหนองไหลออก ๔. วิจฺฉิทฺทกอสุภ อสุภที่เขา สับฟันเป็นท่อน ๆ ๕. วิกฺขายิตกอสุภ อสุภที่สัตว์ยื้อแย่งกิน ๖. วิกฺขิตฺตกอสุภ อสุภ ที่ขาดกลาง ๗. หตวิกฺขิตฺตกอสุภ อสุภที่ขาดกระจัดกระจาย ๘. โลหิตกอสุภ อสุภที่ เปื้อนเลือด ๙. ปุฬุวกอสุภ อสุภที่มีหมู่หนอน ๑๐. อฏฺฐิกอสุภ อสุภที่มีแต่ร่างกระดูก.

บทว่า **อินฺทฺริเยสุ** ได้แก่ ในอินทรีย์ ๖. บทว่า **สุสํวุตํ** ได้แก่ ผู้เว้นจากการถือ มีถือโดยนิมิตเป็นต้น คือ ผู้มีทวารอันปิดแล้ว.

(บทว่า **มตฺตญฺญุํ** ความว่า) ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ โดยตรงกันข้ามกับความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ.

บทว่า **สทฺธํ** ความว่า ผู้ประกอบด้วยโลกิยสัทธา มีอันเชื่อกรรมและผลเป็นลักษณะอย่างหนึ่ง ด้วยโลกุตตรสัทธา กล่าวคือความเสื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในวัตถุ[1] ๓ อย่างหนึ่ง.

บทว่า **อารทฺธวีริยํ** ได้แก่ ผู้ประคองความเพียร คือ ผู้มีความเพียรเต็มที่.

บทว่า **ตํ วา** ได้แก่ บุคคลนั้น คือ เห็นปานนั้น.

อธิบายว่า ลมมีกำลังอ่อน พัดเบา ๆ ย่อมไม่อาจให้ศิลาแท่งทึบหวั่นไหวได้ ฉันใด; กิเลสมารที่มีกำลังทราม แม้เกิดขึ้นในภายในย่อมรังควาน (บุคคลนั้น) ไม่ได้ คือไม่อาจให้หวั่นไหว สะเทือนคลอนแคลนได้ ฉันนั้น.

[พระมหากาลเหาะหนีภรรยา]

พวกหญิง แม้เหล่านั้นแล ที่เป็นภรรยาเก่าของพระมหากาลนั้นล้อมพระเถระแล้ว กล่าวคำเป็นต้นว่า "ท่านลาใครบวช บัดนี้ท่านจักเป็นคฤหัสถ์หรือจักไม่เป็นเล่า ?" ดังนี้แล้ว ได้เป็นผู้ใคร่เพื่อจะเปลื้องผ้ากาสายะทั้งหลาย (ของพระเถระ) ออก.

พระเถระ กำหนดอาการของหญิงเหล่านั้นได้แล้ว ลุกจาก

๑. วัตถุ ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

อาสนะที่นั่งแล้วเหาะไปด้วยฤทธิ์ ทำลายช่อฟ้าเรือนยอด, ไปทาง อากาศ, เมื่อพระศาสดา พอตรัสพระคาถาจบลง, ชมเชยพระสรีระ ของพระศาสดา ซึ่งมีวรรณะดังทองคำ ลงมาถวายบังคมพระบาทยุคล ของพระตถาคตแล้ว.

ในกาลจบคาถา ภิกษุผู้ประชุมกัน ดำรงอยู่ในอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

**เรื่องจุลกาลและมหากาล จบ.**

## ๗. เรื่องพระเทวทัต* [ ๗ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภการได้ผ้ากาสาวะอันบุคคลนำมาแต่แคว้นคันธาระ ของพระเทวทัต ในกรุงราชคฤห์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อนิกฺกสาโว"** เป็นต้น.

[พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ชาวกรุงราชคฤห์]

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง พระอัครสาวกทั้ง ๒ พาบริวารของตน องค์ละ ๕๐๐ รูป ไปทูลลาพระศาสดาแล้ว ได้ไปจากพระเชตวันสู่กรุงราชคฤห์.

ชาวกรุงราชคฤห์ รวมเป็นพวกเดียวกัน ๒ คนบ้าง ๓ คนบ้าง หลายคนบ้าง ได้ถวายอาคันตุกทาน.[๑] อยู่มาวันหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรเมื่อจะทำอนุโมทนา แสดงธรรมอย่างนี้ว่า "อุบาสิกาทั้งหลาย ทายกคนหนึ่งถวายทานด้วยตนเอง (แต่) ไม่ชักชวนคนอื่น, ทายกนั้น ย่อมได้โภคสมบัติในที่แห่งตนเกิดแล้ว ๆ, (แต่) ไม่ได้บริวารสมบัติ, คนหนึ่งชักชวนคนอื่น, ส่วนตนเองไม่ถวาย, ผู้นั้น ย่อมได้บริวารสมบัติในที่แห่งตนเกิดแล้ว ๆ, (แต่) ไม่ได้โภคสมบัติ , คนหนึ่งแม้ตนเองก็ไม่ได้ถวาย, แม้คนอื่นก็ไม่ชักชวน, ผู้นั้น ย่อมไม่ได้แม้วัตถุมาตาว่าข้าวปลายเกรียนพออิ่มท้อง ย่อมเป็นอนาถา หาปัจจัยมิได้ ในที่แห่งตนเกิดแล้ว ๆ, คนหนึ่งทั้งตนเองก็ถวาย, ทั้งชัก

* พระมหาอู ป. ธ. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

๑. ถวายแก่ภิกษุผู้มาใหม่ คือผู้เป็นแขก.

ชวนคนอื่น, ผู้นั้น ย่อมได้ทั้งโภคสมบัติ ทั้งบริวารสมบัติ ในที่แห่งตนเกิดแล้ว ๆ สิ้นร้อยอัตภาพบ้าง พันอัตภาพบ้าง แสนอัตภาพบ้าง."

[นิมนต์ภิกษุพันรูปรับภัตตาหาร]

บุรุษผู้บัณฑิตคนหนึ่ง ฟังพระธรรมเทศนานั้นแล้ว คิดว่า "ท่านผู้เจริญ พระธรรมเทศนาน่าอัศจรรย์นัก, พระผู้เป็นเจ้าสารีบุตรกล่าวเหตุแห่งความสุข, เราทำกรรมอันยังสมบัติทั้ง ๒ เหล่านี้ให้สำเร็จ ย่อมสมควร" ดังนี้แล้ว จึงนิมนต์พระเถระว่า "ท่านขอรับ พรุ่งนี้ ขอนิมนต์ท่านทั้งหลายรับภิกษาของผมเถิด."

พระเถระ ถามว่า "ท่านต้องการภิกษุเท่าไร ? อุบาสก."

อุบาสก ย้อนถามว่า "ก็ภิกษุที่เป็นบริวารของใต้เท้ามีเท่าไร ? ขอรับ."

ถ. มีประมาณพันรูป อุบาสก.

อุ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอใต้เท้าพร้อมด้วยภิกษุทั้งหมดทีเดียวโปรดรับภิกษา (ของผม). พระเถระรับ นิมนต์ แล้ว.

[ชวนชาวบ้านถวายภัตตาหาร]

อุบาสกเที่ยวไปในถนนพระนครชักชวนด้วยคำว่า "ข้าแต่แม่และพ่อทั้งหลาย ฉันนิมนต์ภิกษุไว้พันรูป, ท่านทั้งหลายจักอาจถวายภิกษาแก่ภิกษุมีจำนวนเท่าไร ? ท่านทั้งหลายจักอาจถวายภิกษาและภิกษุมีจำนวนเท่าไร ?"

พวกมนุษย์กล่าวโดยเหมาะพอควร (แก่กำลัง) ของตน ๆว่า "พวกฉันจักถวายแก่ภิกษุ ๑๐ รูป, พวกฉัน ๒๐ รูป, พวกฉัน ๑๐๐ รูป."

อุบาสกกล่าวว่า "ถ้ากระนั้น เราทั้งหลาย จักประชุมหุงต้มรวมกันในที่แห่งเดียว, ขอท่านทุก ๆ คน จงรวบรวมวัตถุต่าง ๆ มีน้ำมัน งา ข้าวสาร เนยใส น้ำอ้อยเป็นต้น" ดังนี้แล้ว ให้รวม (สิ่งของ) ไว้ในที่แห่งหนึ่ง.

ที่นั้น กุฎุมพีผู้หนึ่ง ให้ผ้ากาสาวะอันนำมาจากแคว้นคันธาระซึ่งมีค่าแสนหนึ่ง แก่อุบาสกนั้นแล้ว สั่งว่า "ถ้าทาน๑วัตรของท่านยังไม่เพียงพอไซร้, ท่านพึงจ่ายผ้าผืนนี้ให้ครบส่วนที่บกพร่อง, ถ้าทานวัตรของท่านเพียงพอไซร้ ท่านพึงถวาย (ผ้าผืนนี้) แก่ภิกษุรูปที่ท่านปรารถนา." ในกาลนั้น ทานวัตรทุก ๆ อย่างของอุบาสกนั้นเพียงพอแล้ว, อะไร ๆ ชื่อว่าบกพร่องมิได้มี, อุบาสกนั้นจึงถามมนุษย์ทั้งหลายว่า "ผ้ากาสาวะอันหาค่ามิได้ผืนนี้ อันกุฎุมพีผู้หนึ่ง กล่าวอย่างนี้แล้วมอบให้ไว้, ทานวัตร (ของพวกเรา) ก็มีเหลือเฟือแล้ว, เราทั้งหลายจะถวายผ้ากาสาวะผืนนี้แก่ท่านรูปไหนเล่า ?"

[ถวายผ้าราคาตั้งแสนแก่พระเทวทัต]

บางพวกกล่าวว่า "ถวายแก่พระสารีบุตรเถระ." บางพวกกล่าวว่า "พระเถระมักมาในเวลาข้าวกล้าแก่ แล้วก็ไป, พระเทวทัตเป็นสหายในการมงคลและอวมงคลทั้งหลายของพวกเรา ดำรงอยู่เป็นนิตย์ เหมือนหม้อน้ำ, พวกเราจะถวายผ้าผืนนั้นแก่ท่าน," แม้เมื่อถ้อยคำเป็นไปหลายทาง (อย่างนั้น), พวกที่กล่าวว่า "ควรถวายแก่พระเทวทัต" ได้มีจำนวนมากกว่า. เมื่อเป็นอย่างนั้น พวกเขาจึงได้

๑. ทานวัตร ได้แก่ของทำบุญ.

ถวายผ้ากาสาวะนั้นแก่พระเทวทัต.

[เทวทัตนุ่งห่มผ้าไม่สมควรแก่ตน]

พระเทวทัตนั้น ตัดผ้านั้นแล้ว เย็บ ย้อม นุ่งห่มเที่ยวไป พวกมนุษย์เห็นท่านแล้ว จึงพูดกันว่า "ผ้าผืนนี้หาสมควรแก่พระเทวทัตไม่ ควรแก่พระสารีบุตรเถระ, พระเทวทัตนุ่งห่มผ้าอันไม่สมควรแก่ตนเที่ยวไป."

ขณะนั้น ภิกษุผู้อยู่ต่างทิศรูปหนึ่ง (ออก) จากกรุงราชคฤห์ ไปสู่กรุงสาวัตถี ถวายบังคมพระศาสดา เป็นผู้อันพระศาสดาทรงทำปฏิสันถาร ตรัสถามถึงการอยู่ผาสุกของพระอัครสาวกทั้ง ๒ แล้ว จึงกราบทูลเรื่องนั้นทั้งหมดจำเดิมแต่ต้น.

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุ เทวทัตนั้นทรงผ้าที่ไม่สมควรแก่ตนในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้, แม้ในกาลก่อน เธอก็ทรงแล้วเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสว่า)

[ครั้งก่อนเทวทัตเป็นนายพรานช้าง]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ ในพระนครพาราณสี, นายพรานช้าง ชาวพระนครพาราณสีผู้หนึ่ง ล้มช้างแล้ว นำงา หนัง ไส้ใหญ่และเนื้อลำมาแล้วขายเลี้ยงชีวิต. ครั้งนั้นช้างหลายพันเชือกเดินหากินอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง พบพระปัจเจกพุทธะหลายองค์ จำเดิมแต่กาลนั้น เมื่อไป หมอบลงด้วยเข่าทั้ง ๒ แล้วจบ[๑] ในกาลที่ไปและมา (ทุกครั้ง) แล้วจึงผ่านไป. วันหนึ่ง นายพรานช้าง

๑. กิริยาของช้างที่ทำความเคารพ ตรงกับคำว่า ไหว้.

เห็นกิริยานั้นแล้ว คิดว่า "เราล้มช้างเหล่านี้ได้โดยยาก, ก็ในกาลไป และมา ช้างเหล่านี้ย่อมจบพระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย, มันเห็นอะไร หนอ ? จึงจบ," กำหนดได้ว่า "เห็นผ้ากาสาวะ" ดังนี้แล้ว ดำริว่า "บัดนี้ แม้เราได้ผ้ากาสาวะย่อมควร," เมื่อพระปัจเจกพุทธะรูปหนึ่ง ลงไปสู่ชาติ๑สระสรงน้ำอยู่ วางผ้ากาสาวะทั้งหลายไว้ที่ริมฝั่ง, จึงลัก จีวรไป จับหอกนั่งคลุมโปง๒อยู่ริมหนทางที่ช้างเหล่านั้นไปมา.

หมู่ช้างเห็นเขาแล้วจึงจบ ด้วยสำคัญว่า "พระปัจเจกพุทธะ" แล้วก็ผ่านไป. นายพรายช้างนั้นเอาหอกพุ่งถูกช้างตัวไปข้างหลังช้าง เหล่านั้นทั้งหมดให้ตายแล้ง ถือเอาส่วนต่าง ๆ มีงาเป็นต้น ฝังส่วนที่ เหลือในแผ่นดินแล้วไป.

ในกาลต่อมา พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในกำเนิดช้าง ได้เป็น หัวหน้าช้าง เป็นนายโขลง. ถึงในกาลนั้น นายพรายช้างนั้น ก็คงทำ อยู่อย่างนั้น. พระมหาบุรุษทราบความหมดสิ้นไปแห่งบริษัทของตน จึงถามว่า "ช้างเหล่านี้ไปไหน ? จึงเบาบางไป," เมื่อเหล่าช้างนั้น ตอบว่า "ไม่ทราบ นาย" คิดว่า "ช้างทั้งหลายจะไปไหนไม่บอกเรา (ก่อน) จักไม่ไป, อันตรายพึงมี" นึกสงสัยว่า "อันตรายพึงมีแต่ สำนักแห่งบุรุษผู้นั่งคลุมผ้ากาสาวะในที่แห่งหนึ่ง," เพื่อจะจับบุรุษนั้น จึงส่งช้างทั้งหมดล่วงหน้าไปก่อน ส่วนตนมาล้าหลัง. นายพรานช้าง นั้น เมื่อช้างที่เหลือ จบแล้วเดินไป, เห็นพระมหาบุรุษกำลังเดินมา จึงม้วนจีวรพุ่งหอกไป.

๑. ชาติสระ สระที่เป็นของไม่มีใครขุดใครทำ. ๒. สสีสํ ปารุปิตฺวา.

พระมหาบุรุษคุมสติเดินมา ถอยกลับไปข้างหลังหลบหอกแล้ว. ทีนั้น จึงวิ่งแปร๋เข้าไป เพื่อจะจับนายพรานช้างนั้น ด้วยสำคัญว่า "เจ้าคนนี้ ให้ช้างของเราฉิบหายแล้ว." นายพรานช้างนอกนี้ แอบบังต้นไม้ต้นหนึ่ง. ทีนั้น พระมหาบุรุษ เรางวงรวบเขาพร้อมกับต้นไม้ หมายใจว่า "จักจับฟาดลงที่แผ่นดิน," (ครั้น) เห็นผ้ากาสาวะที่เขานำออกแสดง จึงยับยั้งไว้ ด้วยคิดเห็นว่า "ถ้าเราจักประทุษร้ายในบุรุษนี้ไซร้, ชื่อว่าความละอายในพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ และพระขีณาสพหลายพันองค์ จักเป็นอันเราทำลายแล้ว," ซักถามว่า "ญาติของเราประมาณเท่านี้ เจ้าให้ฉิบหายแล้วหรือ ?"

นายพรานช้างรับสารภาพว่า "จ๊ะ นาย."

พระมหาบุรุษกล่าวว่า "เพราะอะไร เจ้าจงได้ทำกรรมอันหยาบช้าอย่างนี้ ? เจ้าห่มผ้าไม่สมควรแก่ตน สมควรแก่ท่านผู้ปราศ-จากราคะทั้งหลาย เมื่อทำกรรมอันลามกเห็นปานนี้ ชื่อว่าทำกรรมอันหนัก." ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว เมื่อจะข่มขี่ให้ยิ่งขึ้น จึงกล่าวคาถาว่า

**"ผู้ใด มีกิเลสดุจน้ำฝาดยังไม่ออก ปราศจาก**
**ทมะและสัจจะ จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ, ผู้นั้นย่อมไม่**
**ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ, ส่วนผู้ใด พึงเป็นผู้มีกิเลส**
**ดุจน้ำฝาดอันคายแล้ว ตั้งมั่นดีในศีลทั้งหลาย ประ-**
**กอบด้วยทมะและสัจจะ, ผู้นั้นแล ย่อมควรนุ่งห่ม**
**ผ้ากาสาวะ"**

ดังนี้แล้ว กล่าวว่า "เจ้าทำกรรมอันไม่สมควร" แล้วก็ปล่อยเขาไป.

[ของดีย่อมควรแก่คนดี หาควรแก่คนชั่วไม่]

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา (แสดง) แล้ว ทรงย่อชาดกว่า "นายพรานช้างในกาลนั้น ได้เป็นเทวทัต (ในบัดนี้) ช้างตัวประเสริฐผู้ข่มขี่นายพรานช้างนั้น คือเราเอง" ดังนี้ ตรัสว่า "ภิกษุ ไม่ใช่แต่ในกาลนี้เท่านั้น, แม้ในกาลก่อน เทวทัตก็ทรงผ้าไม่สมควรแก่ตนเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว ได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

**"ผู้ใด มีกิเลสดุจน้ำฝาดยังไม่ออก ปราศจากทมะ และสัจจะ จักนุ่งห่มผ้ากาสวะ, ผู้นั้นย่อมไม่ควร นุ่งห่มผ้ากาสวะ, ส่วนผู้ใด พึงเป็นผู้มีกิเลสดุจ น้ำฝาดอันคายแล้ว ตั้งมั่นดีในศีลทั้งหลาย ประกอบ ด้วยทมะและสัจจะ, ผู้นั้นแล ย่อมควรนุ่งห่มผ้า กาสาวะ."**

เนื้อความนี้ บัณฑิตพึงแสดงแม้ด้วยฉันทชาดก[๑]ดังนี้แล.

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนิกฺกสาโว** ความว่า ผู้ชื่อว่ามีกิเลสดุจน้ำฝาด เพราะกิเลสดุจน้ำฝาดทั้งหลาย มีกามราคะเป็นต้น.

บทว่า **ปริทเหสฺสติ** ความว่า จักใช้สอยด้วยสามารถแห่งการนุ่งการห่ม และการลาด. พระบาลีว่า **"ปริทหิสฺสติ"** ก็มี.

บาทพระคาถาว่า **อเปโต ทมสจฺเจน** ความว่า ปราศจาก,

๑.ขุ. ชา. ตึสติ. ๒๗/๔๙๐. ตทฏฺฐกถา. ๗/๒๒๖.

อธิบายว่า "พราก" จากการฝึกอินทรีย์ และวจีสัจจะอันเป็นฝ่ายปรมัตถสัจจะ.

บทว่า **น โส** เป็นต้น ความว่า บุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนั้น ย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

บทว่า **วนฺตกสาวสฺส** ความว่า พึงเป็นผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาดอันคายแล้ว คือมีกิเลสดุจน้ำฝาดอันทิ้งแล้ว ได้แก่ มีกิเลสดุจน้ำฝาดอันละแล้ว ด้วยมรรค ๔.

บทว่า **สีเลสุ** ได้แก่ ในปาริสุทธิศีล ๔.

บทว่า **สุสมาหิโต** ได้แก่ ผู้ตั้งมั่นดี คือดำรงอยู่ด้วยดี.

บทว่า **อุเปโต** ความว่า ประกอบด้วยการฝึกอินทรีย์และวจีสัจจะมีประการดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **ส เว** เป็นต้น ความว่า บุคคลนั้น คือเห็นปานนั้น ย่อมควร [นุ่งห่ม] ผ้ากาสาวะนั้น.

ในกาลจบคาถา ภิกษุผู้อยู่ในต่างทิศนั้น ได้เป็นพระโสดาบัน. ชนแม้เหล่าอื่นมีจำนวนมาก บรรลุอริยผลทั้งหลายมีโสดาปัตติผลเป็นต้น. เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

**เรื่องพระเทวทัต จบ.**

## ๘. เรื่องสญชัย* [๘]

### ข้อความเบื้องต้น

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภความไม่มาของสญชัย (ปริพาชก) ซึ่ง ๒ พระอัครสาวกกราบทูลแล้ว ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อสาเร สารมติโน"** เป็นต้น. อนุปุพพีกถา[๑] ในเรื่องสญชัยนั้น ดังต่อไปนี้

[พระศาสดาได้รับพยากรณ์แต่พระพุทธเจ้า ๒๓ พระองค์]

ความพิสดารว่า ในที่สุด ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัลป์แต่กัลป์นี้ไป พระศาสดาของเราทั้งหลาย เป็นกุมารของพราหมณ์นามว่าสุเมธะ ในอมรวดีนคร ถึงความสำเร็จศิลปะทุกอย่างแล้ว โดยกาลล่วงไปแห่งมารดาและบิดา ทรงบริจาคทรัพย์นับได้หลายโกฏิ บวชเป็นฤษีอยู่ในหิมวันตประเทศ ทำฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว ไปโดยอากาศเห็นคนถางทางอยู่เพื่อประโยชน์เสด็จ (ออก) จากสุทัศน-วิหาร เข้าไปสู่อมรวดีนคร แห่งพระทศพลทรงพระนามว่าทีปังกร แม้ตนเองก็ถือเอาประเทศแห่งหนึ่ง, เมื่อประเทศนั้น ยังไม่ทันเสร็จ, นอนทอดตนให้เป็นสะพาน ลาดหนังเสือเหลืองบนเปือกตม เพื่อพระศาสดาผู้เสด็จมาแล้ว ด้วยประสงค์ว่า "ขอพระศาสดาพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ไม่ต้องทรงเหยียบเปือกตม จงทรงเหยียบเราเสด็จไปเถิด" แต่พอพระศาสดาทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงพยากรณ์ว่า"ผู้นี้เป็น

* พระมหาผิว ป. ๗ ปัจจุบันเป็นที่ พระราชเมธาภรณ์ วัดบวรมงคล แปล.

๑. วาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ.

พุทธังกูร[๑] จักเป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดม ในที่สุด ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัลป์ในอนาคต," ในสมัยต่อมาแห่งพระศาสดาพระองค์นั้น ก็ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระพุทธเจ้า ๒๓ พระองค์ ซึ่งเสด็จอุบัติส่องโลกให้สว่างแม้เหล่านี้ คือ พระโกณฑัญญะ ๑ พระสุมังคละ ๑ พระสุมนะ ๑ พระเรวตะ๑ พระโสภิตะ ๑ พระอโนมทัสสี ๑ พระสุมนะ ๑ พระนารทะ ๑ พระปทุมุตตระ ๑ พระสุเมธะ ๑ พระสุชาตะ ๑ พระปิยทัสสี ๑ พระอัตถทัสสี ๑ พระธรรมทัสสี ๑ พระสิทธัตถะ ๑ พระติสสะ ๑ พระปุสสะ ๑ พระวิปัสสี ๑ พระสิขี ๑ พระเวสสภู ๑ พระกกุสันธะ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ พระกัสสปะ ๑" ทรงบำเพ็ญบารมีครบ ๓๐ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐, (ครั้ง) ดำรงอยู่ในอัตภาพเป็นพระเวสสันดร ให้มหาทาน อันทำแผ่นดินให้ไหว ๘ ครั้ง ทรงบริจาคพระโอรสและพระชายา, ในที่สุดพระชนมายุ , ก็ทรงอุบัติในดุสิตบุรี ดำรง อยู่ในดุสิตบุรีนั้น ตลอดพระชนมายุ, เมื่อเทวดาในหมื่นจักรวาลประชุมกันอาราธนาว่า

> **"ข้าแต่พระมหาวีรระ กาลนี้ เป็นกาลของพระองค์ ขอพระองค์ จงเสด็จอุบัติในพระครรภ์พระมารดา ตรัสรู้อมตบท ยังโลกนี้กับทั้งโลกให้ข้ามอยู่.**

ทรงเลือกฐานะใหญ่ ๆ ที่ควรเลือก[๒] ๕ เสด็จจุติจากดุสิตบุรีนั้นแล้ว

๑. หน่อเนื้อ, เชื้อสาย, แห่งพระพุทธเจ้า. ๒. ฐานะที่ควรเลือกใหญ่ ๕ คือ ๑. กาล, ๒. ประเทศ, ๓. ทวีป, ๔. ตระกูล, ๕. มารดา. พึงดูในปฐมสมโพธิ ฉบับพิสดาร.

ทรงถือปฏิสนธิในศากยราชสกุล อันพระประยูรญาติบำเรออยู่ด้วยมหาสมบัติในศากยสกุลนั้น ทรงถึงความเจริญวัยโดยลำดับ เสวยสิริราชสมบัติในปราสาททั้ง ๓ อันสมควรแก่ฤดูทั้ง ๓ ดุจสิริสมบัติในเทวโลก.

[ทรงเห็นเทวทูตแล้วเสด็จบรรพชา]

ในสมัยที่เสด็จไปเพื่อประพาสพระอุทยาน ทรงเห็นเทวทูต ๓ กล่าวคือ คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย โดยลำดับ ทรงเกิดความสังเวช เสด็จกลับแล้ว, ในวันที่ ๔ ทรงเห็นบรรพชิต ยังความพอพระทัยในการบรรพชาให้เกิดขึ้นว่า "การบรรพชาดี," เสด็จไปสู่อุทยาน ยังวันให้สิ้นไปในพระอุทยานนั้น ประทับนั่งริมขอบสระโบกขรณีอันเป็นมงคล อันวิสสุกรรมเทพบุตรผู้จำแลงเพศเป็นช่างกัลบกมาตบแต่งถวาย ทรงสดับข่าวประสูติของราหุลกุมาร ทรงทราบถึงความสิเนหาในพระโอรสเป็นกำลัง ทรงพระดำริว่า "เราจักตัดเครื่องผูกนี้ จนผูกมัด (เรา) ไม่ได้ทีเดียว," เวลาเย็นเสด็จเข้าไปยังพระนคร ทรงสดับคาถานี้ ที่พระธิดาของพระเจ้าอา พระนามว่า กิสาโคตมี ภาษิตว่า

**"พระราชกุมารผู้เช่นนี้ เป็นพระราชโอรสแห่งพระชนนีพระชนก และเป็นพระสวามีของพระนางใด ๆ พระชนนีพระชนกและพระนางนั้น ๆ ดับ (เย็นใจ) แน่แล้ว"**

ทรงพระดำริว่า "เราอันพระนางกิสาโคตมีนี้ (สวด) ให้ได้ยิน

นิพพุตบทแล้ว," จึงเปลื้องแก้วมุกดาหารจากพระศอ ส่งไปประทานแก่พระนางแล้ว เสด็จเข้าไปสู่ที่อยู่ของพระองค์ ประทับนั่งบนพระแท่นผทมอันมีสิริ ทอดพระเนตรเห็นประการอันแปลกของหมู่หญิงฟ้อนที่เข้าถึงความหลับแล้ว มีพระทัยเบื่อหน่าย จึงปลุกนายฉันนะให้ลุกขึ้น ให้นำม้ากัณฐกะมา เสด็จขึ้นม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะเป็นสหาย อันเทวดาในหมื่นจักรวาลห้อมล้อมแล้ว เสด็จออกมหาภิเนษ-กรมณ์ ทรงบรรพชาที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที, เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นั้น ประทับนั่นที่เงื้อมเขาปัณฑวะ อันพระเจ้าแผ่นดินมคธทรงเชื้อเชิญด้วยราชสมบัติ ทรงปฏิเสธคำเชื้อเชิญนั้น ทรงรับปฏิญญาจากท้าวเธอ เพื่อประโยชน์แก่การได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จะเสด็จมาสู่แคว้นของพระองค์ เสด็จเข้าไปหาอาฬารดาบสและอุทกดาบส ไม่ทรงพอพระทัยคุณวิเศษที่ทรงได้บรรลุในสำนักของ ๒ ดาบสนั้น ทรงตั้งความเพียรใหญ่ถึง ๖ ปี.

[ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณแล้วทรงแสดงธรรม]

ในวันวิสาขบุรณมี เช้าตรู่ เสวยข้าวปายาสซึ่งนางสุชาดาถวายแล้ว ทรงลอยถาดทองคำในแม่น้ำเนรัญชรา ให้ส่วนกลางวันล่วงไปด้วยสมาบัติต่าง ๆ ในราวป่ามหาวันริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, เวลาเย็นทรงรับหญ้าที่นายโสตถิยะถวาย มีพระคุณอันพระยากาฬนาคราชชมเชยแล้ว เสด็จสู่ควงไม้โพธิ ทรงลาดหญ้า ทำปฏิญญาว่า "เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ ตลอดเวลาที่จิตของเราจักยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะ

ทั้งหลายด้วยการไม่เข้าไปถือมั่น," ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทาง บูรพา, เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคต,ทรงกำจัดมารและพลมารได้ ทรงบรรลุปุพเพนิวาสญาณ[๑]ในปฐมยาม บรรลุจุตูปปาตญาณ[๒]ในมัชฌิม-ยาม หยั่งพระญาณลงในปัจจยาการ ในที่สุดปัจฉิมยาม, ในเวลาอรุณขึ้นทรงแทงตลอดสัพพัญญุตญาณ ซึ่งประดับด้วยคุณทุกอย่าง มีทสพลญาณและจตุเวสารัชชญาณเป็นอาทิ ทรงยังกาลให้ผ่านไปที่ควงไม้โพธิถึง ๗ สัปดาห์, ในสัปดาห์ที่ ๘ ประทับนั่งที่โคนไม้อชปาลนิโครธ ทรงถึงความเป็นผู้ขวนขวายน้อย ด้วยพิจารณาเห็นว่าธรรมเป็นสภาพลึกซึ้ง อันท้าวสหัมบดีพรหม ผู้มีมหาพรหมหมื่นหนึ่งเป็นบริวาร เชื้อเชิญให้ทรงแสดงธรรม ทรงพิจารณาดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุแล้ว ทรงรับคำเชิญของพรหม ทรงใคร่ครวญว่า "เราพึงแสดงธรรมแก่ใครหนอแล เป็นทีแรก," ทรงทราบว่า อาฬารดาบสและอุทกดาบสทำกาละแล้ว ทรงหวนระลึกถึงอุปการะมากของภิกษุปัญจวัคคีย์ เสด็จลุกจากอาสนะไปยังกาสีบุรี ในระหว่างมรรคา ได้สนทนากับอุปกาชีวก ในวันอาสาฬหบุรณมี เสด็จถึงที่อยู่ของภิกษุปัญจวัคคีย์ ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงยังภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ซึ่งเรียกร้อง (พระองค์) ด้วยถ้อยคำอันไม่สมควรให้สำนึกตัวแล้ว เมื่อจะยังพรหม ๑๘ โกฏิ มีพระอัญญาโกณฑัญญะ[๓]เป็นประมุข ให้ดื่มน้ำอมตะ จึงทรงแสดงพระธรรมจักร ทรงมีธรรมจักรบวรอันให้เป็นไปแล้ว,

๑. รู้จักระลึกชาติได้. ๒.รู้จักกำหนดจุติและเกิด. ๓ ควรมี จ ศัพท์ ซึ่งแปลว่า ยังภิกษุปัญจวัคคีย์มีอัญญาโกณฑัญญะเป็นประมุขและพรหม ๑๘ โกฏิให้ดื่มน้ำอมตะ.

ในดิถีที่ ๕ แห่งปักษ์ ทรงยังภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด ให้ตั้งอยู่ในพระอรหัต, วันเดียวกันนั้น ทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติของยสกุลบุตรแล้ว ตรัสเรียกเขาซึ่งเบื่อหน่าย ละเรือนออกมาในตอนกลางคืนว่า "มานี่เถิด ยสะ" ทำเขาให้บรรลุโสดาปัตติผลในตอนกลางคืนนั้นเอง ในวันรุ่งขึ้นให้ได้บรรลุพระอรหัต ทรงยังสหายของยสะนั้น แม้พวกอื่นอีก ๕๔ คน ให้บรรพชาด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้ว ให้ได้บรรลุพระอรหัต.

[ทรงส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา]

เมื่อพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ พระองค์ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว, พระศาสดาเสด็จอยู่จำพรรษาปวารณาแล้ว ทรงส่งภิกษุ ๖๐ รูปไปในทิศทั้งหลายด้วยพระพุทธดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเถิด" ดังนี้เป็นต้น, ส่วนพระองค์เสด็จไปอุรุเวลาประเทศ ในระหว่างทาง ได้ทรงแนะนำภัททวัคคิยกุมาร ๓๐ คน ณ ราวป่ากัปปาสิกวัน.[๑] บรรดาภัททวัคคิยกุมาร ๓๐ คนนั้น อย่างต่ำกว่าเขาทั้งหมด ได้เป็นโสดาบัน, สูงกว่าเขาทั้งหมด ได้เป็นพระอนาคามี. พระองค์ทรงให้ภัทวัคคีย์ทั้งหมดแม้นั้น บรรพชาด้วยเอหิภิกขุภาวะอย่างเดียวกันแล้ว ทรงส่งไปในทิศทั้งหลาย, ส่วนพระองค์เสด็จไปอุรุเวลาประเทศ ทรงแสดงปาฏิหาริย์สามพันห้าร้อยอย่าง แนะนำชฎิล ๓ พี่น้อง ซึ่งมีชฎิลพันคนเป็นบริวาร มีอุรุเวลกัสสปะเป็นต้น ให้บรรพชาด้วยเอหิภิกขุภาวะเช่นเดียวกันแล้ว ให้ประชุมกันที่คยาสีสประเทศ ให้ตั้งอยู่ในพระอรหัต ด้วยอาทิตตปริยายเทศนา

๑. ไร่ฝ้าย.

แวดล้อมด้วยพระอรหันต์พันองค์นั้น เสด็จไปสู่อุทยานลัฏฐิวัน ใกล้แดนพระนครราชคฤห์ ด้วยทรงพระดำริว่า "จักเปลื้องปฏิญญา ที่ถวายไว้แก่พระเจ้าพิมพิสาร" ตรัสพระธรรมกถา อันไพเราะแด่พระราชา ผู้ทรงสดับข่าวว่า "ทราบว่า พระศาสดา เสด็จมาแล้ว" เสด็จมาเฝ้า พร้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดี ๑๒ นหุต[1] ยังพระราชากับพราหมณ์และคฤหบดี ๑๑ นหุต ให้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล อีกนหุตหนึ่งให้ตั้งอยู่ในสรณะ ๓, วันรุ่งขึ้น มีพระคุณอันท้าวสักกเทวราชทรงแปลงเพศเป็นมาณพชมเชยแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระนครราชคฤห์ทรงทำภัตกิจในพระราชนิเวศน์ ทรงรับเวฬุวนาราม[2] ประทับอยู่ในเวฬุวนารามนั้นนั่นแล. พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เข้าไปเฝ้าพระองค์ในเวฬุวนารามนั้น.

อนุปุพพีกถาในเรื่องพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะนั้น ดังต่อไปนี้ :-

[ประวัติพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ]

ความพิสดารว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติแล้วนั่งแล. ได้มีบ้านพราหมณ์ ๒ ตำบล คือ อุปติสสคาม ๑ โกลิตคาม ๑ ในที่ไม่ไกล แต่กรุงราชคฤห์. ใน ๒ บ้านนั้น ในวันที่นางพราหมณีชื่อสารี ในอุปติสสคามตั้งครรภ์นั่นแล แม้นางพราหมณี ชื่อโมคคัลลีในโกลิตคาม ก็ตั้งครรภ์. ได้ยินว่า ตระกูลทั้ง ๒ นั้น ได้เป็นสหายเกี่ยวพันสืบเนื่องกันมาถึง ๗ ชั่วตระกูลทีเดียว. พราหมณ์ผู้สามีได้

๑. นหุต ๑=๑๐,๐๐๐ คน. ๒. เป็นมูลเหตุแห่งการถวายวัดในพระพุทธศาสนา ในกาลต่อ ๆ มา.

ให้พิธีบริหารครรภ์แก่พราหมณีทั้ง ๒ นั้น ในวันเดียวกันเหมือนกัน. โดยกาลล่วงไป ๑๐ เดือน นางพราหมณีทั้ง ๒ นั้นก็คลอดบุตร. ในวันขนานชื่อ พวกญาติตั้งชื่อบุตรของสารีพราหมณีว่า "อุปติสสะ" เพราะเป็นบุตรของตระกูลนายบ้าน ในตำบลอุปติสสคาม, ตั้งชื่อบุตรของโมคคัลลีพราหมณีว่า "โกลิตะ" เพราะเป็นบุตรของตระกูลนายบ้านในตำบลโกลิตคามนอกนี้. เด็กนี้ ๒ นั้นถึงความเจริญแล้ว ได้ถึงความสำเร็จแห่งศิลปะทุกอย่าง. ในเวลาไปสู่แม่น้ำหรือสวนเพื่อประโยชน์จะเล่น อุปติสสมาณพมีเสลี่ยงทองคำ ๕๐๐ เป็นเครื่องแห่แหน, โกลิตมาณพมีรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๕๐๐ เป็นเครื่องแห่แหน. ชนทั้ง ๒ มีมาณพเป็นบริวารคนละ ๕๐๐. ก็ในกรุงราชคฤห์มีมหรสพบนยอดเขาทุก ๆ ปี. หมู่ญาติได้ยกเตียงซ้อนกันเพื่อกุมารทั้ง ๒ นั้น ในที่เดียวกันนั่นเอง. แม้กุมารทั้ง ๒ ก็นั่งดูมหรสพร่วมกัน ย่อมหัวเราะในฐานะควรหัวเราะ ย่อมถึงความสังเวช ในฐานะที่ควรสังเวช ย่อมตกรางวัลในฐานะที่ควรตกรางวัล. วันหนึ่ง เมื่อกุมารทั้ง ๒ เหล่านั้นดูมหรสพโดยทำนองนี้ ความหัวเราะในฐานะที่ควรหัวเราะ หรือความสังเวชในฐานะที่ควรสังเวช หรือตกรางวัลในฐานะที่ควรตกรางวัล มิได้มีแล้วเหมือนในวันก่อน ๆ เพราะญาณถึงความแก่รอบแล้ว. ก็ชนทั้ง ๒ คิดกันอย่างนี้ว่า "จะมีอะไรเล่า ? ที่น่าดูในการนี้, ชนทั้งหมดแม้นี้ เมื่อยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี, ก็จักถึงความเป็นสภาพหาบัญญัติได้, ก็เราทั้ง ๒ ควรแสวงหาธรรมเครื่องพ้นอย่างเอก" ดังนี้แล้ว ถือเอาเป็นอารมณ์นั่งอยู่แล้ว. ลำดับนั้น โกลิตะพูดกะ

อุปติสสะว่า "อุปติสสะผู้สหาย ไฉน ? ท่านจึงไม่หัวเราะรื่นเริงเหมือนในวันอื่น ๆ, วันนี้ ท่านมีใจไม่เบิกบาน ท่านกำหนดอะไรได้หรือ ?" อุปติสสะนั้นกล่าวว่า "โกลิตะผู้สหาย เรานั่งคิดถึงเหตุนี้ว่า "ในการดูคนเหล่านี้ หาสาระมิได้, การดูนี้ไม่มีประโยชน์, เราควรแสวงหาโมกขธรรมเพื่อตน," ก็ท่านเล่า เพราะเหตุไร ? จึงไม่เบิกบาน." แม้โกลิตะนั้น ก็บอกอย่างนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น อุปติสสะ ทราบความที่โกลิตะนั้นมีอัธยาศัยเช่นเดียวกันกับตน จึงกล่าวว่า "สหายเอ๋ย เราทั้ง ๒ คือกันดีแล้ว, ก็เราควรแสดงหาโมกขธรรม, ธรรมดาผู้แสวงหา ต้องได้บรรพชาชนิดหนึ่งจึงควร, เราทั้ง ๒ จะบรรพชาในสำนักใครเล่า ?"

[สองสหายทำกติกากัน]

ก็โดยสมัยนั้นแล สญชัยปริพาชก อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่. สารบุตรและโมคคัลลานะทั้ง ๒ นั้น ตกลงกันว่า "เราจักบวชในสำนักท่านสญชัยนั้น," ต่างมาณพ ๕๐๐ ไปด้วยคำว่า "ท่านทั้งหลายจงเอาเสลี่ยงและรถไปเถิด," พร้อมด้วยมาณพ ๕๐๐ บวชแล้วในสำนักของสญชัย. จำเดิมแต่เขาทั้ง ๒ บวชแล้วสญชัยก็ได้ถึงความเลิศด้วยลาภและยศอย่างเหลือเฟือ. ทั้ง ๒ เรียนจบลัทธิสมัยของสญชัยโดยสองสามวันเท่านั้น จึงถามว่า "ท่านอาจารย์ลัทธิที่ท่านรู้ มีเพียงเท่านี้ หรือมีแม้ยิ่งกว่านี้ ?" เมื่อสญชัยตอบว่า "มีเพียงเท่านี้แหละ, เธอทั้ง ๒ รู้จงหมดแล้ว." เขาทั้ง ๒ จึงคิดกันว่า

"เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจารย์ ในสำนักของท่านผู้นี้ก็ไม่มีประโยชน์ เราทั้ง ๒ ออกมาเพื่อแสวงหาโมกขธรรม, โมกขธรรมนั้นเราไม่สามารถให้เกิดขึ้นได้ในสำนักของท่านผู้นี้, อันชมพูทวีปใหญ่นัก, เราเที่ยวไปยังคามนิคมชนบท และราชธานี คงจักได้อาจารย์ผู้แสดงโมกขธรรมสักคนเป็นแน่." ตั้งแต่นั้น ใครพูด ในที่ใด ๆ ว่า "สมณพราหมณ์ผู้บัณฑิต มีอยู่ " เขาทั้ง ๒ ย่อมไปทำสากัจฉาในที่นั้น ๆ. ปัญหาที่เขาทั้ง ๒ ถามไป อาจารย์เหล่าอื่นหาอาจตอบได้ไม่, แต่เขาทั้ง ๒ ย่อมแก้ปัญหาของอาจารย์เหล่านั้นได้. เขาสอบสวนทั่วชมพูทวีปอย่างนั้นแล้ว กลับมายังที่อยู่ของตนจึงทำกติกากันว่า "โกลิตะผู้สหายในเรา ๒ คน ผู้ใดได้บรรลุอมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอก (แก่กัน)."

เมื่อเขาทั้ง ๒ ทำกติกากันอย่างนั้นอยู่ พระศาสดาเสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ดังที่กล่าวแล้ว ทรงรับเวฬุวันแล้ว ประทับอยู่ในเวฬุวัน. ในกาลนั้น พระอัสสชิเถระ ในจำนวนพระปัญจวัคคีย์ระหว่างพระอรหันต์ ๖๑ องค์ ที่พระศาสดาทรงส่งไปเพื่อประกาศคุณพระ-รัตนตรัย ด้วยพระดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมากเถิด," กลับมายังกรุงราชคฤห์แล้วในวันรุ่งขึ้น ท่านถือบาตรจีวรไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาตแต่เช้าตรู่.

สมัยนั้น อุปติสสปริพาชก ทำภัตกิจแต่เช้าตรู่แล้ว ไปยังอารามของปริพาชก พบพระเถระ จึงคิดว่า "อันนักบวชเห็นปานนี้เรายังไม่เคยพบเลย, ภิกษุรูปนี้ (คง) จะเป็นผู้หนึ่งบรรดาผู้ที่เป็นพระ-อรหันต์ หรือผู้บรรลุพระอรหัตตมรรคในโลก, ไฉนหนอเราพึงเข้าไป

หาภิกษุนี้แล้ว ถามว่า "ผู้มีอายุ ท่านบวชอุทิศเฉพาะใคร ? ใคร เป็นศาสดาของท่าน ? หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร ?"

ทีนั้น ความปริวิตกนี้ได้มีแก่เขาว่า "กาลนี้มิใช่กาลควรถามปัญหากะภิกษุนี้แล, ภิกษุนี้กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านเที่ยวบิณฑบาต ถ้ากระไร เราเมื่อแสวงหาโมกขธรรมที่คนผู้ต้องการรู้แล้ว ควรติดตามภิกษุรูปนี้ไปข้างหลัง ๆ." เขาเห็นพระเถระได้บิณฑบาตแล้ว ไปสู่โอกาสแห่งใดแห่งหนึ่ง และทราบความที่พระเถระนั้นประสงค์จะนั่ง จึงได้จัดตั่งของปริพาชกสำหรับตนถวาย. แม้ในเวลาที่ท่านฉันเสร็จแล้ว ก็ได้ถวายน้ำในกุณโฑของตนแด่พระถวาย. ครั้นทำอาจริยวัตรอย่างนั้นแล้ว จึงทำปฏิสันถารอย่างจับใจกับพระเถระ ซึ่งฉันเสร็จแล้ว เรียนถามอย่างนี้ว่า "ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก, ผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง, ผู้มีอายุ ท่านบวชอุทิศเฉพาะใคร ? ใครเป็นศาสดาของท่าน ? หรือท่านชอบในธรรมของใคร ?"

[พระอัสสชิแสดงหัวใจพระศาสนา]

พระเถระคิดว่า "ธรรมดาปริพาชกเหล่านี้ ย่อมเป็นปฏิปักษ์ต่อพระศาสนา, เราจักแสดงความลึกซึ้งในพระศาสนาแก่ปริพาชกนี้," เมื่อจะแสดงความที่ตนบวชใหม่ จึงกล่าวว่า "ผู้มีอายุ เราแลเป็นผู้ใหม่ บวชแล้วไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้, เราจักไม่สามารถแสดงธรรมโดยพิสดารก่อน." ปริพาชกเรียนว่า "ข้าพเจ้าชื่ออุปติสสะ, ขอพระผู้เป็นเจ้ากล่าวตามสามารถเถิด จะน้อยหรือมากก็ตาม ข้อนั้นเป็นภาระของข้าพเจ้า เพื่อแทงตลอดด้วย ๑๐๐ นัย ๑,๐๐๐ นัย" ดังนี้แล้วเรียนว่า

**"จะมาหรือน้อยก็ตาม ขอพระผู้เป็นเจ้า จง**
**กล่าวเถิด, จงบอกแก่ข้าพเจ้าแต่ใจความเท่านั้น,**
**ข้าพเจ้าต้องการใจความ จะต้องทำพยัญชนะให้มาก**
**ไปทำไม.**

เมื่อเขาเรียนอย่างนั้นแล้ว, พระเถระจึงกล่าวคาถาว่า

**"ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคต**
**ตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับ**
**แห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัส**
**อย่างนี้."**

[สองหายสำเร็จพระโสดาบัน]

ปริพาชก ฟังเพียง ๒ บทต้นเท่านั้น ก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล อันถึงพร้อมด้วยนัยพันหนึ่ง. พระเถระยัง ๒ บทนอกนี้ให้จบลง ในเวลาเขาเป็นพระโสดาบัน. เขาเป็นพระโสดาบันแล้ว เมื่อคุณวิเศษชั้นสูงยังไม่เป็นไปอยู่, ก็คาดว่า "เหตุในสิ่งนี้จักมี" จึงเรียนกะพระเถระว่า "ท่านขอรับ ท่านไม่ต้องขยายธรรมเทศนายิ่งขึ้นไป, เพียงเท่านี้ก็พอ, พระศาสดาของพวกเราประทับอยู่ที่ไหน ?" พระเถระตอบว่า "ประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ผู้มีอายุ." เราเรียนว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้น ขอท่านโปรดล่วงหน้าไปก่อนเถิด, ข้าพเจ้า มีเพื่อนอีกคนหนึ่ง และข้าพเจ้าทั้ง ๒ ได้ทำกติกากะกันและกันไว้ว่า "ผู้ใดบรรลุอมตะก่อน ผู้นั้นจงบอกกัน," ข้าพเจ้าเปลื้องปฏิญญานั้นแล้ว จักพาสหายไปสำนักพระศาสดา ตามทางที่ท่านไปแล้วนั้นแล," ดังนี้

แล้ว หมอลงแทบเท้าทั้ง ๒ ของพระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทำประทักษิณ ๓ รอบ ส่งพระเถระไปแล้ว ได้บ่ายหน้าไปสู่อาราม ของปริพาชกแล้ว. โกลิตปริพาชกเห็นเขามาแต่ไกล คิดว่า "วันนี้ สีหน้าสหายของเราไม่เหมือนในวันอื่น ๆ เขาคงได้บรรลุอมตะ โดย แน่แท้," จึงถามถึงการบรรลุอมตะ. แม้อุปติสสปริพาชกนั้นก็รับว่า "เออ ผู้มีอายุ อมตะเราได้บรรลุแล้ว," ได้ภาษิตคาถานั้นนั่นแลแก่ โกลิตปริพาชกนั้น.

ในกาลจบคาถา โกลิตะดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว จึงกล่าว ว่า "สหาย ข่าวว่า พระศาสดาของพวกเราประทับอยู่ที่ไหน ?"

อุ. ข่าวว่า ประทับอยู่ในพระเวฬุวัน สหาย ข่าวนี้ ท่าน อัสสชิเถระ พระอาจารย์ของเราบอกไว้แล้ว.

ก. สหาย ถ้ากระนั้น เราไปเฝ้าพระศาสดาเถิด.

[สองสหายชวนสญชัยไปเฝ้าพระศาสดา]

ก็ธรรมดาพระสารีบุตรเถระนี้ ย่อมเป็นผู้บูชาอาจารย์แม้ใน กาลทุกเมื่อเทียว เพราะฉะนั้น จึงกล่าวกะสหายอย่างนี้ว่า "สหาย เราจักบอกอมตะที่เราทั้ง ๒ บรรลุ แก่สญชัยปริพาชกผู้อาจารย์ของเรา บ้าง, ท่านรู้อยู่ก็จักแทงตลอด, เมื่อไม่แทงตลอด, เชื่อพวกเราแล้ว จักไปยังสำนักพระศาสดา, สดับเทศนาของพุทธบุคคลทั้งหลายแล้ว จักทำการแทงตลอดซึ่งมรรคและผล."

๑. เบญจางประดิษฐ์ ได้แก่การตั้งไว้เฉพาะซึ่งอวัยวะ ๕ คือ หน้าผาก ๒ ฝ่ามือทั้ง ๒ และเข่าทั้ง ๒ จดลงที่พื้น.

ลำดับนั้น ทั้ง ๒ คนก็ได้ไปสู่สำนักของท่านสญชัย. สญชัยพอเห็นเขาจึงถามว่า "พ่อทั้ง ๒ พวกพ่อ ได้ใครที่แสดงทางอมตะแล้วหรือ ?" สหายทั้ง ๒ จึงเรียนว่า "ได้แล้วขอรับ ท่านอาจารย์ พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก, พระธรรมก็อุบัติขึ้นแล้ว, พระสงฆ์ก็อุบัติขึ้นแล้ว, ท่านอาจารย์ประพฤติธรรมเปล่า ไร้สาระ เชิญท่านมาเถิด เราทั้งหลายจักไปยังสำนักพระศาสดา."

ส. ท่านทั้ง ๒ ไปเถิด, ข้าพเจ้าไม่สามารถ.

สห. เพราะเหตุไร ?

ส. เราเที่ยวเป็นอาจารย์ของมหาชนแล้ว, การอยู่เป็นอันเตวาสิกของเรานั้น เช่นกับเกิดความไหวแห่งน้ำในตุ่ม, เราไม่สามารถอยู่เป็นอันเตวาสิกได้.

สห. อย่าทำอย่างนั้นเลย ท่านอาจารย์.

ส. ช่างเถอะ พ่อ พ่อพากันไปเถอะ, เราจักไม่สามารถ.

สห. ท่านอาจารย์ จำเดิมแต่กาลแห่งพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก มหาชนมีของหอมระเบียงดอกไม้เป็นต้นในมือไปบูชาพระองค์เท่านั้น, แม้กระผมทั้ง ๒ ก็จักไปในที่นั้นเหมือนกัน. ท่านอาจารย์จะทำอย่างไร ?

ส. พ่อทั้ง ๒ ในโลกนี้ มีคนเขลามากหรือมีคนฉลาดมากเล่า ?

สห. คนเขลามากขอรับ ท่านอาจารย์ อันคนฉลาดมีเพียงเล็กน้อย.

ส. พ่อทั้ง ๒ ถ้ากระนั้น พวกคนฉลาด ๆ จักไปสู่สำนัก

พระสมณโคดม, พวกคนเขลา ๆ จักมาสำนักเรา พ่อไปกันเถิด เราจักไม่ไป.

สหายทั้ง ๒ นั้นจึงกล่าวว่า "ท่านอาจารย์ ท่านจักปรากฏเอง" ดังนี้แล้ว หลีกไป. เมื่อสหายทั้ง ๒ นั้นไปอยู่, บริษัทของสญชัยแตกกันแล้ว. ขณะนั้นอารามได้ว่างลง. สญชัยนั้นเห็นอารามว่างแล้ว ก็อาเจียนออกเป็นโลหิตอุ่น. ในปริพาชก ๕๐๐ คน ซึ่งไปกับสหายทั้ง ๒ นั้น บริษัทของสญชัย ๒๕๐ คนกลับแล้ว. สหายทั้ง ๒ ได้ไปสู่พระเวฬุวัน พร้อมด้วยปริพาชก ๒๕๐ คน ผู้เป็นอันเตวาสิกของตน.

[ศิษย์สำเร็จอรหัตตผลก่อนอาจารย์]

พระศาสดา ประทับนั่งแสดงธรรมในท่ามกลางบริษัท ๔ ทอดพระเนตรเห็นปริพาชกเหล่านั้นแต่ไกลเทียว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยพระดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย สองสหายนั่นกำลังมา คือโกลิตะและอุปติสสะ ทั้ง ๒ นั่นจักเป็นคู่สาวกที่ดีเลิศของเรา." สองหายนั้นถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. เขาทั้ง ๒ ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า " ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเถิดพระเจ้าข้า." พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด, ธรรมเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด." คนทั้งหมดได้เป็นผู้ทรงบาตรจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ราวกะว่าพระเถระ ๑๐๐ พรรษา.

ครั้งนั้น พระศาสดา ทรงขยายพระธรรมเทศนาด้วยอำนาจจริยา

แก่บริษัทของทั้ง ๒ สหายนั้น เว้นพระอัครสาวกทั้ง ๒ เสีย, ชนที่เหลือ บรรลุพระอรหัตแล้ว. ก็กิจด้วยมรรคเบื้องสูงของพระอัครสาวกทั้ง ๒ มิได้สำเร็จแล้ว.

ถามว่า "เพราะเหตุไร."

แก้ว่า "เพราะสาวกบารมีญาณเป็นของใหญ่."

ต่อมาในวันที่ ๗ แต่วันบวชแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปอาศัยหมู่บ้านกัลลวาละ[๑] ในแคว้นมคธอยู่, เมื่อถีนมิทธะครอบงำ อันพระศาสดาทรงให้สังเวชแล้ว บรรเทาถีนมิทธะได้ กำลังฟังพระธาตุกรรมฐานที่พระตถาคตประทานแล้ว ได้ยังกิจในมรรค ๓ เบื้องบนให้สำเร็จ บรรลุที่สุดสาวกบารมีญาณแล้ว.

ฝ่ายพระสารีบุตร ล่วงได้กึ่งเดือนแต่วันบวช เข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์นั่นแหละ อยู่ในถ้ำสุกรขาตา กับด้วยพระศาสดา, เมื่อพระศาสดาทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่ทีฆนขปริพาชกผู้หลายของตน, ส่งญาณไปตามกระแสแห่งพระสูตร ก็ได้บรรลุที่สุดสาวกบารมีญาณเหมือนผู้ที่บริโภคภัตรที่เขาคดให้ผู้อื่น.

มีคำถามว่า "ก็ท่านพระสารีบุตร เป็นผู้มีปัญญามาก มิใช่หรือ? เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงบรรลุสาวกบารมีญาณช้ากว่าพระมหาโมคคัลลานะ."

แก้ว่า "เพราะมีบริกรรมมาก." เหมือนอย่างว่า พวกคนเข็ญใจประสงค์จะไปในที่ไหน ๆ ก็ออกไปได้รวดเร็ว, ส่วนพระราชา

๑. มหาโมคฺคลฺลานสุตฺต. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๗๗ ว่า กลฺลวาลมุตฺตคามเก.

ต้องได้ตระเตรียมมาก มีการตระเตรียมช้างพระราชพาหนะเป็นต้น จึงสมควรฉันใด, อุปไมยนี้ พึงทราบฉันนั้น.

[พวกภิกษุติเตียนพระศาสดา]

ก็ในเวลาบ่าย[1]วันนั้นเอง พระศาสดา ทรงประชุมพระสาวกที่พระเวฬุวัน ประทานตำแหน่งพระอัครสาวกแก่พระเถระทั้ง ๒ แล้ว ทรงแสดงพระปาติโมกข์.

พวกภิกษุ ติเตียนกล่าวว่า "พระศาสดา ประทาน [ตำแหน่ง] แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเห็นแก่หน้า, อันพระองค์เมื่อจะประทานตำแหน่งอัครสาวก ควรประทานแก่พระปัญจวัคคีย์ผู้บวชก่อน, เมื่อไม่เหลียวแลถึงพระปัญจวัคคีย์เหล่านั่น ก็ควรประทานแก่ภิกษุ ๕๕ รูป มีพระยสเถระเป็นประมุข, เมื่อไม่เหลียวแลถึงภิกษุเหล่านั่น ก็ควรประทานแก่พระพวกภัทรวัคคีย์, เมื่อไม่เหลียวแลถึงพระพวกภัทรวัคคีย์เหล่านั่น ก็ควรประทานแก่ภิกษุ ๓ พี่น้อง มีพระอุรุเวลกัสสปะเป็นต้น, แต่พระศาสดา ทรงละเลยภิกษุเหล่านั้นมีประมาณถึงเพียงนี้ เมื่อจะประทานตำแหน่งอัครสาวก ก็ทรงเลือกหน้าประทานแก่ผู้บวชภายหลังเขาทั้งหมด."

[บุรพกรรมขอพระอัญญาโกณฑัญญะ]

พระศาสดา ตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพูดอะไรกัน ?" เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลว่า "เรื่องชื่อนี้" จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราหาเลือกหน้าให้ (ตำแหน่ง) แก่พวกภิกษุไม่, แต่

๑. วฑฺฒมานกจฺฉายาย เวลามีเงาเจริญอยู่.

เราให้ตำแหน่งที่ตน ๆ ปรารถนาแล้ว ๆ นั่นแล แก่ภิกษุเหล่านี้; ก็อัญญาโกณฑัญญะ เมื่อถวายทานเนื่องด้วยข้าวกล้าอันเลิศ ๙ ครั้ง ในคราวข้าวกล้าคราวหนึ่ง ก็หาได้ปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกถวายไม่ แต่ได้ปรารถนาเพื่อแทงตลอดพระอรหัต อันเป็นธรรมเลิศก่อนสาวกทั้งหมด แล้วถวาย." ภิกษุทั้งหลาย ทูลถามว่า "เมื่อไร ? พระเจ้าข้า." พระศาสดาทรงย้อนถามว่า "พวกเธอจักฟังหรือ ? ภิกษุทั้งหลาย." ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า "ฟัง พระเจ้าข้า."

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย แต่กัลป์นี้ไปอีก ๙๑ กัลป์ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี[๑] เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก. ในกาลนั้น กุฎุมพี ๒ ที่น้อง คือมหากาล จุลกาล ให้หว่านไร่ข้าวสาลีไว้มาก. ต่อมาวันหนึ่ง จุลกาลไปไร่ข้าวสาลี ฉีกข้าวสาลีกำลังท้องต้นหนึ่งแล้วชิมดู. ได้มีรสอร่อยมาก. เขาปรารถนาจะถวายสาลีคัพภทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข จึงเข้าไปหาพี่ชายแล้วพูดว่า "พี่ฉันจะฉีกข้าวสาลีกำลังท้อง ต้มให้เป็นของควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ถวายทาน." พี่ชายกล่าวว่า "เจ้าพูดอะไร ? อันการฉีกข้าวสาลีกำลังท้องทำทานไม่เคยมีแล้วในอดีต จึงไม่มีในอนาคต, เจ้าอย่าทำข้าวกล้าให้เสียหายเลย." เขาอ้อนวอนแล้ว ๆ เล่า ๆ. ครั้งนั้นพี่ชายจึงพูดกะเขาว่า "ถ้ากระนั้น เจ้าต้องปันนาเป็น ๒ ส่วน อย่าแตะต้องส่วนของเรา จงทำส่วนที่เจ้าปรารถนาในนาอันเป็นส่วนของตน." เขารับว่า "ดีแล้ว" แบ่งนากันแล้ว ได้ขอแรงมือกะมนุษย์เป็นอันมากฉีก

๑. ขุ. พุ. ๓๓/๕๑๕.

ข้าวสาลีท้อง ให้เคี่ยวเป็นน้ำนมจนขนปรุงด้วยเนยใสน้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ในกาลเสร็จภัตกิจกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานอันเลิศของข้าพระองค์นี้ จงเป็นไปเพื่อความแทงตลอดธรรมอันเลิศก่อนกว่าสาวกทั้งปวง" พระศาสดา ตรัสว่า "จงเป็นอย่างนั้นเถิด" แล้วได้ทรงทำอนุโมทนา. เขาไปนาตรวจดูอยู่ เห็นนาแน่นหนาด้วยรวงข้าวสาลี เหมือนเขามัดไว้เป็นช่อ ๆ ในนาทั้งสิ้น ได้ปีติ[๑] ๕ อย่างแล้ว คิดว่า "เป็นลาภของเราหนอ" ถึงหน้าข้าวเม่า ได้ถวายทานเลิศด้วยข้าวเม่า, ได้ถวายทานทานอันเนื่องด้วยข้าวกล้าอย่างเลิศ พร้อมกับชาวบ้านทั้งหมด, หน้าเกี่ยวได้ถวายทานอันเลิศในการเกี่ยว, คราวทำขะเน็ด ได้ถวายทานส่วนเลิศในการขะเน็ด ในคราวมัดฟ่อนเป็นต้น ก็ได้ถวายทานส่วนเลิศในการมัดฟ่อน ส่วนเลิศในลาน... ส่วนเลิศในลอม... ส่วนเลิศในฉาง... ได้ถวายทานอันเลิศรวม ๘ ครั้ง ในหน้าข้าวคราวหนึ่ง ด้วยประการอย่างนี้. ที่แห่งข้าวอันเขาถือเอาแล้ว ๆ ได้เต็มดังเดิมทุก ๆ ครั้งไป. ข้าวกล้าได้งอกงามสมบูรณ์ขึ้นเป็นอย่างยิ่ง, ชื่อว่าธรรมนี้ย่อมรักษาซึ่งผู้รักษาตน. (สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

**"ธรรมแล ย่อมรักษาผู้มีปกติประพฤติธรรม[๒]**
**ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ นี้เป็น**

๑. ปีติ ๕ คือ ขุททกาปีติ ปีติอย่างน้อย, ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะ, โอกกันติกาปีติ ปีติเป็นพัก ๆ, อุพเพงคาปีติ ปีติอย่างโลดโผน. ผรณาปีติ ปีติอย่างซาบซ่าน.
๒. ขุ. ชา. ๗๒/๒๙๐ ขุ. เถร. ๒๖/๓๑๔.

**อานิสงส์ในธรรมที่เขาประพฤติดี ผู้ประพฤติธรรม**
**เป็นปกติ ย่อมไม่ไปสู่คติ."**

อัญญาโกณฑัญญะ ปรารถนาเพื่อแทงตลอดธรรมอันเลิศก่อน [เขา] จึงได้ถวายทานส่วนเลิศ ๙ ครั้ง ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธ-เจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยประการอย่างนี้แล.

อนึ่ง แม้ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตระ[๑] ในหงสาวดีนคร ในที่สุดแสนกัลป์แต่นี้ไป เขาถวายมหาทานตลอด ๗ วัน แล้ว หมอบลงแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ตั้งปรารถนาเพื่อแทงตลอดธรรมอันเลิศก่อน [เขา] เหมือนกัน. เราได้ให้ผลที่อัญญาโกณฑัญญะนี้ปรารถนาแล้วทีเดียว ด้วยประการฉะนี้. เราหาได้เลือกหน้าให้ไม่.

[บุรพกรรมของชน ๕๕ คนมียสกลบุตรเป็นต้น]

ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า "ชน ๕๕ คน มียสกุลบุตรเป็นประมุขทำกรรมอะไรไว้ ? พระเจ้าข้า."

พระศาสดา ตรัสว่า "แม้ชน ๕๕ นั้น ปรารถนาพระอรหัตในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทำกรรมที่เป็นบุญไว้มากแล้วภายหลัง เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น, เป็นสหายกัน ทำบุญร่วมเป็นพวกกัน เที่ยวจัดแจงศพคงไร้ที่พึ่ง.[๒] วันหนึ่ง พวกเขาพบหญิงตายทั้งกลม[๓] ตกลงว่า "จักเผา" จึงนำไปป่าช้า. ในชนเหล่านั้นพักไว้ในป่าช้า ๕ คน ด้วยสั่งว่า "พวกท่านจงเผา" ที่เหลือเข้าไปบ้าน. นายยส[๔]เอาหลาว

๑. ขุ. พุ. ๓๓/๔๖๗. ๒. อนาถสรีรานิ ปฏิชคฺคนฺตา. ๓. สคพฺภํ อิตฺถึ กตกาลํ.
๔. ยสทารโก.

แทงศพนั้น พลิกกลับไปกลับมาเผาอยู่ ได้อสุภสัญญาแล้ว. เขาแสดงแก่สหาย ๔ คนแม้นอกนี้ว่า "ท่านผู้เจริญพวกท่านจงดูศพนี้ มีหนังลอกแล้วในที่นั้น ๆ ดุจรูปโคด่าง ไม่สะอาด เหม็น น่าเกลียด." ทั้ง ๔ คนนั้นก็ได้อสุภสัญญาในศพนั้น. เขา ๕ คนไปบ้านบอกแก่สหายที่เหลือ. ส่วนนายยสไปเรือนแล้วได้บอกแก่มารดาบิดาและภรรยา. คนทั้งหมดนั้นก็เจริญอสุภสัญญาแล้ว นี้เป็นบุรพกรรมของคน ๕๕ มียสกุลบุตรเป็นประมุขนั้น. เพราะฉะนั้นแล ความสำคัญในเรือนอันเกลื่อนด้วยสตรีเป็นดุจป่าช้าจึงเกิดแก่นายยส. แลด้วยอุปนิสัยสมบัตินั้น การบรรลุคุณวิเศษจึงเกิดขึ้นแก่พวกเขาทั้งหมด. คนเหล่านี้ได้รับผลที่ตนปรารถนาแล้วเหมือนกัน ด้วยประการอย่างนี้. หาใช่เราเลือกหน้าให้ไม่."

[บุรพกรรมของภัทรวัคคีย์ ๓๐ คน]

ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า "ก็พระภัทรวัคคีย์ผู้เพื่อนกันได้ทำกรรมอะไรไว้เล่า ? พระเจ้าข้า."

พระองค์ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย แม้พวกภัทรวัคคีย์นั่นก็ปรารถนาพระอรหัต ในสำนักพระพุทธเจ้าในปางก่อนแล้วทำบุญ. ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น, เป็นนักเลง ๓๐ คน ฟังตุณฑิโลวาทแล้ว ได้รักษาศีล ๕ ตลอดหกหมื่นปี. แม้ภัทรวัคคีย์เหล่านี้ ก็ได้ผลที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ เหมือนกัน ด้วยประการอย่างนี้. หาใช่เราเลือกหน้าให้ภิกษุทั้งหลายไม่."

[บุรพกรรมของชฎิล ๓ พี่น้อง]

ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็กัสสปะ ๓

พี่น้อง มีอุรุเวลกัสสปะเป็นต้น ทำกรรมอะไรไว้เล่า ?"

พระองค์ตรัสว่า "เขาปรารถนาพระอรหัตเหมือนกัน ทำบุญแล้ว. ก็ใน ๙๒ กัลป์แต่นี้ไป พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์คือ พระติสสะ[๑] พระผุสสะ[๒] เสด็จอุบัติแล้ว พระราชาพระนามว่ามหินท์ได้เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าผุสสะ. ก็เมื่อพระองค์ทรงบรรลุพระสัมโพธิแล้ว, พระโอรสองค์เล็กของพระราชาได้เป็นพระอัครสาวก บุตรปุโรหิตได้เป็นพระสาวกที่ ๒. พระราชาได้เสด็จไปยังสำนักพระศาสดา ทรงตรวจดูชนเหล่านั้นว่า "ราชโอรสองค์ใหญ่ของเราเป็นพระพุทธเจ้า, ราชโอรสองค์เล็กเป็นอัครสาวก, บุตรปุโรหิตเป็นพระสาวกที่ ๒" ทรงเปล่งพระอุทาน ๓ ครั้งว่า "พระพุทธเจ้าของข้าพเจ้า, พระธรรมของข้าพเจ้า, พระสงฆ์ของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเองพระองค์นั้น" ดังนี้แล้ว หมอบลงแทบบาทมูลของพระศาสดา ทรงรับปฏิญญาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้เป็นดุจเวลาที่หม่อมฉันนั่งหลับ ในที่สุดอายุประมาณเก้าหมื่นปี, ของพระองค์อย่าเสด็จไปสู่ประตูเรือนของชนเหล่าอื่น จงทรงรับปัจจัย ๔ ของหม่อนฉัน ตลอดเวลาที่หม่อนฉันยังมีชีวิตอยู่" ดังนี้แล้ว ทรงทำพุทธอุปัฏฐากเป็นประจำ. อนึ่ง พระราชาทรงมีพระราชโอรสอื่นอีก ๓ พระองค์. บรรดาพระราชโอรส ๓ พระองค์เหล่านั้น พระองค์ใหญ่มีนักรบเป็นบริวาร ๕๐๐, พระองค์กลางมี

๑. ขุ. พุ. ๓๓/๕๐๗. ๒. ขุ. พุ. ๓๓/๕๑๑ ก็ในที่นั้นปรากฏว่า ปุสสะ. และพระบิดาของพระองค์ พระนามว่า ชยเสนะ.

๓๐๐, พระองค์เล็กมี ๒๐๐. พระราชโอรส ๓ พระองค์เหล่านั้น ทูลขอโอกาสกะพระบิดาว่า "แม้หม่อนฉันทั้งหลายจักนิมนต์พระเจ้าพี่เสวย," แม้ทูลอ้อนวอนอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่ได้, เมื่อปัจจันตชนบทกำเริบแล้ว, ถูกส่งไปเพื่อประโยชน์ระงับปัจจันตชนบทนั้น ปราบปัจจันตชนบทให้ราบคาบแล้ว มาสู่สำนักพระราชบิดา. ครั้งนั้น พระบิดาทรงสวมกอดพระโอรสทั้ง ๓ เหล่านั้นแล้ว จุมพิตที่ศีรษะ ตรัสว่า "พ่อทั้งหลาย บิดาให้พระแก่พวกเจ้า". พระโอรสทั้ง ๓ นั้นทูลว่า "ดีละ พระเจ้าข้า," ทำพระพรให้เป็นอันถือเอาแล้ว, โดยกาลล่วงไปสองสามวัน พระบิดาตรัสอีกว่า "พ่อทั้งหลายพวกเจ้าจงรับพรเสียเถิด," กราบทูลว่า "พระเจ้าข้า ความประสงค์ด้วยสิ่งไร ๆ อื่นของหม่อนฉันไม่มี, ตั้งแต่บัดนี้ หม่อนฉันจักนิมนต์พระเจ้าพี่เสวย, ขอพระราชาทานพรนี้แก่หม่อมฉันเถิด."

ร. ให้ไม่ได้ พ่อ.

อ. เมื่อไม่พระราชทานเสมอไป ก็พระราชทานเพียง ๗ ปี.

ร. ให้ไม่ได้ พ่อ.

อ. ถ้ากระนั้น ก็พระราชทานเพียง ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๗ เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน.

ร. ให้ไม่ได้ พ่อ.

อ. ช่างเถิด พระเจ้าข้า, ขอจงพระราชาทานสัก ๓ เดือน แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย คนละเดือน ๆ.

ร. ดีละ พ่อ, ถ้ากระนั้น เจ้าจงนิมนต์ให้เสวยได้ ๓ เดือน.

ก็ขุนคลังของพระราชบุตรทั้ง ๓ นั้นคนเดียวกัน, สมุห์บัญชีก็คน

เดียวกัน, ท่านทั้ง ๓ พระองค์นั้น มีบุรุษ ๑๒ นหุตเป็นบริวาร. พระราชโอรสทั้ง ๓ รับสั่งให้เรียกบริวารเหล่านั้นมาแล้ว ตรัสว่า "เราทั้ง ๓ จักรับศีล ๑๐ นุ่งห่มผ้ากาสายะ ๒ ผืน อยู่ร่วมด้วยพระศาสดาตลอดไตรมาสนี้, พวกท่านพึงรับค่าใช้จ่ายมีประมาณเท่านี้ ยังของเคี้ยวของบริโภคทุกอย่างให้เป็นไปทั่วถึงแก่ภิกษุเก้าหมื่นรูป และนักรบของเราพันหนึ่ง, เพราะแต่นี้ไป พวกเราจักไม่พูดอะไร ๆ."

พระราชโอรสทั้ง ๓ นั้น พาบุรุษบริวารพันหนึ่งสมาทานศีล ๑๐ นุ่งห่มผ้ากาสายะ อยู่แต่ในวิหาร. ขุนคลังและสมุห์บัญชี ได้ร่วมกันเบิกเสบียงตามวาระ ๆ จากเรือนคลังทั้งหลายของพระพี่น้องทั้ง ๓ ถวายทานอยู่.

[กินอาหารที่เขาอุทิศภิกษุสงฆ์ตายไปเป็นเปรต]

ก็บุตรของพวกกรรมกร ร้องให้ต้องการข้าวยาคูและภัตรเป็นต้น. กรรมกรเหล่านั้น เมื่อภิกษุสงฆ์ยังไม่ทันมา ก็ให้วัตถุมีข้าวยาคูและภัตรเป็นต้นแก่บุตรเหล่านั้น. ในเวลาที่ภิกษุสงฆ์ฉันเสร็จแล้วไม่เคยมีของอะไรเหลือเลย.

ในกาลต่อมา พวกกรรมกรเหล่านี้ พูดอ้างว่า "เราจะให้แก่พวกเด็ก" ดังนี้แล้ว รับไปกินเสียเอง, เห็นอาหารแม้ที่ชอบใจก็ไม่สามารถจะอดกลั้นได้. ก็พวกเขาได้มีประมาณแปดหมื่นสี่พันคน. พวกเขากินอาหารที่ถวายสงฆ์แล้ว เพราะกายแตกได้เกิดในเปตวิสัยแล้ว.

ฝ่ายพระราชโอรส ๓ พี่น้อง พร้อมด้วยบุรุษพันหนึ่ง ทำกาละแล้วเกิดในเทวโลก ท่องเที่ยวจากเทวโลกสู่เทวโลก ยังกาลให้สิ้นไป

๙๒ กัลป์. พระราชาโอรส ๓ พี่น้องนั้น ปรารถนาพระอรหัต ทำกัลยาณกรรมในกาลนั้น ด้วยประการอย่างนี้. ชฎิล ๓ พี่น้องนั้น ได้รับผลที่ตนปรารถนาแล้วเหมือนกัน. เราจะได้เลือกหน้าให้หามิได้."

ส่วนสมุห์บัญชีของพระราชโอรส ๓ พระองค์นั้น ในกาลนั้น ได้เป็นพระเจ้าพิมพิสาร. ขุนคลังได้เป็นวิสาขอุบาสก. กรรมกรของท่านทั้ง ๓ นั้น เกิดแล้วในพวกเปรต ในกาลนั้น ท่องเที่ยวอยู่ด้วยสามารถแห่งสุคติและทุคติ ในกัลป์นี้ เกิดในเปตโลกนั่นแล สิ้น ๔ พุทธันดร.

[พวกเปรตถามเวลาได้อาหารกะพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์]

เปรตเหล่านั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ทรงพระชนมายุได้สี่หมื่นปี เสด็จอุบัติขึ้นก่อนพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในกัลป์นี้ ทูลว่า "ขอพระองค์โปรดบอกกาลเป็นที่ได้อาหารแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย."

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "พวกท่านจักยังไม่ได้ในกาลของเราก่อน, แต่ภายหลังแห่งเรา เมื่อมหาปฐพีงอกสูงขึ้นประมาณได้โยชน์ ๑ พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ จักอุบัติขึ้น. พวกเจ้าพึงทูลถามพระองค์เถิด."

เปรตเหล่านั้น ยังกาลมีประมาณเท่านั้นให้สิ้นไปแล้ว, เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโกนาคมนะนั้นเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว, จึงได้ทูลถามพระองค์. แม้พระพุทธเจ้าองค์นั้น ก็ตรัสว่า "พวกท่านจักยังไม่ได้ในกาลของเรา,แต่ภายหลังแห่งเรา เมื่อมหาปฐพีงอกสูงขึ้น

ประมาณได้โยชน์ ๑. พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะจักอุบัติขึ้น พวกเจ้าพึงทูลถามพระองค์เถิด."

เปรตเหล่านั้น ยังกาลมีประมาณเท่านั้นให้สิ้นไปแล้ว, เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะนั้นเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว, จึงทูลถามพระองค์. แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ก็ตรัสว่า "พวกเจ้าจักยังไม่ได้ในกาลของเรา, แต่ภายหลังแห่งเรา เมื่อมหาปฐพีงอกสูงขึ้นประมาณได้โยชน์ ๑ พระพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม จักเสด็จอุบัติขึ้น, ในกาลนั้น ญาติของพวกเจ้าจักเป็นพระราชาพระนามว่าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารนั้น ถวายทานแด่พระศาสดาแล้ว จักให้ส่วนกุศลทานถึงแก่พวกเจ้า, พวกเจ้าจักได้ (อาหาร) ในคราวนั้น." พุทธันดร ๑ ได้ปรากฏแก่เปรตเหล่านี้เหมือนวันพรุ่งนี้.

[พวกเปรตพ้นทุกข์เพราะผลทาน]

เปรตเหล่านั้น เมื่อพระตถาคตเสร็จอุบัติแล้ว, เมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายทานในวันต้น, เปล่งเสียงอย่างน่ากลัว แสดงตนแก่พระราชาในส่วนราตรีแล้ว รุ่งขึ้นท้าวเธอเสด็จมาสู่เวฬุวัน กราบทูลเรื่องนั้นแด่พระตถาคต.

พระศาสดา ตรัสว่า "มหาบพิตร ในที่สุด ๙๒ กัลป์ แต่กัลป์นี้ไป ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ พวกเปรตนั่นเป็นพระญาติของพระองค์ กินอาหารที่เขาถวายภิกษุสงฆ์ เกิดในเปตโลกแล้ว ท่องเที่ยวอยู่ ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ที่เสด็จอุบัติขึ้น มีพระกกุสันธะเป็นอาทิ อันพระพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสบอก

คำนี้ ๆ แล้ว หวังเฉพาะทานของพระองค์ตลอดกาลเท่านี้, วานนี้ เมื่อพระองค์ทรงถวายทานแล้ว, ไม่ได้รับส่วนบุญ จึงได้ทำอย่างนั้น." พระราชาทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อหม่อนฉันถวายทาน แม้ในบัดนี้, เปรตเหล่านั้น จักได้รับหรือ ?"

พระศาสดา ตรัสวา "ได้ มหาบพิตร." พระราชา ทรงนิมนต์ ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ถวายมหาทานในวันรุ่งขึ้นแล้ว ได้พระราชทานส่วนบุญว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าวน้ำอัน เป็นทิพย์ จงสำเร็จแก่พวกเปรตเหล่านั้น แต่มหาทานนี้." ข้าวน้ำอัน เป็นทิพย์เกิดแล้วแก่เปรตเหล่านั้น เช่นนั้นเทียว. รุ่งขึ้น เปรตเหล่านั้น เปลือยกายแสดงตนแล้ว. พระราชาทูลว่า "วันนี้ พวกเปรตเปลือย กายแสดงตน พระเจ้าข้า." พระศาสดา ตรัสว่า "มหาบพิตร พระองค์มิได้ถวายผ้า."

รุ่งขึ้น พระราชาถวายผ้าจีวรทั้งหลาย แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธ-เจ้าเป็นประมุขแล้ว ทรงให้ส่วนบุญว่า "ขอผ้าอันเป็นทิพย์ทั้งหลาย จงสำเร็จ แก่เปรตเหล่านั้น แต่จีวรทานนี้เถิด." ในขณะนั้นเอง ผ้าทิพย์เกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้นแล้ว. เปรตเหล่านั้นละอัตภาพของ เปรต ดำรงอยู่โดยอัตภาพอันเป็นทิพย์แล้ว. พระศาสดา เมื่อจะทรง ทำอนุโมทนา ได้ทรงทำอนุโมทนาด้วยติโรกุฑฑสูตรว่า[๑] **"ติโร-กุฑฺเฑสุ ติฏฺฐนฺติ"** เป็นอาทิ. ในที่สุดอนุโมทนา ธรรมาภิสมัย[๒] ได้มีแก่สัตว์แปดหมื่นสี่พันแล้ว. พระศาสดา ครั้นตรัสเรื่องแห่งชฎิล ๓

๑. ขุ. ขุ. ๒๕/๘. ๒. การบรรลุธรรม.

พี่น้องแล้ว ทรงนำพระธรรมเทศนาแม้นี้มาแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

[บุรพกรรมของพระอัครสาวกทั้ง ๒]

ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า "ก็พระอัครสาวกทั้ง ๒ ได้ทำกรรมอะไรไว้ ? พระเจ้าข้า."

พระศาสดา ตรัสว่า "อัครสาวกทั้ง ๒ ทำความปรารถนาเพื่อเป็นอัครสาวก. จริงอยู่ ในที่สุดอสงไขยยิ่งด้วยแสนกัลป์แต่นี้ไป สารีบุตรเกิดในสกุลพราหมณมหาศาล ได้มีนามว่าสรทมาณพ. โมค-คัลลานะ เกิดในสกุลคฤหบดีมหาศาล ได้มีนามว่า สิริวัฑฒกุฎุมพี. มาณพทั้ง ๒ นั้น ได้เป็นสหายเล่นฝุ่นร่วมกัน. สรทมาณพโดยล่วงไปแห่งบิดา ได้ครอบครองทรัพย์เป็นอันมาก อันเป็นมรดกของสกุล. ในวันหนึ่ง อยู่ในที่ลับคิดว่า "เราย่อมรู้อัตภาพในโลกนี้เท่านั้น, หารู้จักอัตภาพในโลกหน้าไม่ อันธรรมดาความตายของสัตว์เกิดแล้วทั้งหลาย เป็นของเที่ยง. ควรที่เราบวชเป็นบรรพชิตอย่างหนึ่ง ทำการแสวงหาโมกขธรรม."

สรทมาณพนั้น เข้าไปหาสหายแล้วพูดว่า "สิริวัฑฒะผู้สหาย ข้าพเจ้าจักบวชแสวงหาโมกขธรรม. ท่านจักอาจบวชกับเราหรือไม่อาจ." สิริวัฑฒะตอบว่า "ข้าพเจ้าจักไม่อาจ สหาย ท่านบวชคนเดียวเถิด." สรทมาณพนั้น คิดว่า "ธรรมดาผู้ไปสู่ปรโลกพาสหายหรือญาติมิตรไปด้วยไม่มี, กรรมที่ตนทำแล้วย่อมเป็นของตนเอง." แต่นั้น สรทมาณพ จึงให้เปิดเรือนคลังแก้วออก ให้มหาทานแก่คนกำพร้าคนเกิดทางวณิพกและยาจกทั้งหลายแล้ว เข้าไปสู่เชิงเขา บวช

เป็นฤษีแล้ว. ชนทั้งหลายบวชตามสรทะนั้นด้วยอาการอย่างนี้คือ ๑ คน ๒ คน ๓ คน จนมีชฎิลประมาณเจ็ดหมื่นสี่พันคน. สรทชฎิลนั้น ยังอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดแล้ว บอกกสิณบริกรรม แก่ชฎิลเหล่านั้น. แม้ชฎิลทั้งหมดเหล่านั้น ก็ยังอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นแล้ว.

โดยสมัยนั้น พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอโนมทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก. พระนครได้มีชื่อว่า จันทวดี, กษัตริย์พระนามว่ายสวันตะ เป็นพระบิดา, พระเทวีพระนามว่ายโสธรา เป็นพระมารดา, ไม้รกฟ้าเป็นที่ตรัสรู้, พระอัครสาวกทั้ง ๒ ชื่อ นิสภะ ๑ ชื่ออโนมะ ๑, อุปัฏฐากชื่อวรุณะ, อัครสาวิกา ๒ นามว่า สุนทรา ๑ สุมนา ๑, พระชนมายุได้มีถึงแสนปี, พระสรีระสูงถึง ๕๘ ศอก, พระรัศมีแห่งพระสรีระแผ่ไปตลอด ๑๒ โยชน์, ภิกษุแสนหนึ่งเป็นบริวาร. วันหนึ่ง ในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า อโนมทัสสีนั้น เสด็จออกจากมหากรุณาสมบัติ ทรงพิจารณาดูสัตวโลกอยู่ ทอดพระเนตรเห็นสรทดาบสแล้ว ทรงพระดำริว่า "เพราะเราไปสู่สำนักสรทดาบสในวันนี้เป็นปัจจัย พระธรรมเทศนาจักมีคุณใหญ่ และสรทดาบสนั้น จักปรารถนาตำแหน่งพระอัครสาวก, สิริวัฑฒกุฎุมพีผู้สหายดาบสนั้น จักปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกที่ ๒ ทั้งในกาลจบเทศนา ชฎิลเจ็ดหมื่นสี่พันบริวารของดาบสนั้น จักบรรลุพระอรหัต; เราควรไปในที่นั้น," ดังนี้แล้ว ถือบาตรและจีวรของพระองค์ ไม่ตรัสเรียกใคร ๆ อื่น เสด็จไปพระองค์เดียวเหมือนพระยาราชสีห์ เมื่ออันเต-

วาสิกทั้งหลายของสรทดาบสไปแล้วเพื่อต้องการผลาผล, ทรงอธิษฐานว่า "ขอสรทดาบสจงทราบความที่เราเป็นพระพุทธเจ้า," เมื่อสรทดาบสเห็นอยู่นั่นเทียว, เสด็จลงจากอากาศ ประทับยืนบนแผ่นดินแล้ว.

สรทดาบส เห็นพระพุทธานุภาพและความสำเร็จแห่งพระสรีระสอบสวนมนต์สำหรับทำนายลักษณะ ก็ทราบได้ว่า "อันผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ เมื่ออยู่ในท่ามกลางเรือนย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ, เมื่อออกบวช ย่อมเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า มีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้วในโลก, บุรุษผู้นี้เป็นพระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย" จึงทำการต้อนรับ ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ได้จัดอาสนะถวายแล้ว. พระผู้มีพระภาค ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดไว้. แม้สรทดาบส ถืออาสนะอันสมควรแก่ตนแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ในสมัยนั้น ชฎิลเจ็ดหมื่นสี่พัน ถือผลาผลทั้งหลายที่ประณีต ๆ อันมีโอชะ มาถึงสำนักอาจารย์แล้ว แลดูอาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับอาจารย์นั่งแล้ว, จึงพูดว่า "ท่านอาจารย์ พวกกระผมเที่ยวไปด้วยเข้าใจว่า "ในโลกนี้ผู้เป็นใหญ่กว่าอาจารย์ย่อมไม่มี, ก็บุรุษผู้นี้ เห็นจะเป็นใหญ่กว่าท่านอาจารย์ ?"

สรทดาบส ตอบว่า "พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าพูดอะไร , พวกเจ้าปรารถนาเพื่อทำเขาสิเนรุซึ่งสูงหกสิบแปดแสนโยชน์ ให้เสมอกับเมล็ดพันธุ์ผักกาด (กระนั้นหรือ ?) ลูกทั้งหลาย พวกเจ้าอย่าทำการเปรียบเทียบเรากับพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเลย."

ครั้งนั้น ดาบสเหล่านั้น คิดว่า "ถ้าบุรุษผู้นี้จักได้เป็นคนเล็ก

น้อยไซร้, ท่านอาจารย์ของพวกเราคงไม่ชักสิ่งเห็นปานนี้มาอุปมา, บุรุษผู้นี้จะใหญ่เพียงไรหนอ," ดังนี้แล้ว ทั้งหมดเดียว หมอบลงแทบพระบาททั้ง ๒ ถวายบังคมด้วยเศียรเกล้าแล้ว. ครั้งนั้น อาจารย์กล่าวกะดาบสเหล่านั้นว่า "พ่อทั้งหลาย ไทยธรรมที่สมควรแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลายของเราไม่มี, และพระศาสดาก็เสด็จมาในที่นี่ในเวลาภิกษาจาร, พวกเราจักถวายไทยธรรม ตามสัตติ ตามกำลัง พวกเจ้าจงนำผลาผลประณีตที่มีอยู่มา" ดังนี้, ครั้นให้นำมาแล้ว ล้างมือทั้ง ๒ แล้ว ตั้งไว้ในบาตรของพระตถาคตด้วยตนเอง. พอเมื่อพระศาสดาทรงรับผลาผล. เทวดาทั้งหลายก็โปรยโอชะอันเป็นทิพย์ลง. ดาบสนั้นได้กรองแม้ซึ่งน้ำถวายด้วยตนเองทีเดียว.

ต่อนั้น เมื่อพระศาสดาประทับนั่งทำภัตกิจแล้ว, ดาบสนั้นเรียกอันเตวาสิกทั้งสิ้นมาแล้ว นั่งกล่าวสาราณียกถาในที่ใกล้พระศาสดา. พระศาสดาทรงดำริว่า "ขออัครสาวกทั้ง ๒ จงมาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์." พระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้นทราบพระดำริของพระศาสดาแล้ว มีพระขีณาสพแสนรูปเป็นบริวาร มาถวายบังคมพระศาสดาแล้วได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น สรทดาบสเรียกอันเตวาสิกทั้งหลายมาแล้ว กล่าวว่า "พ่อทั้งหลาย แม้อาสนะที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ต่ำ, ซ้ำอาสนะสำหรับสมณะตั้งแสน ก็ไม่มี, พวกเจ้า ควรจะพุทธสักการะให้โอฬารในวันนี้ จงนำดอกไม้ทั้งหลายที่ถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่นมาแต่เชิงเขา." เวลาที่พูด ย่อมเป็นเหมือนเนิ่นช้า, แต่วิสัยฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์ อันบุคคล

ไม่ควรคิด, เพราะฉะนั้น โดยกาลเพียงครู่เดียวเท่านั้น ดาบสนั้น นำดอกไม้ทั้งหลายที่ถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่นมาแล้ว ตบแต่งอาสนะดอกไม้สำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลายประมาณได้โยชน์ ๑ สำหรับพระอัครสาวกทั้ง ๒ ประมาณ ๓ คาพยุต,[๑] สำหรับภิกษุที่เหลือมีประมาณแตกต่างกัน มีประมาณกึ่งโยชน์เป็นต้น, สำหรับภิกษุผู้ใหม่ในสงฆ์มีประมาณอุสภะ[๒] ๑. ใคร ๆ ไม่พึงคิดว่า "ในอาศรมบทแห่งเดียวจะตบแต่งอาสนะใหญ่โตถึงเพียงนั้นได้อย่างไร ?" เพราะว่า นี้เป็นวิสัยของฤทธิ์, เมื่อตบแต่งอาสนะเสร็จแล้วอย่างนั้น, สรทดาบส ยืนประคองอัญชลีเบื้องพระพักตร์ของพระตถาคตแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์เสด็จขึ้นสู่อาสนะดอกไม้นี้ เพื่อประโยชน์เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดราตรีนาน."

เพราะเหตุนั้น โบราณาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

**"[๓]สรทดาบสเอาดอกไม้ต่าง ๆ และของหอมรวม**
**ด้วยกัน ตบแต่งอาสนะดอกไม้แล้ว ได้กราบ**
**ทูลคำนี้ว่า "ข้าแต่พระวีระ อาสนะที่ข้าพระองค์**
**ตบแต่งแล้วนี้ สมควรแด่พระองค์, พระองค์**
**เมื่อจะยังจิตของข้าพระองค์ ให้เลื่อมใส ขอจง**
**ประทับนั่งบนอาสนะดอกไม้, พระพุทธเจ้าได้ทรง**
**ยังจิตของข้าพระองค์ให้เลื่อมใสแล้ว ยังโลกนี้**
**กับทั้งเทวโลกให้ร่าเริงแล้ว จึงประทับนั่งบนอาสนะ**

๑. คาพยุตหนึ่งยาว ๑๐๐ เส้น. ๒. อุสภะหนึ่งยาว ๒๕ วา. ๓. ควรให้ อหํ เป็นประธาน.

**ดอกไม้ตลอด ๗ คือ ๗ วัน."**

เมื่อพระศาสดาประทับนั่งแล้วอย่างนั้น, พระอัครสาวกทั้ง ๒ และภิกษุที่เหลือนั่งแล้ว บนอาสนะที่ถึงแล้วแก่ตน ๆ. สรทดาบส ได้ถือฉัตรดอกไม้ใหญ่ ยืนกั้นเหนือพระเศียรของพระตถาคต. เพราะ ศาสดา ทรงอธิษฐานว่า "ขอสักการะของพวกชฎิลนี้ จงมีผลใหญ่" ดังนี้แล้ว ทรงเข้านิโรธสมาบัติ. สองพระอัครสาวกก็ดี ภิกษุที่เหลือ ก็ดี ทราบว่าพระศาสดาทรงเข้าสมาบัติแล้ว ก็เข้าสมาบัติ. เมื่อพระ ตถาคตประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน, พวกอันเตวาสิก เมื่อ ถึงเวลาเที่ยวไปภิกษา, บริโภคมูลผลาผลในป่าแล้วยืนประคองอัญชลี แด่พระพุทธเจ้าทั้งหลายตลอดกาลที่เหลือ. ฝ่ายสรทดาบสไม่ไปแม้สู่ ที่ภิกษาจาร กั้นฉัตรดอกไม้อยู่เทียว ให้เวลาล่วงไปด้วยปีติและสุขตลอด ๗ วัน. พระศาสดาเสด็จออกจากนิโรธแล้ว ตรัสเรียกพระนิสภเถระ พระอัครสาวกผู้นั่งข้างพระปรัศเบื้องขวา ด้วยรับสั่งว่า "นิสภะ เธอจงทำอนุโมทนาอาสนะดอกไม้แก่ดาบสทั้งหลายผู้ทำสักการะ" พระ เถระมีใจยินดีประดุจแม่ทัพใหญ่ประสบลาภใหญ่ จากสำนักของพระเจ้า จักพรรดิ ตั้งอยู่ในสาวกบารมีญาณ เริ่มอนุโมทนาอาสนะดอกไม้แล้ว, ในที่สุดเทศนาของพระนิสภเถระนั้น พระศาสดา ตรัสเรียกพระสาวก องค์ที่ ๒ ด้วยรับสั่งว่า "ภิกษุ แม้เธอก็จงแสดงธรรม." พระอโนม- เถระ พิจารณาพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกกล่าวธรรมแล้ว. ด้วย เทศนาของพระอัครสาวกทั้ง ๒ การตรัสรู้มิได้มีแล้วแม้แก่ดาบสรูปหนึ่ง.

ครั้งนั้น พระศาสดา ทรงดำรงอยู่ในพุทธวิสัยไม่มีปริมาณ ทรง

เริ่มพระธรรมเทศนาแล้ว. ในกาลจบเทศนา ชฎิลเจ็ดหมื่นสี่พัน ยกสรทดาบสเสีย ทั้งหมดบรรลุพระอรหัตแล้ว. พระศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์ ตรัสว่า "เธอทั้งหลาย จงเป็นภิกษุมาเถิด." ทันใดนั้นเอง ผลและหนวดของชฎิลเหล่านั้นได้อันตรธานไปแล้ว. บริขาร ๘ ได้สวมกายแล้วเทียว.

มีคำถามสอดเข้ามาว่า "เพราะเหตุไร ? สรทดาบสจึงไม่ได้บรรลุพระอรหัต."

แก้ว่า "เพราะความเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน."

ได้ยินว่า จำเดิมแต่กาลที่สรทดาบสนั้น เริ่มฟังธรรมเทศนาของพระอัครสาวกผู้นั่งบนอาสนะที่ ๒ แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตั้งอยู่ในสาวกบารมีญาณแสดงธรรมอยู่ เกิดความคิดขึ้นว่า "โอหนอ! แม้เราพึงได้รับธุระที่พระสาวกรูปนี้ได้รับในศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้จะบังเกิดในอนาคต." ด้วยปริวิตกนั้น สรทดาบสนั้นจึงไม่ได้อาจเพื่อทำการแทงตลอดมรรคผลได้. ก็ท่านยืนถวายบังคมพระตถาคตเจ้าแล้วในที่เฉพาะพระพักตร์ กราบทูลว่า "พระเจ้าข้า ภิกษุที่นั่งบนอาสนะลำดับพระองค์ มีชื่อว่ากระไร ? ในศาสนาของพระองค์.

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุผู้ยังธรรมจักรอันเราให้เป็นไปแล้วให้เป็นไปตาม บรรลุที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ แทงตลอดปัญญา ๑๖ อย่างตั้งอยู่, ผู้นี้ชื่อว่าอัครสาวกในศาสนาของเรา." ท่านได้ทำความปรารถนาว่า "พระเจ้าข้า ด้วยผลแห่งสักการะที่ข้าพระองค์กั้นฉัตรดอกไม้ทำแล้วตลอด ๗ วันนี้ ข้าองค์มิได้ปรารถนาความเป็น

ท้าวสักกะหรือความเป็นพรหมอย่างอื่น, แต่ขอข้าพระองค์ พึงเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต เหมือนพระนิสภเถระองค์นี้."

พระศาสดา ทรงส่งพระอนาคตตังสญาณไปพิจารณาว่า "ความปรารถนาของบุรุษผู้นี้ จักสำเร็จหรือหนอแล ?" ได้ทรงเห็นว่าผ่าน ๑ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัลป์ไปแล้วจะสำเร็จ, ครันทรงเห็นแล้ว จึงตรัสกะสรทดาบสว่า "ความปรารถนาของท่านนี้จักไม่เปล่าประโยชน์, ก็ในอนาคต ล่วงไป ๑ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัลป์ พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก, พระมารดาของพระองค์จักมีพระนามว่ามหามายาเทวี, พระบิดาของพระองค์จักมีพระนามว่าสุทโธทนามหาราช, พระโอรสจักมีพระนามว่าราหุล, พระผู้อุปัฏฐากจักมีนามว่าอานนท์, พระสาวกที่ ๒ จักมีนามว่าโมคคัลลานะ, ส่วนตัวท่าน จักเป็นพระอัครสาวกของพระองค์นามว่าธรรมเสนาบดีสารีบุตร."[๑] ครั้นทรงพยากรณ์ดาบสอย่างนั้นแล้ว ตรัสธรรมกถา มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเหาะ[๒]ไปแล้ว.

ฝ่ายสรทดาบส ไปยังสำนักพวกพระเถระผู้อันเตวาสิกแล้วส่งข่าวไปแก่สิริวัฑฒกุฎุมพีผู้สหายว่า "ท่านผู้เจริญ ขอท่านทั้งหลายจงบอกแก่สหายของข้าพเจ้าว่า "สรทดาบสผู้สหายของท่าน ได้ปรารถนาตำแหน่งพระอัครสาวกในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม ซึ่งจะทรงอุบัติขึ้นในอนาคต แทบบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่า

๑. ขุ.พุ. ๓๓/๕๔๓. ๒. อากาสํ ปกฺขนฺทิ.

อโนมทัสสีแล้ว, ท่านจงปรารถนาตำแหน่งพระอัครสาวกที่ ๒." ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว ได้ไปโดยข้างหนึ่งก่อนกว่าพระเถระทั้งหลาย เทียว ได้ยืนอยู่ริมประตูเรือนของสิริวัฑฒะแล้ว สิริวัฑฒะกล่าวว่า "นานหนอพระคุณเจ้าของเราจึงมา" ดังนี้แล้ว. นิมนต์ให้นั่งบนอาสนะ ตนนั่งบนอาสนะต่ำกว่าแล้ว เรียนถามว่า "(ทำไม ?) อันเตวาสิก บริษัทของพระคุณเจ้าจึงหาย[๑]ไปเจ้าข้า."

สรทะ. อย่างนั้น สหาย พระพุทธเจ้าอโนมทัสสี เสด็จมายัง อาศรมของข้าพเจ้าทั้งหลาย, พวกข้าพเจ้าทำสักการะแด่พระองค์ตาม กำลังของตน, พระศาสดาทรงแสดงธรรมโปรดพวกข้าพเจ้าทุก ๆ คน, ในกาลจบเทศนา เว้นข้าพเจ้าคนเดียว ที่เหลือบรรลุพระอรหัตแล้ว บวช, ข้าพเจ้าเห็นพระนิสภเถระอัครสาวกของพระศาสดา จึงปรารถนา ตำแหน่งพระอัครสาวกในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมผู้จะ เสด็จอุบัติในอนาคต, แม้เธอก็จงปรารถนาตำแหน่งสาวกที่ ๒ ใน ศาสนาของพระองค์ท่าน."

สิริวัฑฒะ. ข้าพเจ้าไม่มีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสีย เลย ขอรับ.

สรทะ. เรื่องที่จะทูลกับพระพุทธเจ้า เป็นภาระข้าพเจ้าเอง, เธอ จงจัดสักการะยิ่งใหญ่ไว้เถอะ.

สิริวัฑฒะ ฟังคำของสรทดาบสนั้นแล้ว ให้ทำสถานที่ประมาณ ๘ กรีส[๒] โดยมาตราหลวง ที่ประตูเรือนของตนให้มีพื้นเสมอแล้ว เกลี่ย

๑. น ปญฺญายนฺติ.

๒. กรีส เป็นมาตราวัดชนิดหนึ่ง ๑ กรีส ๑๒๕ ศอก หรือ ๑ เส้น ๑๑ วา ๑ ศอก.

ทรายโปรยดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ ๕ ให้ทำมณฑปมุงด้วยดอกอุบลเขียว ตบแต่งพุทธอาสน์ จัดอาสนะแม้แก่ภิกษุที่เหลือ จัดสักการะและเครื่องต้อนรับเป็นอันมากแล้ว ได้ให้สัญญาแก่สรทดาบสเพื่อประโยชน์นิมนต์พระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

พระดาบส ได้พาภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ไปที่อยู่ของสิริวัฑฒกุฎุมพีนั้นแล้ว.

ฝ่ายสิริวัฑฒกุฎุมพี ทำการต้อนรับ รับบาตรจากพระหัตถ์ของพระตถาคต เชิญเสด็จให้เข้าไปสู่มณฑป ถวายน้ำทักษิโณทกแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ซึ่งนั่งบนอาสนะที่แต่งไว้ อังคาสด้วยโภชนะอันประณีต ในเวลาเสร็จภัตกิจ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ครองผ้าอันมีค่ามากแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความริเริ่มนี้มิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตำแหน่งมีประมาณน้อย ขอพระองค์ทรงทำความอนุเคราะห์โดยทำนองนี้แล ตลอด ๗ วัน."

พระศาสดา ทรงรับแล้ว. เขายังมหาทานให้เป็นไปโดยทำนองนั้นนั่นแล ตลอด ๗ วัน ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืนประคองอัญชลี กราบทูลว่า "พระเจ้าข้า สรทดาบสสหายของข้าพระองค์ปรารถนาว่า "เราพึงเป็นพระอัครสาวกของพระศาสดาพระองค์ใด," ข้าพระองค์พึงเป็นพระสาวกที่ ๒ ของพระศาสดาพระองค์นั้นเหมือนกัน." พระศาสดา ทรงพิจารณาถึงอนาคตกาล ทรงเห็นภาวะคือความสำเร็จแห่งความปรารถนาของเขา จึงทรงพยากรณ์ว่า "แต่นี้ล่วงไป ๑ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัลป์ แม้ท่านก็จักเป็นพระสาวกที่ ๒ ของพระพุทธเจ้า

พระนามว่าโคดม."

สิริวัฑฒะ ฟังพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ได้เป็นผู้ร่าเริงบันเทิงแล้ว. แม้พระศาสดา ทรงทำภัตตานุโมทนาแล้ว พร้อมทั้งบริวารเสด็จไปยังวิหารแล. ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นความปรารถนาที่บุตรของเราปรารถนาแล้วในครั้งนั้น. อัครสาวกทั้ง ๒ นั้นได้ตำแหน่งตามที่ตนปรารถนานั่นแล, เราหาได้เลือกหน้าให้ไม่."

[สองอัครสาวกทูลเรื่องปัจจุบันแด่พระศาสดา]

เมื่อพระศาสดา ตรัสพระพุทธพจน์อย่างนั้นแล, สองพระอัครสาวกถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทูลเล่าเรื่องอันเป็นปัจจุบัน (เกิดขึ้นเฉพาะหน้า) ทั้งหมดว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (ครั้ง) ข้าพระองค์ยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่ไปดูมหรสพบนยอดเขา," ดังนี้เป็นต้น จงถึงความแทงตลอดโสดาปัตติผลจากสำนักพระอัสสชิเถระแล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริฐ ข้าพระองค์ทั้ง ๒ นั้นไปยังสำนักของท่านอาจารย์สญชัยประสงค์จะนำท่านมาสู่บาทมูลของพระองค์ แจ้งว่าลัทธิของท่านไม่มีสาระแล้ว กล่าวอานิสงส์ ในการมาที่นี่, ท่านสญชัยตอบว่า "บัดนี้ชื่อว่าการอยู่เป็นอันเตวาสิกของเรา ย่อมเป็นเช่นกับการถึงความกระเพื่อมแห่งน้ำในตุ่ม, เราไม่สามารถจะอยู่เป็นอันเตวาสิกได้," เมื่อข้าพระองค์บอกว่า "ท่านอาจารย์ เวลานี้ มหาชนมีมือถือวัตถุมีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น จักไปบูชาเฉพาะพระศาสดา ท่านจักเป็นอย่างไร ?" ตอบว่า "ก็ในโลกนี้ คนฉลาดมากหรือคนเขลามาก ?" เมื่อข้าพระองค์ตอบว่า "คนเขลามาก," ก็กล่าวว่า "ถ้ากระนั้น พวก

คนฉลาด ๆ จักไปสำนักพระสมณโคดม, พวกคนเขลา ๆ จักมาสำนักของเรา, เธอทั้ง ๒ ไปเถอะ" ไม่ปรารถนาจะมา พระเจ้าข้า."

[ผู้เห็นผิดกับผู้เห็นถูกได้รับผลต่างกัน]

พระศาสดา ทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย สญชัย ถือสิ่งที่ไม่มีสาระว่า "มีสาระ" และสิ่งที่มีสาระว่า "ไม่มีสาร" เพราะความที่ตนเป็นมิจฉาทิฏฐิ, ส่วนเธอทั้ง ๒ รู้สิ่งเป็นสาระโดยความเป็นสาระ และสิ่งอันไม่เป็นสาระโดยไม่เป็นสาร ละสิ่งที่ไม่เป็นสาระเสีย ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นสาระเท่านั้น เพราะความที่ตนเป็นบัณฑิต" ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

**"ชนเหล่าใด มีปกติรู้ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็น**
**สาระ และเห็นในสิ่งอันเป็นสาระว่า ไม่เป็นสาระ**
**ชนเหล่านั้น มีความดำริผิดเป็นโคจร ย่อมไม่**
**ประสบสิ่งอันเป็นสาระ. ชนเหล่าใด รู้สิ่งเป็นสาระ**
**โดยความเป็นสาระและสิ่งไม่เป็นสาระโดยความไม่**
**เป็นสาระ ชนเหล่านั้น มีความดำริชอบเป็นโคจร**
**ย่อมประสบสิ่งเป็นสาระ."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทพระคาถาว่า **อสาเร สารมติโน** ความว่า สภาพนี้ คือ ปัจจัย ๔ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ธรรมเทศนาอันเป็นอุปนิสัยแห่งมิจฉาทิฏฐินั้น ชื่อว่าเป็นอสาระ, ผู้มีปกติเห็นในสิ่งอันไม่เป็นสาระนั้นว่าเป็นสาระ.

บาทพระคาถาว่า **สาเร จ อสารทสฺสิโน** ความว่า สภาพนี้ คือ สัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ธรรมเทศนาอันเป็นอุปนิสัยแห่งสัมมาทิฏฐินั้น ชื่อว่าเป็นสาระ, ผู้มีปกติเห็นในสิ่งที่เป็นสารนั้นว่า "นี้ไม่เป็นสาระ."

สองบทว่า **เต สารํ** เป็นต้น ความว่า ชนเหล่านั้น คือผู้ถือมิจฉาทิฏฐินั้นตั้งอยู่ เป็นผู้มีความดำริผิดเป็นโคจร ด้วยสามารถแห่งวิตกทั้งหลาย มีกามวิตกเป็นต้น ย่อมไม่บรรลุสีลสาระ สมาธิสาระ ปัญญาสาระ วิมุตติสาระ วิมุตติญาณทัสสนสาระ และพระนิพพานอันเป็นปรมัตถสาระ.

บทว่า **สารญฺจ** ความว่า รู้สาระมีสีลสาระเป็นต้นนั้นนั่นแลว่า "นี้ชื่อว่าสาระ" และสิ่งไม่เป็นสาระ มีประการดังกล่าวแล้วว่า "นี้ไม่เป็นสาระ."

สองบทว่า **เต สารํ** เป็นต้น ความว่า ชนเหล่านั้น คือบัณฑิตผู้ยึดสัมมาทัสนะอย่างนั้นตั้งอยู่ เป็นผู้มีความดำริชอบเป็นโคจร ด้วยสามารถแห่งความดำริทั้งหลาย มีความดำริออกจากกามเป็นต้น ย่อมบรรลุสิ่งอันเป็นสาระ มีประการดังกล่าวแล้วนั้น.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น. เทศนาได้เป็นประโยชน์แก่ชนผู้ประชุมกันแล้วดังนี้แล.

**เรื่องสญชัย จบ.**

## ๙. เรื่องพระนันทเถระ* [ ๙ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภท่านนันทะ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"ยถา อคารํ อุจฺฉนฺนํ"** เป็นต้น.

[พระศาสดาเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์]

ความพิสดารว่า พระศาสดา ทรงมีพระธรรมจักรบวชให้เป็นไปแล้ว เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ในพระเวฬุวัน, บรรดาทูต ๑๐ คน มีบริวาร คนละพัน อันพระเจ้าสุทโธทนามหาราชทรงส่งไปด้วยรับสั่งว่า "ท่านทั้งหลาย จงนำบุตรมาแสดงแก่เราเถิด," พระกาฬุทายีเถระ ไปทีหลังกว่าทูตทั้งหมด บรรลุพระอรหัตแล้ว ทราบกาลเป็นที่เสด็จมาแล้ว พรรณนาหนทางด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา นำเสด็จ [พระศาสดา] ผู้มีพระขีณาสพสองหมื่นแวดล้อมแล้ว ไปสู่กลิบพัสดุ์บุรี, ทรงทำฝนโบกขรพัสให้เป็นเหตุเกิดแห่งเรื่องแล้วตรัสมหาเวสสันดรชาดก[๑]ในสมาคมพระญาติ, วันรุ่งขึ้น เสด็จเข้าไปบิณฑบาต โปรดพระบิดาให้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ด้วยพระคาถาว่า **"อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย "** เป็นต้น, โปรดพระนางมหาปชาบดีโคตมีให้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล และโปรดพระราชา (พระบิดา) ให้ดำรงในสกทาคามิผล ด้วยพระคาถาว่า **"ธมฺมญฺจเร สุจริตํ**[๒]**"** เป็นต้น. ก็ในกาลเสร็จภัตกิจ ทรงอาศัยการพรรณนา พระคุณของราหุลมารดา

* พระมหาผิว ป. ธ ๗ วัดบวรมงคล แปล. (ปัจจุบันเป็นพระราชเมธาภรณ์)

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๖๕. ตทฏฺฐกถา. ๑๐/๓๑๕. ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ๒. ขุ. ธ. ๒๕/๓๘.

ตรัสจันทกินนรีชาดก[๑] ในวันที่ ๓ แต่วันนั้น ครั้นเมื่อวิวาหมงคลเป็นที่เชิญเสด็จเข้าเรือนเพื่ออภิเษกของนันทกุมาร เป็นไปอยู่, เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ประทานบาตรในหัตถ์ของนันทกุมาร ตรัสมงคล (อวยพร) เสด็จลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป หาได้ทรงรับบาตรจากหัตถ์ของนันทกุมารไม่.

[นันทพุทธอนุชาออกบวช]

ฝ่ายนันทกุมารนั้น ด้วยความเคารพในพระตถาคต จึงมิอาจทูล (เตือน) ว่า "ขอพระองค์รับบาตรไปเถิด พระเจ้าข้า" แต่คิดอย่างนี้ว่า "พระศาสดา คงจักทรงรับบาตรที่หัวบันได." แม้ในที่นั้นพระศาสดาก็มิได้ทรงรับ. นันทกุมารนอกนี้ก็คิดว่า "คงจักทรงรับที่ริมเชิงบัฯได." แม้ในที่นั้น พระศาสดา ก็ไม่ทรงรับ. นันทกุมารก็คิดว่า "จักทรงรับที่พระลานหลวง" แม้ในที่นั้น พระศาสดา ก็ไม่ทรงรับ. พระกุมารปรารถนาจะเสด็จกลับ (แต่) จำเสด็จไปด้วยความไม่เต็มพระทัย, ด้วยความเคารพในพระตถาคต จึงไม่สามารถทูลว่า "ขอพระองค์ทรงรับบาตรเถิด;" ทรงเดินนึกไปว่า "พระองค์จักทรงรับในที่นี้. พระองค์จักทรงรับในที่นี้." ในขณะนั้น หญิงพวกอื่นเห็นอาการนั้นแล้ว จึงบอกแก่นางชนบทกัลยาณีว่า "พระแม้เจ้า พระผู้มีพระภาคทรงพานันทกุมารเสด็จไปแล้ว, คงจักพรากนันทกุมารจากพระแม่เจ้า."

ฝ่ายนางชนบทกัลยาณีนั้นได้ยินคำนั้นแล้ว มีหยาดน้ำยังไหลอยู่เทียว มีผมอันเกล้าได้กึ่งหนึ่ง รีบไปทูลว่า "ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอ

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๓๖๘. ตทฏฺฐกถา. ๖/๓๕๗.

พระองค์พึงด่วนเสด็จกลับ."  คำขอนางนั้น ประหนึ่งตกไปขวางตั้งอยู่ในหทัยของนันทกุมารนั้น. แม้พระศาสดา ก็ยังไม่ทรงรับบาตรจากหัตถ์ของนันทกุมารนั้นเลย ทรงนำนันทกุมารนั้นไปสู่วิหารแล้วตรัสว่า "นันทะ เธออยากบวชไหม ?" นันทกุมารนั้น ด้วยความเคารพในพระพุทธเจ้า จึงไม่ทูลว่า "จักไม่บวช"  ทูลรับว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จักบวชพระเจ้าข้า." พระศาสดารับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลายถ้ากระนั้น เธอทั้งหลายจงให้นันทะบวชเถิด."

[ราหุลกุมารทูลขอสมบัติกะพระศาสดา]

พระศาสดา เสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์บุรี ในวันที่ ๓ ทรงยังนันทกุมารให้บวชแล้ว, ในวันที่ ๗ พระมารดาของพระราหุลทรงตกแต่งพระกุมารแล้ว ทรงส่งไปสู่สำนักพระผู้มีพระภาค ด้วยพระดำรัสว่า "พ่อ พ่อจงดูพระสมณะซึ่งมีพระสมณะสองหมื่นแวดล้อม ทรงมีวรรณประดุจสีทองคำ มีวรรณะแห่งพระรูปประดุจพรหมนั่น, พระสมณะนี้เป็นพระบิดาของพ่อ, หม้อทรัพย์ใหญ่ได้มีแล้วในเวลาที่พระบิดาของพ่อนั่นประสูติ, ตั้งแต่เวลาพระองค์ออกบวช แม่ไม่พวเลย, พ่อจงไปทูลของมรดกกะพระองค์ท่านว่า "ข้าแต่เสด็จพ่อ ข้าพระองค์ต้องกุมาร, ถึงอภิเษกแล้ว จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ, ข้าพระองค์ต้องการด้วยทรัพย์, ขอเสด็จพ่อได้เป็นประทานทรัพย์แก่ข้าพระองค์, เพราะบุตรย่อมเป็นเจ้าของสมบัติของพระบิดา." พระกุมารเสด็จไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคถวายบังคมแล้ว หวนได้ความสิเนหาในพระบิดาสำเริงยินดีแล้วทูลว่า "ข้าแต่พระสมณะ พระฉายาของเสด็จพ่อสบาย"

ได้ยืนทูลคำแม้อื่นเป็นอันมากที่สมควรแก่ตน. พระผู้มีพระภาคทรงทำภัตกิจแล้ว ทรงอนุโมทนาแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป. แม้พระกุมาร ก็ทูลขอว่า "ข้าแต่พระสมณะ ขอได้ประทานมรดกแก่ข้าพระองค์เถิด, ข้าแต่พระสมณะ ขอได้ประทานมาดกแก่ข้าพระองค์เถิด" ดังนี้แล้ว เสด็จติดตามพระผู้มีพระภาคไป. แม้พระผู้มีพระภาคก็ไม่ให้พระกุมารกลับ. ฝ่ายปริชนก็ไม่สามารถเพื่อจะเชิญพระกุมารผู้เสด็จไปกับพระผู้มีพระภาคให้กลับได้. พระกุมารนั้นได้เสด็จไปถึงพระอารามทีเดียว พร้อมด้วยพระผู้มีพระภาค ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงพระดำริว่า "กุมารนี้อยากได้ทรัพย์อันเป็นสมบัติของบิดา. ทรัพย์นั้นไปตามวัฏฏะ มีความคับแคบ; ช่างเถิด เราจักให้อริยทรัพย์ ๗ ประการ อันเราได้เฉพาะที่ควงไม้โพธิแก่เธอ, จะทำเธอให้เป็นเจ้าของมรดกอันเป็นโลกุตระ."

[ราหุกุมารบรรพชา]

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค รับสั่งให้หาท่านพระสารีบุตรมาแล้วตรัสว่า "สารีบุตร ถ้ากระนั้น เธอจงให้ราหุลกุมารบวชเถิด." พระเถระยังพระกุมารนั้นให้ผนวชแล้ว. ก็เมื่อพระกุมารผนวชแล้ว. ทุกข์มีประมาณยิ่งได้เกิดขึ้นแก่พระราชา เพราะได้ทรงสดับข่าวนั้น.

พระราชาไม่ทรงสามารถเพื่อจะกลั้นความทุกข์นั้นไว้ได้ เสด็จไปสู่สำนักพระผู้มีพระภาค ทูลชี้แจงแล้วขอประทานพรว่า "พระเจ้าข้าหม่อนฉันขอประทานพระวโรกาส พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่พึงยังบุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาตให้บวช."

พระผู้มีพระภาค ประทานพรนั้นแด่ท้าวเธอแล้ว, รุ่งขึ้นวันหนึ่ง เสวยพระกระยาหารเช้าในพระราชนิเวศน์แล้ว เมื่อพระราชาประทับอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทูลเล่าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเวลาที่พระองค์ทรงทำทุกรกิริยา เทวดาองคหนึ่ง เข้ามาหาหม่อมฉันบอกว่า "พระโอรสของพระองค์ทิวงคตแล้ว," หม่อนฉันไม่เชื่อถ้อยคำของเทวดานั้น จึงคัดค้านเทวดานั้นว่า "บุตรของข้าพเจ้ายังไม่บรรลุโพธิญาณ ย่อมไม่ทำกาละ;" ดังนี้แล้ว, ตรัสว่า "มหาบพิตร บัดนี้ พระองค์จักทรงเชื่อถือได้อย่างไร ? แม้ในกาลก่อน เมื่อเขาแสดงร่างกระดูกแก่พระองค์ ทูลว่า "บุตรของพระองค์ทิวงคตแล้ว" พระองค์ยังไม่ทรงเชื่อ" ได้ตรัสมหาธรรมปาลชาดก[๑]เพราะอุบัติเหตุแห่งเรื่องนี้. ในกาลจบกถา พระราชาดำรงอยู่ในอนาคามิผล.

พระผู้มีพระภาค โปรดพระบิดาให้ดำรงอยู่ในผล ๓ ด้วยประการฉะนี้แล้ว มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จกลับไปสู่กรุงราชคฤห์อีก, แต่นั้น ทรงรับปฏิญญาไว้กับอนาถบัณฑิกเศรษฐี เพื่อประโยชน์แก่การเสด็จมาสู่กรุงสาวัตถี, ครั้นเมื่อพระเชตวันมหาวิหารสำเร็จแล้ว, เสด็จไปจำพรรษาในพระเชตวันมาหวิหารนั้น.

[พระนันทะอยากสึก]

เมื่อพระศาสดา ประทับอยู่ในพระเชตวันอย่างนี้นั่นแล, ท่านพระนันทะกระสันขึ้นแล้ว จึงบอกเนื้อความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์, ไม่สามารถที่จะสืบ

๑. ขุ. ชา. ตทฏฺฐกถา. ๕/๔๖๘.

ต่อพรหมจรรย์ไปได้, ข้าพเจ้าจักกล่าวคืนสิกขาแล้วสึก[๑]." พระผู้มีพระภาคทรงสดับความเป็นไปนั้นแล้ว รับสั่งให้หาท่านพระนันทะมาเฝ้าแล้ว ตรัสคำนี้ว่า "จริงหรือนันทะ ? ได้ยินว่า เธอบอกกล่าวแก่ภิกษุหลายรูปอย่างนี้ว่า "ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถจะสืบต่อพรหมจรรย์ไปได้, ข้าพเจ้าจักกล่าวคืนสิกขาแล้วสึกหรือ ?"

น. จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. นันทะ ก็เธอไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์. ไม่สามารถจะสืบต่อพรหมจรรย์ไปได้, จะกล่าวคืนสิกขาสึกไปเพื่อเหตุอะไร ?

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ออกจากเรือน นางชนบทกัลยาณีผู้ศากิยะ มีผมอันเกล้าได้กึ่งหนึ่ง ได้ร้องสั่งคำนี้กะข้าพระองค์ว่า "ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระลูกเจ้าพึงด่วนเสด็จมา," ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นแล หวนระลึกถึงคำนั้นอยู่ จึงไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถจะสืบพรหมจรรย์ไปได้, จักกล่าวคืนสิกขาสึกไป."

[พระศาสดาทรงทรมานพระนัทนะ]

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจับท่านพระนันทะที่พระพาหาแล้ว นำไปสู่ดาวดึงสเทวโลกด้วยกำลังพระฤทธิ์, ในระหว่างทางทรงแสดงนางลิงลุ่นตัวหนึ่ง ซึ่งมีหูจมูกและหางขาด นั่งเจ่าอยู่บนปลายตอไม้ที่ไฟไหม้ ในนาที่ไฟไหม้แห่งหนึ่งแล้ว ทรงแสดง นาง

๑. หีนายาวตฺติสฺสามิ จักเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว.

อัปสร ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าดังเท้านกพิราบผู้มาสู่ที่บำรุงของท้าวสักกกเทวราช ในภพดาวดึงส์.

(บทว่า **กกุฏปาทานิ** ได้แก่ มีเท้าเช่นกับเท้านกพิราบ เพราะมีสีแดง) ก็แลครั้งแสดงแล้ว ตรัสอย่างนี้ว่า "นันทะ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? ฝ่ายไหนหนอแล ? มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า และน่าเสื่อมใสกว่ากัน, นางชนบทกัลยาณีผู้ศากิยะหรือนางอัปสร ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าเช่นกับเท้านกพิราบนี้." พระนันทะได้สดับพระพุทธดำรัสนั้นแล้วทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางลิงลุ่นมีหูจมูกและหางขาดนั้นแม้ฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางชนบทกัลยาณี ผู้ศากิยะ ก็เหมือนกันฉันนั้น, เพราะการเปรียบเทียบกัน นางย่อมไม่ถึงการนับบ้าง ไม่ถึงเสี้ยวหนึ่งบ้าง ไม่ถึงส่วน (หนึ่ง) บ้าง แห่งนางอัปสร ๕๐๐ นี้, ที่แท้นางอัปสร ๕๐๐ นี้แล มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า และน่าเสื่อมใสกว่า."

ภ. นันทะ เธอจงยินดี, นันทะ เธอจงยินดี, เราจะเป็นผู้ประกันของเธอ เพื่ออันได้เฉพาะนางอัปสร ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าดุจเท้านกพิราบ.

น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเป็นประกันของข้าพระองค์ เพื่ออันได้เฉพาะนางอัปสร ๕๐๐ ผู้มีเท้าดุจเท้านกพิราบไซร้, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักยินดีในพรหมจรรย์.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาค ทรงพาท่านนันทะไป หายวับไปในที่นั้น ได้ปรากฏในพระเชตวันดังเดิม.

ภิกษุทั้งหลายได้สดับแล้วแลว่า "ข่าวว่า ท่านนันทะเป็นพระ

ภาดา[๑]ของพระผู้มีพระภาค โอรสพระน้ำนาง ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะเหตุแห่งนางอัปสรทั้งหลาย; นัยว่า พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้ประกันของพระนันทะนั้น เพื่ออันได้เฉพาะนางอัปสร ๕๐๐ ผู้มีเท้าดุจเท้านกพิราบ."

[พระนันทะสำเร็จอรหัตตผล]

ครั้งนั้นแล พวกภิกษุผู้สหายของท่านพระนันทะ เรียกท่านพระ-นันทะด้วยวาทะว่า คนรับจ้างบ้าง ด้วยวาทะว่า คนอันพระผู้มีพระภาคทรงไถ่ไว้บ้าง ว่า "นัยว่า ท่านพระนันทะเป็นคนรับจ้าง, นัยว่า ท่านพระนันทะเป็นผู้อันพระศาสดาทรงไถ่ไว้, พระนันทะประพฤติพรหม-จรรย์ เพราะเหตุแห่งนางอัปสร ๕๐๐, ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ประกันของเธอ เพื่ออันได้เฉพาะนางอัปสร ๕๐๐ ผู้มีเท้าดุจเท้านกพิราบ."

ครั้งนั้นแล ท่านพระนันทะขวยเขิน ละอาย รังเกียจด้วยวาทะว่าคนรับจ้างบ้าง ด้วยวาทะว่าคนที่พระศาสดาทรงไถ่ไว้บ้าง ของเหล่าภิกษุสหาย เป็นผู้ ๆ เดียว หลีกออกแล้วไม่ประมาท มีความเพียรมีตนส่งไปอยู่. ต่อกาลไม่นานเลย ได้ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรทั้งหลาย (ออก) จากเรือน บวชไม่มีเรือนโดยชอบ ต้องการด้วยความรู้ยิ่งเอง สำเร็จอยู่แล้วอยู่ในทิฏฐธรรมรู้ชัด[๒] ว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว, กิจจำต้องทำ ๆ เสร็จแล้ว,

๑. น้องชาย. ๒. อีกนัยหนึ่ง:- ได้ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม เป็นที่ต้องการแห่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ (ออก) จากเรือนโดยชอบ บวชไม่มีเรือน ด้วยความรู้ยิ่งเอง.

กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี." เป็นอันว่าท่านพระนันทะ ได้เป็นพระอรหันต์องค์ใดองค์หนึ่ง บรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ครั้งนั้น เทวดาองค์หนึ่ง ยังพระเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง ในส่วนแห่งราตรีแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระนันทะ เป็นพระภาดาของพระผู้มีพระภาค โอรสพระน้านาง ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ[๑] ปัญญาวิมุตติ[๒] อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งเอง สำเร็จแล้วอยู่ในทิฏฐธรรม. ญาณได้เกิดขึ้นแม้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้า (เหมือนกัน) ว่า "นันทะ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งเอง สำเร็จแล้วอยู่ในทิฏฐธรรม." ท่านพระนันทะแม้นั้น โดยล่วงไปแห่งราตรีนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ได้กราบทูลคำนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้ประกันของข้าพระองค์ เพื่ออันได้เฉพาะซึ่งนางอัปสร ๕๐๐ ซึ่งมีเท้าดุจเท้านกพิราบ ด้วยการรับรองใด, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เปลื้องพระผู้มีพระภาคเจ้าจากการรับรองนั่น." พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "นันทะ แม้เราก็กำหนดใจของเธอด้วยใจ (ของเรา) ทราบแล้วว่า 'นันทะ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งเอง สำเร็จแล้วอยู่ในทิฏฐธรรม." แม้เทวดาก็บอกเนื้อความนี้แก่เราว่า "ข้าแต่พระ

๑. พ้นจากกิเลสด้วยอำนาจใน. ๒. พ้นจากกิเลสด้วยอำนาจปัญญา.

องค์ผู้เจริญ ท่านนันทะ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งเองสำเร็จแล้วอยู่ในทิฏฐธรรม." นันทะ เมื่อใดแล จิตของเธอ พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะมีความไม่ยึดมั่น, เมื่อนั้น เราก็พ้นจากการรับรองนั่น." ครั้งแล พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่าอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

**"เปือกตมคือกามอันผู้ใดข้ามได้แล้ว, หนามคือกามอันผู้ใดย่ำยีได้แล้ว ผู้นั้น บรรลุความสิ้นไปแห่งโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์."**

[พระนันทะถูกฟ้อง]

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ถามท่านพระนันทะว่า "นันทะผู้มีอายุ เมื่อก่อน ท่านกล่าวว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้กระสันแล้ว' บัดนี้จิตของท่านเป็นอย่างไร ?" พระนันทะตอบว่า "ผู้มีอายุ ความห่วงใยในความเป็นคฤหัสถ์ของเราไม่มี." พวกภิกษุได้ฟังคำนั้นแล้ว กล่าวกันว่า "ท่านนันทะ พูดไม่จริง ย่อมพยากรณ์พระอรหัตผล, ในวันที่แล้ว ๆ มา กล่าวว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้กระสันแล้ว' (แต่) บัดนี้กล่าวว่า 'ความห่วงใยในความเป็นคฤหัสถ์ของเราไม่มี" ดังนี้แล้วไปกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ในวันที่แล้ว ๆ มา อัตภาพของนันทะได้เป็นเช่นกับเรือนที่เขามุงไม่ดี, (แต่) บัดนี้เป็นเช่นกับเรือนที่เขามุงดีแล้ว เพราะว่า

นันทะนี้ จำเดิมแต่กาลที่ตนเห็นนางเทพอัปสรแล้ว พยายามเพื่อบรรลุที่สุดแห่งกิจของบรรพชิตอยู่ ได้บรรลุกิจนั้นแล้ว" ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

**"ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงไม่ดี ฉันใด, ราคะ**
**ย่อมเสียดแทงจิตที่ไม่ได้อบรมแล้วได้ ฉันนั้น.**
**ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันใด, ราคะ**
**ก็ย่อมเสียดแทงจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉันนั้น."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อคารํ** คือซึ่งเรือนชนิดใดชนิดหนึ่ง

บทว่า **ทุจฺฉนฺนํ** คือที่เขามุงห่าง ๆ มีช่องเล็กช่องน้อย.

บทว่า **สมติวิชฺฌติ** คือเม็ดฝนย่อมรั่วรดได้.

บทว่า **อภาวิตํ** เป็นต้น ความว่า ราคะย่อมเสียดแทงจิตที่ชื่อว่าไม่ได้อบรม เพราะเป็นธรรมชาติเหินห่างภาวนา ราวกะว่าฝน (รั่วรด) เรือนนั้นฉะนั้น, ใช่แต่ราคะอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้, สรรพกิเลสทั้งหลายมีโทสะ โมหะ และมานะเป็นอาทิ ก็เสียดแทงจิตเห็นปานนั้นเหมือนกัน.

บทว่า **สุภาวิตํ** ได้แก่ ที่อบรมดีแล้ว ด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา; กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ย่อมไม่อาจเสียดแทงจิตเห็นปานนั้นได้ ราวกะว่าฝนไม่อาจรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วได้ฉะนั้น.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมากได้บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตตผลเป็นต้น . เทศนาได้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชนแล้ว.

[พระนันทะเคยถูกล่อด้วยมาตุคาม]

ต่อมา ภิกษุทั้งหลาบสนทนากันในธรรมสภาว่า "ผู้มีอายุชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอัจฉริยบุคคล. ท่านพระนันทะชื่อว่าอาศัย นางชนบทกัลยาณีกระสันแล้ว พระศาสดาทรงทำเหล่านางเทพอัปสร ให้เป็นอามิสแนะนำได้แล้ว" พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า "ภิกษุ ทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยกถาอะไรหนอ ?" เมื่อภิกษุ เหล่านั้น กราบทูลว่า "ด้วยกถาชื่อนี้ " ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุ ทั้งหลาย ไม่ใช่แต่บัดนี้เท่านั้น, แม้ในกาลก่อน นันทะนี้เราก็ได้ล่อ ด้วยมาตุคามแนะนำแล้วเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว อันภิกษุเหล่านั้นทูล อ้อนวอน จึงทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัสว่า)

[บุรพกรรมของพระนันทะ]

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี, ได้มีพ่อค้าชาวเมืองพาราณสี (คนหนึ่ง) ชื่อกัปปกกะ. ฬาผู้ของเขาตัว หนึ่งนำภาระ (สิ่งของ) ไปได้กุมภะหนึ่ง, มันเดินไปได้วันละ ๗ โยชน์. สมัยหนึ่ง เขาไปเมืองตักกสิลา (พร้อม) ด้วยภาระที่นำไปด้วยฬา ปล่อยฬาเที่ยวไปจนกว่าจำหน่ายสิ่งของหมด. ครั้งนั้น ฬาของเขานั้น เที่ยวไปบนหลังคูพบนางฬาตัวหนึ่ง จึงเข้าไปหา. นางฬาเมื่อจะทำ ปฏิสันถารกับฬาผู้ตัวนั้น จึงกล่าวว่า "ท่านมาแต่ไหน ?"

ฬาผู้. มาแต่เมืองพาราณสี.

นางฬา. ท่านมาด้วยกรรมอะไร ?

ฬาผู้. ด้วยกรรมของพ่อค้า.

นางพา. ท่านนำภาระไปได้เท่าไร ?

พาผู้. ภาระประมาณกุมภะหนึ่ง

นางพา. ท่านเมื่อนำภาระประมาณเท่านั้นไป ไปได้กี่โยชน์.

พาผู้. ได้ ๗ โยชน์.

นางพา. ในที่ซึ่งท่านไปแล้ว นางพาไร ๆ ผู้ทำการนวดเท้า หรือประคบประหงมให้แก่ท่านมีอยู่หรือ ?

พาผู้. หามีไม่ นางผู้เจริญ

นางพา. เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านคงได้รับทุกข์มากนะ ?

จริงอยู่ ชื่อว่าผู้ทำกรรมมีการนวดเท้าเป็นต้น สำหรับสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายย่อมไม่มีแม้โดยแท้ แต่นางพา กล่าวคำเห็นปานนั้นเพื่อพาดพิงถึงกามสังโยชน์. พาผู้นั้นกะสันขึ้นด้วยคำของนางพานั้นแล้ว.

ฝ่ายกัปปกพานิช ขายภัณฑะหมดแล้ว ไปยังที่พาสำนักอยู่ กล่าวว่า "มาเถิด พ่อ เราจักไป." พาผู้ตัวนั้นตอบว่า "ท่านจงไปเถิด, ข้าพเจ้าจักไม่ไป." ลำดับนั้น นายกัปปกะ อ้อนวอนพานั้นแล้ว ๆ เล่า ๆ คิดว่า "เราจะยังพานั้นซึ่งไม่ปรารถนาจะไปให้กลัวแล้วจักนำไป" ดังนี้แล้ว กล่าวคาถาว่า

**'เราจักทำปฏักมีหนามแหลมยาว ๑๖ นิ้ว แก่เจ้า,**
**เราจักทิ่มแทงกายของเจ้า , แน่ะเจ้าพา เจ้าจงรู้**
**อย่างนี้."**

พาได้ฟังคำนั้นแล้ว กล่าวตอบว่า "เมื่อเป็นเช่นนั้น, ข้าพเจ้าก็จักรู้กิจที่ควรทำแก่ท่านบ้าง" ดังนี้แล้ว กล่าวคาถานี้ว่า

**"ท่านจักทำปฏักมีหนามแหลมยาว ๑๖ นิ้ว แก่**
**ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจักยันข้างหน้า ยกขึ้นหลังขึ้น**
**แล้ว ยังภัณฑะของท่านให้ตกไป, กัปปกะ**
**ท่านจงรู้อย่างนี้."**

พ่อค้าได้ฟังคำนั้น จึงดำริว่า "ด้วยเหตุไฉนหนอแล ? ฬานี้จึงกล่าวอย่างนี้กะเรา" ดังนี้แล้ว เมื่อแลดูข้างโน้นข้างนี้ เห็นนางฬานั้นแล้วคิดว่า "เจ้านี่คงจะถูกนางฬาตัวนี้ ให้สำเหนียกแล้วอย่างนี้ , เราต้องล่อมันด้วยมาตุคามว่า 'ข้าจักนำนางฬาชื่อมีรูปอย่างนี้มาให้เจ้า,' แล้วจำนำไป" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวคาถานี้ว่า

**"เราจักนำนางฬาสาว มีเท้า ๔ มีหน้าดุจสังข์**
**มีสรรพางค์กายงาม มาเป็นภรรยาเจ้า, แน่ะฬา**
**เจ้าจงรู้อย่างนี้."**

ฬาได้ฟังคำนั้น มีจิตยินดี กล่าวคาถานี้ว่า

**"ท่านจักนำนางฬาสาว มีเท้า ๔ มีหน้าดุจสังข์**
**มีสรรพางค์กายงาม มาเป็นภรรยาข้าพเจ้า, ข้าแต่**
**กัปปกะ ท่านจงรู้อย่างนี้ ข้าพเจ้าจักไปให้เร็วขึ้น**
**ถึง ๑๓ โยชน์น่ะ กัปปกะ."**

ทีนั้น นายกัปปกะจึงกล่าวกะฬานั้นว่า "ถ้ากระนั้น เจ้าจงมาเถิด" ดังนี้แล้ว ได้จูงไปสู่ที่ของตน. ฬานั้น โดยกาลล่วงไปสองสามวัน จึงกล่าวกับนายกับกัปปะว่า "ท่านได้พูดกะข้าพเจ้าว่า 'จักนำ

ภรรยามาให้เจ้า,' ดังนี้ มิใช่หรือ ?" นายกัปปกะตอบว่า "เออ เรากล่าวแล้ว, เราจักไม่ทำลายถ้อยคำของตน, จักนำภรรยามาให้เจ้า, แต่เราจะให้อาหารแก่เจ้าเฉพาะตัวเดียว, อาหารนั้นจงเพียงพอแก่เจ้า ซึ่งมีตนเป็นที่ ๒ หรือไม่ก็ตามที[๑]. เจ้าพึงรู้เองเถอะ แม้ลูกทั้งหลาย อาศัยการสังวาสของเจ้าทั้ง ๒ ก็จักเกิดขึ้น, อาหารนั้นจงเพียงพอแก่เจ้ากับลูกเป็นอันมากแม้เหล่านั้นหรือไม่ก็ตามที, เจ้าพึงรู้เองเถอะ." ฬา เมื่อนายกัปปกะนั้นกล่าวอยู่เช่นนั้น, ได้เป็นผู้หมดหวังแล้ว.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงยังชาดกให้จบลงด้วยพระดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย นางฬาในคราวนั้นได้เป็นนางชนบทกัลยาณี, ฬาผู้ ได้เป็นนันทะ, พ่อค้าได้เป็นเราเอง, แม้ในกาลก่อน นันทะนี้ เราก็ได้ล่อด้วยมาตุคามแนะนำแล้ว ด้วยประการอย่างนี้" ดังนี้แล.

**เรื่องพระนันทะเถระ จบ**

๑. หมายความว่า สองตัวผัวเมีย.

## ๑๐. เรื่องนายจุนทสูกริก* [ ๑๐ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภบุรุษชื่อจุนทสูกริก ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อิธ โสจติ เปจฺจ โสจติ"** เป็นต้น.

[นายจุนทะเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงสุกรขาย]

ได้ยินว่า นายจุนทสูกรินั้น ฆ่าสุกรทั้งหลายกินบ้าง ขายบ้าง เลี้ยงชีวิตอยู่สิ้น ๕๕ ปี. ในเวลาข้าวแพง เขาเองเกวียนบรรทุกข้าวเปลือก ไปสู่ชนบท แลกลูกสุกรบ้าน ด้วยข้าวเปลือกประมาณ ๑ ทะนานหรือ ๒ ทะนาน บรรทุกเต็มเกวียนแล้วกลับมา ล้อมที่แห่งหนึ่งดุจคอก ข้างหลังที่อยู่ แล้วปลูกผักในที่นั้นนั่นแล เพื่อลูกสุกรเหล่านั้น, เมื่อลูกสุกรเหล่านั้น กินกอผักต่าง ๆ บ้าง สรีรวลัญชะ (คูถ) บ้าง ก็เติบโตขึ้น, (เขา) มีความประสงค์จะฆ่าตัวใด ๆ ก็มัดตัวนั้น ๆ ให้แน่น ณ ที่ฆ่าแล้ว ทุบด้วยฆ้อน ๔ เหลี่ยม เพื่อให้เนื้อสุกรพองหนาขึ้น รู้ว่าเนื้อหนาขึ้นแล้ว ก็ง้างปากสอดไม้เข้าไปในระหว่างฟัน กรอกขึ้นร้อนที่เดือนพล่าน เข้าไปในปากด้วยทะนานโลหะ. น้ำร้อนนั้น เข้าไปเดือดพล่านในท้อง ขับกรีส*ออกมาโดยส่วนเบื้องต่ำ (ทวารหนัก), กรีสน้อยหนึ่ง ยังมีอยู่เพียงใด ย่อมออกเป็นน้ำขุ่นเพียงนั้น เมื่อท้องสะอาดแล้ว, จึงออกเป็นน้ำใส ไม่

* พระมหาผิว ป. ธ. ๗ ปัจจุบันเป็นที่พระราชเมธาภรณ์ วัดบวรมงคล แปล. ๑. คูถ.

ขุ่น, ทีนั้น เขาจึงราดน้ำที่ยังเหลือบนหลังสุกรนั้น. น้ำนั้นลอกเอาหนังดำออกไป. แต่นั้นจึงลนขนด้วยคบหญ้าแล้ว ตัดศีรษะด้วยดาบอันคม. รองโลหิตที่ไหลออกด้วยภาชนะ เคล้าเนื้อด้วยโลหิตแล้วปิ้ง นั่งรับประทานในท่ามกลางบุตรและภรรยา ขายส่วนที่เหลือ.

เมื่อเขาเลี้ยงชีวิตโดยทำนองนี้นั่นแล, เวลาได้ล่วงไป ๕๕ ปี. เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในธุรวิหาร, การบูชาด้วยดอกไม้เพียงกำหนึ่งก็ดี การถวายภิกษาเพียงทัพพีหนึ่งก็ดี ชื่อว่าบุญอื่นน้อยหนึ่งก็ดี มิได้มีแล้วสักวันหนึ่ง

ครั้งนั้น โรคเกิดขึ้นในสรีระของเขา, ความเร่าร้อนในอเวจีมหานรก ปรากฏแก่เขาทั้งเป็นทีเดียว.

[อเวจีนรกร้อยยิ่งกว่าไปธรรมดา]

ขึ้นชื่อว่าความเร่าร้อนในอเวจี ย่อมเป็นความร้อนที่สามารถทำลายนัยน์ตาของผู้ยืนดูอยู่ในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ได้. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า

**"ความเร่าร้อนในอเวจี แผ่ไปตลอด ๑๐๐ โยชน์**
**โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.**[๒]

และเพราะเหตุที่ความเร่าร้อนในอเวจีนั้น มีประมาณยิ่งกว่าความเร่าร้อนของไฟโดยปกติ พระนาคเสนเถระจึงกล่าวอุปมานี้ไว้ว่า "มหาบพิตร แม้หินประมาณเท่าเรือยอด อันบุคคลทุ่มไปในไฟนรก ย่อมถึงความย่อยยับได้โดยขณะเดียวฉันใด ส่วนสัตว์ที่เกิดในนรกนั้น

๑. อสิ-ดาบ หรือมีดใหญ่ ๆ (Sword, a large knife) ๒. ม. อุ. ๑๔/๓๔๑.

เป็นประหนึ่งอยู่ในครรภ์มารดา จะย่อมยับไป เพราะกำลังแห่งกรรมเหมือนฉันนั้น หามิได้.

[นายจุนทะเสวยผลกรรมทันตาเห็น]

เมื่อความเร่าร้อนนั้น ปรากฏแก่นายจุนทสูกรินั้นแล้ว, อาการอันเหมาะสมด้วยกรรมก็เกิดขึ้น. เขาร้องเสียงเหมือนหมู คลานไป[๒] ในท่ามกล่างเรือนนั่นเอง, ไปสู่ที่ในทิศตะวันตกออกบ้าง สู่ที่ในทิศตะวันตกบ้าง.

ลำดับนั้น พวกคนในเรือนของเขา จับเขาไว้ในมั่นแล้วปิดปาก. ธรรมดาผลแห่งกรรม อันใคร ๆ ไม่สามารถจะห้ามได้. เขาเที่ยวร้องไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง. คนใน ๗ หลังคาเรือนโดยรอบย่อมไม่ได้หลับนอน. อนึ่ง คนในเรือนทั้งหมด เมื่อไม่สามารถจะห้ามการออกไปภายนอกของเขาผู้ถูกมรณภัยคุกคามแล้วได้ จึงปิดประตูเรือนล้อมรักษาอยู่ภายนอกเรือน โดยประการที่เขาอยู่ภายใน ไม่สามารถจะเที่ยวไปข้างนอกได้.

[เสวยผลกรรมในสัมปรายภพ]

แม้นายจุนทสูกริก เที่ยวร้องไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ภายในเรือนนั่นเอง ด้วยความเร่าร้อนในนรก. เขาเที่ยวไปอย่างนั้นตลอด ๗ วัน, ในวันที่ ๘ ทำกาละแล้ว ไปเกิดในอเวจีมหานรก. อเวจีหมานรกปราชญ์พึงพรรณนาตามเทวทูตสูตร.

๑. มิลินท ๘๒. ๒. ชนฺนุเกหิ วิจรนฺโต.

[พวกภิกษุเข้าใจว่าเขาฆ่าสุกรทำการมงคล]

พวกภิกษุเดินไปทางประตูเรือนของเขา ได้ยินเสียงนั้นแล้ว เป็นผู้มีความสำคัญว่า "เสียงสุกร" ไปสู่วิหาร นั่งในสำนักพระศาสดาแล้ว กราบทูลอย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อสุกรทั้งหลาย อันนายจุนทสูกริก ปิดประตูเรือนฆ่าอยู่, วันนี้เป็นวันที่ ๗, มงคลกิริยาไร ๆ ชะรอยจักมีในเรือน (ของเขา), ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมตตาจิต[๑] หรือความกรุณาแม้อย่างหนึ่งของเขา ผู้ฆ่าสุกรทั้งหลายชื่อถึงเท่านี้ ย่อมไม่มี, ก็สัตว์ผู้ร้ายกาจหยาบช้าเช่นนี้ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่เคยเห็นเลย."

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เขาฆ่าสุกรตลอด ๗ วันนี้หามิได้. อันผลที่เหมาะสมด้วยกรรมเกิดขึ้นแล้วแก่เขา, ความเร่าร้อนในอเวจีมหานรกปรากฏแก่เขาทั้งเป็นทีเดียว, ด้วยความเร่าร้อนนั้นเขาร้อนเหมือนหมูเที่ยวไปภายในนิเวศน์อยู่ ตลอด ๗ วัน วันนี้ ทำกาละแล้ว (ไป) เกิดในอเวจี," เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เขาเศร้าโศกอย่างนี้ในโลกนี้แล้ว ยังจะไปเกิดในฐานะเป็นที่เศร้าโศกเช่นกันอีกหรือ ?" ตรัสว่า "อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าผู้ประมาทแล้ว จงเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ย่อมเศร้าโศกในโลกทั้ง ๒ เป็นแท้" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเศร้าโศกในโลนี้**
**ละไปแล้ว ย่อมเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกใน**

๑. จิตประกอบด้วยความรักใคร่สนิทสนม.

**โลกทั้ง ๒, เขาเห็นกรรมเศร้าหมองของตน**
**แล้ว ย่อมเศร้าโศก, เขาย่อมเดือดร้อน."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาปการี** เป็นต้น ความว่า บุคคลผู้ทำบาปกรรมมีประการต่าง ๆ ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ ในสมัยใกล้ตายโดยส่วนเดียวแท้ ด้วยคิดว่า "กรรมดีเรามิได้ทำไว้หนอ, กรรมชั่วเราทำไว้แล้ว," นี้เป็นความเศร้าโศกเพราะกรรมของเขา; ก็เมื่อเขาเสวยผลอยู่ ชื่อว่าละไปแล้วย่อมเศร้าโศก, นี้เป็นความเศร้าโศกเพราะวิบากในโลกหน้าของเขา; เขาย่อมเศร้าโศกในโลกทั้ง ๒ อย่างนี้แล, ด้วยเหตุนั้นแล แม้นายจุนทสูกริกนั้น ชื่อว่าย่อมเศร้าโศกทั้งเป็นทีเดียว.

บาทพระคาถาว่า **ทิสฺวา กมฺมกิลิฏฺฐมตฺตโน** ความว่า เขาเห็นกรรมเศร้าหมองของตนแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ่นเพ้อมีประการต่าง ๆ อยู่ ชื่อว่า ย่อมเดือดร้อน คือย่อมลำบาก.

ในกาลจบคาถา ภิกษุเป็นอันมากได้เป็นพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว. เทศนามีประโยชน์แก่มหาชนแล้ว ดังนี้แล.

**เรื่องนายจุนทสูกริก จบ.**

## ๑๑. เรื่องธัมมิกอุบาสก* [ ๑๑ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภธัมมิกอุบาสก ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ"** เป็นต้น.

[อุบาสกและครองครัวบำเพ็ญกุศลเป็นนิตย์]

ได้ยินว่า ในเมืองสาวัตถี ได้มีอุบาสกผู้ปฏิบัติธรรมประมาณ ๕๐๐ คน. บรรดาอุบาสกเหล่านั้น คนหนึ่ง ๆ มีอุบาสก เป็นบริวารคนละ ๕๐๐. อุบาสกที่เป็นหัวหน้าแห่งอุบาสกเหล่านั้น มีบุตร ๗ คน ธิดา ๗ คน. บรรดาบุตรและธิดาเหล่านั้น คนหนึ่ง ๆ ได้มีสลากยาคู สลากภัตร ปักขิกภัตร สังฆภัตร อุโปสถิกภัตร อาคันตุกภัตร วัสสาวาสิกภัตร อย่างละที่. ชนแม้เหล่านั้น ได้เป็นผู้ชื่อว่า อนุชาตบุตรด้วยกันทั้งหมดทีเดียว. (เป็นอันว่า) สลากยาคูเป็นต้น ๑๖ ที่ คือ ของบุตร ๑๔ คน ของภรรยาหนึ่ง ของอุบาสกหนึ่ง ย่อมเป็นไปด้วยประการฉะนี้. เขาพร้อมทั้งบุตรและภรรยา ได้เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีความยินดีในอันจำแนกทาน ด้วยประการฉะนี้. ต่อมาในกาลอื่น โรคเกิดขึ้นแก่เขา. อายุสังขารเสื่อมรอบแล้ว.

[อุบาสกป่วยนอนฟังธรรม]

เขาใคร่จะสดับธรรมจึงส่ง (คน) ไปสู่สำนักพระศาสดา ด้วยกราบทูล "ขอพระองค์ได้โปรดส่งภิกษุ ๘ รูป หรือ ๑๖ รูป ประทาน

* พระมหาผิว ป. ธ. ๗ ปัจจุบันเป็นที่พระราชเมธาภรณ์ วัดบวชมงคล แปล.

แก่ข้าพระองค์เถิด."

พระศาสดา ทรงส่งภิกษุทั้งหลายไป. ภิกษุเหล่านั้น ไปแล้ว นั่งบนอาสนะที่ตบแต่งไว้ ล้อมเตียงของเขา อันเขากล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ การเห็นพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จักเป็นของอันกระผมได้โดยยาก, กระผมเป็นผู้ทุพพลภาพ, ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จงสาธยายพระสูตร ๆ หนึ่ง โปรดกระผมเถิด," จึงถามว่า "ท่านประสงค์จะฟังสูตรไหน ? อุบาสก" เมื่อเขาเรียนว่า "สติปัฏฐานสูตร[๑] ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละแล้ว," จึงเริ่มสวดพระสูตรว่า **"เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา"** เป็นต้น (ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางไปอย่างเอก เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย).

[เทวดานำรถมารับอุบาสกไปเทวโลก]

ขณะนั้น รถ ๖ คัน ประดับด้วยอลังการทุกอย่าง เทียมด้วยม้าสินธพพันตัว ประมาณได้ ๑๕๐ โยชน์ มาจากเทวโลก ๖ ชั้น. เทวดายืนอยู่บนรถเหล่านั้น ต่างก็เชื้อเชิญว่า "ข้าพเจ้า จักนำไปยังเทวโลกของข้าพเจ้า; ข้าพเจ้า จักนำไปยังเทวโลกของข้าพเจ้า , ท่านผู้เจริญขอจงเกิดในที่นี้ เพื่อความยินดีในเทวโลกของข้าพเจ้า เหมือนคนทำลายภาชนะดินแล้วถือเอาภาชนะทองคำ."

อุบาสก ไม่ปรารถนาจะให้เป็นอันตรายแก่การฟังธรรม จึงกล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย จงรอก่นอ จงรอก่อน."

๑. ที. มหา. ๑๐/๓๒๕. ม. ม. ๑๒/๑๐๓.

[พวกภิกษุและบุตรธิดาอุบาสกเข้าใจผิด]

ภิกษุ ต่างหยุดนิ่ง ด้วยเข้าใจว่า "อุบาสกพูดกับพวกเรา."

ลำดับนั้น บุตรและธิดาของเขา คิดว่า "บิดาของพวกเรา แต่ก่อน เป็นผู้ไม่อิ่มด้วยการฟังธรรม, แต่บัดนี้ ให้นิมนต์ภิกษุมา ให้ทำสาธยายแล้ว ห้ามเสียเองเทียว, ชื่อว่าสัตว์ผู้ไม่กลัวต่อมรณะ ไม่มี" ดังนี้แล้ว ได้ร้องไห้.

พวกภิกษุ ปรึกษากันว่า "บัดนี้ไม่เป็นโอกาสแล้ว" จึงลุกจาก อาสนะหลีกไป. อุบาสกยังเวลานิดหน่อยให้ล่วงไปแล้ว กลับได้สติ ถามลูก ๆ ว่า "เพราะเหตุไร พวกเจ้าจึงคร่ำครวญกันเล่า ?"

พวกบุตร จึงบอกวา "พ่อ พ่อให้นิมนต์ภิกษุมาแล้ว ฟัง ธรรมอยู่ ห้ามเสียเองเทียว, เมื่อเป็นเช่นนั้น ผมทั้งหลายจึงคิดว่า 'ชื่อว่า สัตว์ผู้ไม่กลัวต่อมรณะไม่มี" ดังนี้ จึงคร่ำครวญ."

อุ. ก็พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ไปไหนเสีย ?

บุตร. พ่อ พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ท่านพูดกันว่า 'ไม่เป็น โอกาส' ลุกจากอาสนะหลีกไปแล้ว.

อุ. พ่อมิได้พูดกับพระผู้เป็นเจ้า.

บุตร. ถ้าเช่นนั้น พ่อพูดกับใคร ?

อุ. เทวดาประดับรถ ๖ คัน นำมาจากเทวโลก ๖ ชั้น พักอยู่ ในอากาศ ต่างเปล่งเสียงว่า 'ขอท่านจงยินดีในเทวโลกของข้าพเจ้า ขอท่านจงยินดีในเทวโลกของข้าพเจ้า,' พ่อพูดกับเทวดาเหล่านั้น [ต่างหาก].

บุตร. พ่อ รถที่ไหน ? พวกผมไม่เห็น.

อุ. ก็ดอกไม้ที่ร้อยเป็นพวงเพื่อพ่อมีไหม ?

บุตร. มี พ่อ.

อุ. เทวโลกชั้นไหน ? ควรเป็นที่รื่นรมย์.

บุตร. ภพดุสิต อันเป็นที่ประทับอยู่ของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ของพระพุทธมารดา และของพระพุทธบิดา เป็นที่รื่นรมย์ซิ พ่อ.

อุ. ถ้ากระนั้น พวกเจ้าจงเสี่ยงว่า 'ขอพวงดอกไม้ จงคล้องที่รถมาจากภพดุสิต,' ดังนี้แล้ว เหวี่ยงพวงดอกไม้ไปเถอะ.

บุตรเหล่านั้นได้เหวี่ยงไปแล้ว. พวงดอกไม้นั้น ได้คล้องที่แอก-รถ ห้อยลงในอากาศ. มหาชนเห็นแต่พวกดอกไม้นั้น หาเห็นรถไม่. อุบาสก พูดว่า "เจ้าทั้งหลายเห็นพวงดอกไม้นั่นไหม ?" เมื่อบุตรตอบว่า "เห็นจ้ะ," จึงกล่าวว่า "พวงดอกไม้นั่น ห้อยที่รถซึ่งมาจากดุสิต, เราจะไปสู่ภพดุสิต, พวกเจ้าอย่าวิตกเลย, พวกเจ้ามีความปรารถนาจะเกิดในสำนักเรา ก็จงทำบุญทั้งหลาย ตามทำนองที่เราทำแล้วเถิด" ดังนี้แล้ว ทำกาละ ดำรงอยู่บนรถที่มาจากภพดุสิต. อัตภาพของเขาสูงประมาณ ๓ คาวุต ประดับด้วยอลังการหนักได้ ๖๐ เล่มเกวียน เกิดในทันใดนั่นเอง, นางอัปสรพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว. วิมานแก้วประมาณ ๒๕ โยชน์ปรากฏแล้ว.

พระศาสดา ตรัสถามภิกษุแม้เหล่านั้น ผู้มีถึงวิหารแล้วโดยลำดับว่า "ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกได้ฟังธรรมเทศนาแล้วหรือ ?"

ภ. ฟังแล้ว พระเจ้าข้า แต่อุบาสก ได้ห้ามเสียในระหว่างนั่น แลว่า 'ขอท่านจงรอก่อน.' ลำดับนั้น บุตรและธิดาของอุบาสกนั้น คร่ำครวญกันแล้ว, พวกข้าพระองค์ปรึกษากันว่า ' บัดนี้ไม่เป็นโอกาส,' จึงลุกจากอาสนะออกมา.

ศ. ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกนั้น หาได้กล่าวกับพวกเธอไม่, ก็เทวดาประดับรถ ๖ คัน นำมาจากเทวโลก ๖ ชั้น เชื้อเชิญอุบาสกนั้นแล้ว, เธอไม่ปรารถนาจะทำอันตรายแก่การแสดงธรรม จึงกล่าวกับเทวดาเหล่านั้น.

ภ. อย่างนั้นหรือ ? พระเจ้าข้า.

ศ. อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย.

ภ. บัดนี้เขาเกิดแล้ว ณ ที่ไหน ?

ศ. ในภพดุสิต ภิกษุทั้งหลาย.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุบาสกนั้น เที่ยวชื่นชมในท่ามกลางญาติในโลกนี้แล้ว เกิดในฐานะเป็นที่ชื่นชมนั่นแลอีกหรือ ?

พระศาสดา ตรัสว่า "อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย เพราะคนผู้ไม่ประมาทแล้วทั้งหลาย เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ย่อมบันเทิงในที่ทั้งปวงทีเดียว" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"ผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไป**
**แล้ว ก็ย่อมบันเทิง ย่อมบังเทิงในโลกทั้ง ๒,**
**เขาเห็นความหมดจดแห่งกรรมของตน ย่อมบันเทิง,**
**เขาย่อมรื่นเริง."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กตปุญฺโญ** เป็นต้น ความว่า บุคคลผู้ทำกุศลมีประการต่าง ๆ ย่อมบันเทิง ด้วยความบันเทิงเพราะกรรมในโลกนี้ว่า "กรรมชั่วเราไม่ได้ทำเลย, กรรมดีเราทำแล้วหนอ," ละไปแล้ว ย่อมบันเทิง ด้วยความบันเทิงเพราะวิบาก, ชื่อว่า ย่อมบันเทิงในโลกทั้ง ๒ อย่างนี้.

บทว่า **กมฺมวิสุทฺธึ** เป็นต้น ความว่า แม้ธัมมิกอุบาสก เห็นกรรมอันหมดจด คือ ความถึงพร้อมแห่งบุญกรรมของตนแล้ว ก่อนแต่จะทำกาลกิริยา ย่อมบันเทิงแม้ในโลกนี้, ทำกาละแล้ว บัดนี้ ก็ย่อมบันเทิง คือย่อมบันเทิงยิ่งแท้ แม้ในโลกหน้า.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น. พระธรรมเทศนาได้มีประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

**เรื่องธัมมิกอุบาสก จบ.**

## ๑๒. เรื่องพระเทวทัต [ ๑๒ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อิธ ตปฺปติ เปจฺจ ตปฺปติ "** เป็นต้น.

[เจ้าศากยะ ๖ พระองค์ทรงผนวช]

เรื่องพระเทวทัต พระศาสดา ตรัสชาดกทั้งหมด ที่ทรงปรารภพระเทวทัตภาษิตให้พิสดารแล้ว ตั้งแต่เวลาผนวชจนถึงถูกแผ่นดินสูบ. ก็ความย่อในเรื่องพระเทวทัตนี้ ดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระศาสดา ทรงอาศัยนิคมชื่ออนุปิยะแห่งมัลลกษัตริย์ประทับอยู่ที่อนุปิยอัมพวันนั่นแล, ในวันรับพระลักษณะแห่งพระตถาคตนั่นเทียว ตระกูลพระญาติแปดหมื่น มอบพระโอรสแปดหมื่นให้ด้วยคำว่า "สิทธัตถกุมาร จงเป็นพระราชาก็ตาม เป็นพระพุทธเจ้าก็ตาม, จักมีกษัตริย์เป็นบริวารเที่ยวไป," เมื่อพระโอรสเหล่านั้นผนวชแล้วโดยมาก, เหล่าพระญาติเห็นศากยะ ๖ พระองค์นี้ คือ ภัททิยราชา อนุรุทธะ อานันทะ ภคุ กิมพิละ เทวทัต ยังมิได้ผนวช จึงสนทนากันว่า "พวกเรายังให้ลูก ๆของตนบวชได้, ศากยะทั้ง ๖นี้ ชะรอยจะไม่ใช่พระญาติกระมัง ? เพราะฉะนั้น จึงมิได้ทรงผนวช"

ครั้งนั้น เจ้ามหานามศากยะ เข้าไปหาเจ้าอนุรุทธะ ตรัสว่า "พ่อ ผู้ออกบวช จากตระกูลของเรายังไม่มี, น้องจักบวช หรือว่า

* พระมหาผิว ป. ธ. ๗ ปัจจุบันเป็นพระราชาเมธาภรณ์ วัดบวรมงคล

พี่จักบวช." ก็เจ้าอนุรุทธกุมารนั้น เป็นกษัตริย์ผู้สุขุมาล มีโภคะสมบูรณ์ แม้คำว่า "ไม่มี" พระองค์ก็ไม่เคยทรงสดับ. จริงอยู่ วันหนึ่งเมื่อกษัตริย์ ๖ พระองค์นั้น ทรงเล่นกีฬาลูกขลุบอยู่, เจ้าอนุรุทธะทรงปราชัยด้วยขนมแล้วส่ง (คน) ไปเพื่อต้องการขนม. คราวนั้น พระมารดาของท่านจัดขนมส่งไป.. กษัตริย์ทั้ง ๖ เสวยแล้วทรงเล่นกันอีก. เจ้าอนุรุทธะนั้นแล เป็นฝ่ายแพ้ร่ำไป. ส่วนพระมารดา เมื่อพระองค์ส่งคนไป ๆ ก็ส่งขนมไปถึง ๓ ครั้ง ในวาระที่ ๔ ส่งไปว่า "ขนมไม่มี." พระกุมารทรงสำคัญว่า "ขนมแม้นี้ จักเป็นขนมประหลาดชนิดหนึ่ง" เพราะไม่เคยทรงได้ยินคำว่า "ไม่มี" จึงส่งคนไปว่า "จงนำขนมไม่มีนั่นแลมาเถอะ."

ฝ่ายพระมารดาของท่าน เมื่อเขาทูลว่า "ข้าแต่พระแม้เจ้า ได้ยินว่า พระองค์จงประทานขนมไม่มี," จึงทรงพระดำริว่า "ลูกของเราไม่เคยได้ยินบทว่า 'ไม่มี,' แต่เราจักให้รู้ความนั่นด้วยอุบายนี้" จึงทรงปิดถาดทองคำเปล่าด้วยถาดทองคำอื่นแล้วส่งไป.

เหล่าเทวดาที่รักษาพระนครคิดว่า "เจ้าอนุรุทธศากยะได้ถวายภัตรอันเป็นส่วนตัวแด่พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าอุปริฏฐะ ในคราวที่ตนเป็นนายอันภาระ ทรงทำความปรารถนาไว้ว่า 'ขอข้าพเจ้าจงอย่าได้สดับคำว่า 'ไม่มี,' อย่ารู้สถานที่เกิดแห่งโภชนะ,' ถ้าว่าเจ้าอนุรุทธะนี้ จักทรงเห็นถาดเปล่าไซร้, พวกเราก็จักไม่ได้เข้าไปสู่เทวสมาคม. ทั้งศีรษะของพวกเราก็จะพึงแตก ๗ เสี่ยง." ที่นั้น จึงได้ทำถาดนั้นให้เต็มด้วยขนมทิพย์ เมื่อถาดนั้นพอเขาวางลงที่สนาม

เล่นขลุบแล้วเปิดขึ้น กลิ่นขนมก็ตั้งตระหลบไปทั่วทั้งพระนคร. ชิ้นขนม แต่พอกษัตริย์ทั้ง ๖ หยิบเข้าไปในพระโอฐเท่านั้น ก็แผ่ซ่านไปทั่วประสาทรับรสทั้งเจ็ดพัน.

พระกุมารนั้นทรงพระดำริว่า "เราคงจะไม่เป็นที่รักของพระมารดา, พระมารดาจึงไม่ทรงปรุงชื่อขนมไม่มีนี้ประทานเรา ตลอดเวลาถึงเพียงนี้, ตั้งแต่นี้ไป เราจักไม่กินขนมอื่น," ดังนี้แล้ว เสร็จไปสู่ตำหนัก ทูลถามพระมารดาว่า "เจ้าแม้ หม่อมฉันเป็นที่รักของเจ้าแม้หรือไม่เป็นที่รัก ?"

ม. พ่อ พ่อย่อมเป็นที่รักยิ่งของแม่ เสมือนนัยน์ตาของคนมีตาข้างเดียว และเหมือนดวงใจ (ของแม้) ฉะนั้น.

อ. เมื่อเช่นนั้น เหตุไร เจ้าแม้จึงไม่ทรงปรุงขนมไม่มี ประทานแก่หม่อมฉันตลอดเวลาถึงเพียงนี้เล่า เจ้าแม่.

พระนางรับสั่งถามมหาดเล็กคนสนิทว่า "ขนมอะไร ๆ มีอยู่ในถาดหรือ พ่อ." เขาทูลว่า "ข้าแต่พระแม่เจ้า ถาดเต็มเปี่ยมด้วยขนม, ชื่อว่าขนมเป็นปานนี้ กระหม่อมฉันก็ยังไม่เคยเห็นแล้ว." พระนางทรงพระดำริว่า "บุตรของเราจักเป็นผู้มีบุญ มีอภิหารได้ทำไว้แล้ว, เทวดาทั้งหลายจักใส่ขนมให้เต็มถาดส่งไปแล้ว." ลำดับนั้น พระโอรสจึงทูลพระมารดาว่า "เจ้าแม่ ตั้งแต่นี้ไป หม่อมฉักจักไม่เสวยขนมอื่น, ขอเจ้าแม่พึงปรุงแต่ขนมไม่มีอย่างเดียว." ตั้งแต่นั้นมา แม้พระนาง เมื่อพระกุมารนั้นทูลว่า "หม่อมฉันต้องการเสวยขนม" ก็ทรงครอบถาดเปล่านั้นแลด้วยถาดอื่น ส่งไปประทานพระกุมารนั้น.

เทวดาทั้งหลายส่งขนมทิพย์ถวายพระกุมารนั้น ตลอดเวลาที่ท่านเป็นฆราวาส.[๑]

[เจ้าทั้ง ๒ สนทนากันถึงเรื่องบวชและการงาน]

พระกุมารนั้น เมื่อไม่ทรงทราบแม้คำมีประมาณเท่านี้ จักทรงทราบถึงการบวชได้อย่างไร ? เพราะฉะนั้น พระกุมารจึงทูลถามพระภาดาว่า "ชื่อว่าการบวชนี้เป็นอย่างไร ?" เมื่อเจ้ามหานามตรัสว่า "ผู้บวช ต้องโกนผมและหนวด ต้องนึ่งห่มผ้ากาสายะ ต้องนอนบนเครื่องลาดด้วยไม่ หรือบนเตียงที่ถักด้วยหวาย เที่ยวบิณฑบาตอยู่, นี้ชื่อว่าการบวช," จึงทูลว่า "เจ้าพี่ หม่อมฉันเป็นสุขุมาลชาติ, หม่อมฉันจักไม่สามารถบวชได้." เจ้ามหานามตรัสว่า "พ่อ ถ้าอย่างนั้น พ่อจงเรียนการงานอยู่เป็นฆราวาสเถิด, ก็ในเราทั้ง ๒ จะไม่บวชเลยสักคนไม่ควร."

ขณะนั้น อนุรุทธกุมาร ทูลถามเจ้าพี่ว่า "ชื่อว่าการงานนี้อย่างไร ? กุลบุตรผู้ไม่รู้แม้สถานที่เกิดแห่งภัตร จักรู้จักการงานได้อย่างไร ?

[เจ้าศากยะทั้ง ๓ สนทนากันถึงที่เกิดแห่งภัตร]

ก็วันหนึ่ง การสนทนาเกิดขึ้นแก่กษัตริย์ ๓ องค์ว่า "ชื่อว่าภัตร เกิดขึ้นที่ไหน ?" กิมพิลกุมาร รัยสั่งว่า "เกิดขึ้นในฉาง." ครั้งนั้น ภัททิยกุมาร ตรัสต้านกิมพิลกุมารนั้นว่า "ท่านยังไม่ทรงทราบที่เกิดแห่งภัตร, ชื่อว่าภัตร ย่อมเกิดขึ้นที่หม้อข้าว." อนุรุทธะ

๑. อคารมชฺเฌ วสิ. ประทับอยู่ในท่านกลางเรือน.

ตรัสแย้งว่า "ถึงท่านทั้ง ๒ ก็ยังไม่ทรงทราบ, ธรรมดาภัตร ย่อมเกิดขึ้นในถาดทองคำ ประมาณศอกกำ."

ได้ยินว่า บรรดากษัตริย์ ๓ องค์นั้น วันหนึ่ง กิมพิลกุมารทรงเห็นเขาขนข้าวเปลือกลงจากฉาง ก็เข้าพระทัยว่า "ข้าวเปลือกเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วในฉางนั่นเอง."

ฝ่ายพระภัททิยกุมาร วันหนึ่ง ทรงเห็นเขาคดภัตรออกจากหม้อข้าว ก็เข้าพระทัยว่า "ภัตรเกิดขึ้นแล้วในหม้อข้าวนั่นเอง."

ส่วนอนุรุทธกุมาร ยังไม่เคยทรงเห็นคนซ้อมข้าว คนหุงข้าวหรือคนคดข้าว, ทรงเห็นแต่ข้าวที่เขาคดแล้วตั้งไว้ เฉพาะพระพักตร์เท่านั้น. ท่านจึงทรงเข้าพระทัยว่า "ภัตรเกิดในภาค ในเวลาที่ต้องการบริโภค." กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์นั้น ย่อมไม่ทรงทราบแม้ที่เกิดแห่งภัตร ด้วยประการอย่างนี้. เพราะฉะนั้น อนุรุทธกุมารนี้จึงทูลถามว่า "ขึ้นชื่อว่าการงานนี้เป็นอย่างไร ? ครั้นได้ทรงฟังกิจการที่ฆราวาสจะพึงทำประจำปีมีอาทิว่า "เบื้องต้นต้องให้ไถนา," จึงตรัสว่า "เมื่อไรที่สุดแห่งการงานทั้งหลายจักปรากฏ, เมื่อไร หม่อมฉัน จึงจักมีความขวนขวายน้อย ใช้สอยโภคะได้เล่า ?" เมื่อเจ้ามหานามตรัสบอกความไม่มีที่สุดแห่งการงานทั้งหลายแล้ว ทูลว่า "ถ้าอย่างนั้น ขอเจ้าพี่นั่นแล ทรงครองฆราวาสเถิด หม่อมฉันหาต้องการด้วยฆราวาสนั้นไม่" ดังนี้แล้ว เข้าเฝ้าพระมารดา กราบทูลว่า "เจ้าแม้ ขอเจ้าแม่อนุญาตหม่อมฉันเถิด, หม่อมฉันจักบวช," เมื่อพระนางทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง ตรัสว่า "ถ้าพระเจ้าภัททิยะ พระสหาย

ของลูก จักผนวชไซร้, ลูกจงบวชพร้อมด้วยท้าวเธอเถิด," จึงเจ้าไปเฝ้าพระเจ้าภัททิยะนั้น ทูลว่า "สหาย การบวชของหม่อมฉัน เนื่องด้วยพระองค์" ดังนี้แล้ว ได้ยังพระเจ้าภัททิยะนั้นให้ทรงยินยอมด้วยประการต่าง ๆ ในวันที่ ๗ ทรงรับปฏิญญา เพื่อประโยชน์จะผนวชกับด้วยพระองค์.

[อุบาลีออกบวชพร้อมด้วยศากยะทั้ง ๖]

แต่นั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ องค์นั้น คือ ภัททิยศากยราช อนุรุทธะ อานันทะ ภคุ กิมพละ และเทวทัต เป็น ๗ ทั้งอุบาลีนายภูษามาลา ทรงเสวยมหาสมบัติตลอด ๗ วัน ประดุจเทวดาเสวยทิพยสมบัติ, แล้วเสด็จออกด้วยจตุรงคินีเสนา ประหนึ่งว่าเสด็จไปพระอุทยานถึงแดนกษัตริย์พระองค์อื่นแล้ว ทรงส่งกองทัพทั้งสิ้นให้กลับด้วยพระราชอาชญา เสด็จย่างเข้าสู่แดนกษัตริย์พระองค์อื่น. ใน ๗ คนนั้น กษัตริย์ ๖ พระองค์ทรงเปลื้องอาภรณ์ของตน ๆ ทำเป็นห่อแล้ว รับสั่งว่า "แน่ะ นายอุบาลี เชิญเธอกลับไปเถอะ, ทรัพย์เท่านี้พอเลี้ยงชีวิตของเธอ" ดังนี้แล้ว ประทานแก่เขา. เขากลิ้งเกลือรำพัน แทบพระบาทของกษัตริย์ ๖ พระองค์นั้น เมื่อไม่อาจล่วงอาชญาของกษัตริย์เหล่านั้น จึงลุกขึ้น ถือห่อของนั้นกลับไป. ในกาลแห่งชนเหล่านั้นเกิดเป็น ๒ พวก ป่าได้เป็นประหนึ่งว่าถึงซึ่งการร้องไห้, แผ่นดินได้เป็นประหนึ่งว่าถือซึ่งอาการหวั่นไหว. ฝ่ายอุบาลีภูษามาลาไปได้หน่อยหนึ่งก็กลับคิดอย่างนี้ว่า "พวกศากยะดุร้ายนัก จะพึงฆ่าเราเสียด้วยเข้าพระทัยว่า 'พระกุมารทั้งหลายถูกเจ้าคนนี้ปลงพระชนม์เสียแล้ว'

ดังนี้ก็ได้, ก็ธรรมดาว่าศากยกุมารเหล่านี้ ทรงสละสมบัติเห็นปานนี้ ทิ้งอาภรณ์อันหาค่ามิได้เหล่านี้เสียงดังก้อนเขฬะแล้ว จักผนวช, ก็จะป่วยกล่าวไปไยถึงเราเล่า ?" ครั้นคิด (ดังนี้) แล้วจึงแก้ห่อของออก เอาอาภรณ์เหล่านั้นแขวนไว้บนต้นไม้แล้ว กล่าวว่า "ผู้มีความต้องการทั้งหลายจงถือเอาเถิด" ดังนี้แล้ว ไปสู่สำนัก ของศากยกุมารเหล่านั้น อันศากยกุมารเหล่านั้นตรัสถามว่า "เพราะเหตุอะไร เธอจึงกลับมา" ก็กราบทูลความนั้นแล้ว.

[ศากยะทั้ง ๖ บรรลุคุณพิเศษ]

ลำดับนั้น ศากยกุมารเหล่านั้น ทรงพาเขาไปสู่สำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระผู้มีภาคเจ้าแล้ว ทราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นพวกศากยะ มีความถือตัวประจำ (สันดาน), ผู้นี้เป็นคนบำเรอของพวกข้าพระองค์ ตลอดราตรีนาน, ขอพระองค์ โปรดให้ผู้นี้บวชก่อน, ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักทำสามีจิกรรมมีการอภิวาทเป็นต้นแก่เขา, ความถือตัวของข้าพระองค์ จักสร่างสิ้นไปด้วยอาการอย่างนี้," ดังนี้แล้ว ให้อุบาลีนั้นบวชก่อน, ภายหลังตัวจึงได้ทรงผนวช. บรรดาศากยภิกษุ ๖ รูปนั้น ท่านพระภัททิยะได้เป็นพระอรหันต์เตวิชโช[๑] โดยระหว่างพรรษานั้นนั่นเอง. ท่านพระอนุรุทธะเป็นผู้มีจักษุเป็นทิพย์ ภายหลัง ทรงสดับมหาปุริสวิตักกสูตร[๒] ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว. ท่านพระอานนท์ ได้ตั้ง

๑. วิชฺชา ๓ คือ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ ๑ จุตูปปาตญาณ ๑ อาสวกฺขยญาณ ๑.
๒. องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๒๓.

อยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว. พระภคุเถระและพระกิมพิลเถระ กายหลัง เจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัต. พระเทวทัตได้บรรลุฤทธิ์อันเป็นของปุถุชน.

[พระเทวทัตแสดงฤทธิ์แก่อชาตสัตรุราชกุมาร]

ในกาลต่อมา เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในกรุงโกสัมพี, ลาภและสักการะเป็นอันมาก เกิดขึ้นแด่พระตถาคตพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก. มนุษย์ทั้งหลายในกรุงโกสัมพีนั้น มีมือถือผ้าและเภสัชเป็นต้น เข้าไปสู่วิหารแล้ว ถามกันว่า "พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหน ? พระสารีบุตร-เถระอยู่ที่ไหน ? พระมหาโมคคัลลลานเถระอยู่ที่ไหน? พระมหากัสสป-เถระอยู่ที่ไหน ? พระภัททิยเถระอยู่ที่ไหน ? พระอนุรุทธเถระอยู่ที่ไหน ? พระอานนทเถระอยู่ที่ไหน ? พระภคุเถระอยู่ที่ไหน ? พระกิมพิลเถระอยู่ที่ไหน ?" ดังนี้แล้ว เที่ยวตรวจดูที่นั่งแห่งอสิติมหา-สาวก. ชื่อว่าผู้ถามว่า "พระเทวทัตเถระนั่งหรือยืนที่ไหน ?" ดังนี้ ย่อมไม่มี. พระเทวทัตนั้นจึงคิดว่า "เราบวชพร้อมกันด้วยศากยะเหล่านี้เหมือนกัน, แม้ศากยะเหล่านี้ เป็นขัตติยบรรพชิต, แม้เราก็เป็นขัตติยบรรพชิต, พวกมนุษย์มีมือถือลาภและสักการะแสวงหาท่านเหล่านี้อยู่, ผู้เอ่ยถึงชื่อของเราบ้างมิได้มี, เราจะสมคบ[๑]กับใครหนอแล พึงยังใครให้เลื่อมใสแล้วยังลาภและสักการะให้เกิดแก่เราได้." ทีนั้น ความตกลงใจนี้มีแก่เธอว่า "พระเจ้าพิมพิสารนี้ พร้อมกับบริวาร ๑๑ นหุต ทรงดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว ด้วยทัสสนะเป็น

๑. เอกโต หุตฺวา.

ปฐมนั่นแล, เราไม่อาจจะสมคบกันพระราชานั่นได้, แม้กับพระเจ้าโกศล เราก็ไม่สามารถจะคบได้, ส่วนพระอชาตสัตรุกุมาร พระโอรสของพระราชา๑นี้แล ยังไม่รู้คุณและโทษของใคร ๆ, เราจักสมคบกับกุมารนั้น". พระเทวทัตนั้นออกจากกรุงโกสัมพี ไปสู่กรุงราชคฤห์ นฤมิตเพศเป็นกุมารน้อย พันอสรพิษ ๔ ตัวที่มือและเท้าทั้ง ๔, ตัวหนึ่งที่คอ, ตัวหนึ่งทำเป็นเทริดบนศีรษะ, ตัวหนึ่งทำเฉวียงบ่า, ลงจากอากาศด้วยสังวาลงูนี้ นั่งบนพระเพลาของพระอชาตสัตรุกุมาร, เมื่อพระกุมารนั้นทรงกลัวแล้ว ตรัสว่า "ท่านเป็นใคร ?" จึงถวายพระพรว่า "อาตมะ คือเทวทัต," เพื่อจะบรรเทาความกลัวของพระกุมาร จึงกลับอัตภาพนั้น เป็นภิกษุทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวรยืนอยู่เบื้องหน้า ยังพระกุมารนั้นให้ทรงเลื่อมใส ยังลาภและสักการะให้เกิดแล้ว.

[พระเทวทัตพยายามฆ่าพระพุทธเจ้า]

พระเทวทัตนั้น อันลาภและสักการะครอบงำแล้ว ยังความคิดอันลามกให้เกิดขึ้นว่า "เราจักบริหารภิกษุสงฆ์" ดังนี้แล้ว เสื่อมจากฤทธิ์พร้อมด้วยจิตตุปบาทแล้ว ถวายบังคมพระศาสดาซึ่งกำลังทรงแสดงธรรมแก่บริษัท พร้อมด้วยพระราชา ในพระเวฬุวันวิหาร ลุกจากอาสนะแล้วประคองอัญชลี กราบทูลว่า "พระเจ้าข้า เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงชราแก่เฒ่าแล้ว, ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงเป็นผู้ขวนขวายน้อย ประกอบเนือง ๆ ซึ่งธรรมเครื่องอยู่สบายในทิฏฐ-

๑. หมายถึงพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองมคธรัฐ.

ธรรมเถิด, หม่อมฉันจักบริหารภิกษุสงฆ์ ขอพระองค์โปรดมอบภิกษุสงฆ์ประทานแก่หม่อมฉันเถิด" ดังนี้แล้ว ถูกพระศาสดาทรงรุกรานด้วยขฬาสิกวาทะ[๑] ทรงห้ามแล้ว, ไม่พอใจ ได้ผูกอาฆาตนี้ในพระตถาคตเป็นครั้งแรกแล้วหลีกไป.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค รับสั่งให้ทำปกาศนียกรรม[๒]ในกรุงราชคฤห์แก่เธอแล้ว. เธอคิดว่า "เดี๋ยวนี้เราถูกพระสมณโคดมกำจัดเสียแล้ว, บัดนี้ เราจักทำความพินาศแก่สมณโคดมนั้น" ดังนี้แล้วจึงไปเฝ้าอชาตสัตรุกุมาร ทูลว่า "พระกุมาร เมื่อก่อนแล มนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน, บัดนี้อายุน้อย, ก็ข้อที่พระองค์พึงทิวงคตเสียตั้งแต่ยังเป็นพระกุมาร นั่นเป็นฐานะมีอยู่แล. พระกุมาร ถ้ากระนั้นพระองค์จงสำเร็จโทษพระบิดา เป็นพระราชาเถิด, อาตมะสำเร็จโทษพระผู้มีพระภาคแล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้า," ครั้นเมื่อพระกุมารนั้นดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว, ได้แต่งบุรุษทั้งหลายเพื่อจะฆ่าพระตถาคต, ครั้นเมื่อบุรุษเหล่านั้นบรรลุโสดาปัตติผลกลับไปแล้ว, จึงขึ้นเขาคิชฌกูฏเอง กลิ้งศิลาด้วยจงใจว่า "เราเองจักปลงพระสมณโคดมจากชีวิต" ได้ทำกรรมคือยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น, เมื่อไม่อาจฆ่าด้วยอุบายแม้นี้ จึงให้ปล่อยช้างนาฬาคิรีไปอีก. เมื่อช้างนั้นกำลังเดินมา, พระอานนทเถระยอมสละชีวิตของตนถวายพระศาสดา ได้ยืนขวางหน้าแล้ว.

พระศาสดาทรงทรมานช้างแล้ว เสด็จออกจากพระนครมาสู่พระวิหาร เสวยมหาทานที่พวกอุบาสกหลายพันนำมาแล้ว ทรงแสดง

๑. ด้วยวาทะว่า ผู้บริโภคปัจจัยดุจน้ำลาย. ๒. กรรมอันสงฆ์ควรประกาศ.

อนุปุพพีกถาโปรดชาวกรุงราชคฤห์นับได้ ๑๘ โกฏิ ซึ่งประชุมกันในวันนั้น. ธรรมาภิสมัยเกิดมีแก่สัตว์ประมาณแปดหมื่นสี่พัน.

พระผู้มีพระภาค ทรงสดับกถาพรรณนาคุณของพระเถระว่า "แม้ ท่านพระอานนท์มีคุณมาก; เมื่อพระยาช้างชื่อเห็นปานนั้นมาอยู่, ได้ยอมสละชีวิตของตนยืนขวางหน้าพระศาสดา" ดังนี้แล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น; ถึงครั้งก่อน อานนท์นี้ ก็ยอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แห่งเราแล้วเหมือนกัน" อันภิกษุทั้งหลายทูลอ้อนวอนแล้ว จึงตรัสจุลหํสชาดก[๑] มหาหํสชาดก[๒] และกักกฏกชาดก[๓].

[กรรมชั่วของพระเทวทัตปรากฏแก่มหาชน]

กรรมแม้ของพระเทวทัต เพราะยังพระอชาตสัตรุกุมารให้สำเร็จโทษพระราชา (พระราชาบิดา) เสียก็ดี เพราะแต่งนายขมังธนูก็ดี เพราะกลิ้งศิลาก็ดี มิได้ปรากฏเหมือนเพราะปล่อยช้างนาฬาคิรีเลย. คราวนั้นแล มหาชนได้โจษจันกันขึ้นว่า "แม้พระราชาก็พระเทวทัตนั่นเองเป็นผู้ให้สำเร็จโทษเสีย, แม้นายขมังธนูก็พระเทวทัตนั่นเองแต่งขึ้น, แม้ศิลาก็พระเทวทัตเหมือนกันกลิ้งลง, และบัดนี้เธอก็ได้ปล่อยช้างนาฬาคิรี, พระราชาทรงเที่ยวคบคนลามกเป็นปานนี้." พระราชาทรงสดับถ้อยคำของมหาชนแล้ว จึงให้นำสำรับ ๕๐๐ คืนมา มิได้เสด็จไปยังที่อุปัฏฐากของพระเทวทัตนั้นอีก. ถึงชาวพระนคร ก็มิได้ถวาย

๑. ขุ. ชา. ๒๘/๖๘. ตทฏฺฐกถา. ๘/๒๑๑. ๒. ขุ. ชา. ๒๘/๗๗. ตทฏฺฐกถา. ๘/๒๔๒.
๓. ขุ. ชา. ๒๗/๔๕. ตทฏฺฐกถา. ๔/๓๓๕. ตตฺถ. ปน กกฺการุชาตกนฺติ ขายติ.

แม้วัตถุมาตรว่าภิกษุแก่เธอซึ่งเข้าไปยังสกุล.

[พระเทวทัตทูลขอวัตถุ ๕ ประการ]

พระเทวทัตนั้น เสื่อมจากลาภและสักการะแล้ว ประสงค์จะเลี้ยงชีวิตด้วยการหลองลวง จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอวัตถุ[๑] ๕ ประการ อันพระผู้มีพระภาค ทรงห้ามว่า "อย่าเลย เทวทัต ผู้ใดปรารถนา, ผู้นั้นก็จงเป็นผู้อยู่ป่าเถิด" ดังนี้แล้ว ทูลว่า "ผู้มีอายุคำพูดของใครจะงาม ของพระตถาคตหรือของข้าพระองค์ ? ก็ข้าพระองค์กล่าวด้วยสามารถข้อปฏิบัติอย่างนี้ว่า 'พระเจ้าข้า ดังข้าพระองค์ขอประทานโอกาส ขอภิกษุทั้งหลายจงเป็นผู้อยู่ป่า เที่ยวบิณฑบาต ทรงผ้าบังสุกุล อยู่โคนไม้ อย่างพึงฉันปลาและเนื้อจนตลอดชีวิต," แล้วกล่าวว่า "ผู้ใดใคร่จะพ้นจากทุกข์, ผู้นั้นจงมากับเรา" ดังนี้แล้ว หลีกไป. ภิกษุบางพวกบวชใหม่ มีความรู้อ่อน ได้สดับถ้อยคำของพระเทวทัตนั่น" ดังนี้แล้ว ได้สมคบกับเธอ.

[พระเทวทัตทำลายสงฆ์]

พระเทวทัตนั้น ยังผู้เสื่อมใสในของเศร้าหมองให้เข้าใจ ด้วยวัตถุ ๕ ประการนั้น พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูปให้เที่ยวขอ (ปัจจัย) ในสกุลทั้งหลายมาบริโภค พยายามเพื่อทำลายสงฆ์แล้ว. เธออันพระผู้มีพระภาค ตรัสถามว่า "เทวทัต ได้ยินว่า เธอพยายาม

๑. วิ. จุล. ๗/๑๙๑.

เพื่อทำลายสงฆ์ เพื่อทำลายจักร จริงหรือ ?" ทูลว่า "จริง พระผู้มี-พระภาค," แม้พระองค์ทรงโอวาทด้วยพระพุทธพจน์มีอาทิว่า "เทวทัต การทำลายสงฆ์มีโทษหนักแล" ก็มิได้เชื่อถือพระวาจาของพระศาสดาหลีกไปแล้ว, พบท่านพระอานนท์ซึ่งกำลังเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ จึงกล่าว "อานนท์ ผู้มีอายุ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้า จักทำอุโบสถ จักทำสังฆกรรม เว้นจากพระผู้มีพระภาค เว้นจากภิกษุสงฆ์.

พระเถระกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค, พระศาสดาทรงทราบความนั้นแล้ว เกิดธรรมสังเวช ทรงปริวิตกว่า "เทวทัต ทำกรรมเป็นเหตุให้ตนไหม้ในอเวจี อันเกี่ยวถึงความฉิบหายแก่สัตว-โลกทั้งเทวโลก" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"กรรมทั้งหลายที่ไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่**
**ตน ทำได้ง่าย, กรรมใดแล เป็นประโยชน์ด้วย**
**ดีด้วย, กรรมนั้นแล ทำได้ยากอย่างยิ่ง."**

ทรงเปล่งพระอุทานนี้อีกว่า

**"กรรมดีคนดีทำได้ง่าย, กรรมดีคนชั่วทำได้**
**ยาก, กรรมชั่วคนชั่วทำได้ง่าย, กรรมชั่วพระ**
**อริยเจ้าทั้งหลายทำได้ยาก[๑]."**

ครั้งนั้นแล้ว พระเทวทัตนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งพร้อมด้วยบริษัทของตน ในวันอุโบสถ กล่าวว่า "วัตถุ ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมชอบใจ

๑. วิ. จุล. ๗/๑๙๕. ขุ. อุ. ๒๕/๑๖๗.

แก่ผู้ใด, ผู้นั้นจงจับสลาก" เมื่อพวกภิกษุวัชชีบุตร ๕๐๐ รูป ผู้บวชใหม่ ยังไม่รู้จักธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำทั่วถึง จับสลากกันแล้ว, ได้ทำลายสงฆ์ พาภิกษุเหล่านั้นไปสู่คยาสีสประเทศ.

[อัครสาวกทั้ง ๒ ชักจูงภิกษุกลับเข้าพวกได้]

พระศาสดา ทรงสดับความที่พระเทวทัตนั้นไปแล้ว ณ ที่นั้น จึงทรงส่งพระอัครสาวกทั้ง ๒ ไป เพื่อประโยชน์แก่การนำภิกษุเหล่านั้นมา. พระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้นไป ณ ที่นั้นแล้ว พร่ำสอนอยู่ด้วยอนุสาสนีเนื่องในอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีอันเนื่องในอิทธิปาฏิหาริย์ ยังภิกษุเหล่านั้นให้ดื่มอมตธรรมแล้ว ได้พามาทางอากาศ.

ฝ่ายพระโกกาลิกแล กล่าวว่า "เทวทัตผู้มีอายุ ลุกขึ้นเถิด, พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ นำเอาภิกษุเหล่านั้นไปหมดแล้ว, ผมบอกท่านแล้วไม่ใช่หรือว่า 'ผู้มีอายุ ท่านอย่าไว้ใจพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ, (เพราะ) พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจแห่งความปรารถนาลามก" ดังนี้แล้ว เอาเข่ากระแทกที่ทรวงอก[๑] (พระเทวทัต) . โลหิตอุ่นได้พลุ่งออกจากปากพระเทวทัตในที่นั้นเอง.

ฝ่ายพวกภิกษุเห็นท่านพระสารีบุตร มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมมาทางอากาศแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรในเวลาไป มีตนเป็นที่ ๒ เท่านั้นไปแล้ว, บัดนี้บริวารมากมาย่อมงามแท้."

๑. ท่ามกลางหทัย.

[บุรพกรรมของพระเทวทัต]

พระศาสดา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น. แม้ในกาลที่เธอเกิดในกำเนิดดิรัจฉาน บุตรของเรา มาสู่สำนักของเรา ก็ย่อมงามเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว ได้ตรัสชาดกนี้ว่า[๑]

**"ความจำเริญ ย่อมมีแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย ผู้**
**ประพฤติปฏิสันถาร, ท่านจงดู เนื้อชื่อลักษณะ**
**อันหมู่ญาติแวดล้อมมาอยู่, อนึ่ง ท่านจงดูเนื้อ**
**ชื่อกาละนี้ ที่เสื่อมจากญาติทั้งหลายเทียว"**

ดังนี้เป็นต้น. เมื่อพวกภิกษุกราบทูลอีกว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้ทราบว่า พระเทวทัต ให้พระอัครสาวก ๒ องค์นั่งที่ข้างทั้ง ๒ แล้ว กล่าวว่า 'เราจะแสดงธรรมด้วยพุทธลีลา' ทำกิริยาตามอย่างพระองค์แล้ว" ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่บัดนี้เท่านั้น, แม้ครั้งก่อน เทวทัตนี้ ก็พยายามทำตามเยี่ยงอย่างของเรา, แต่ไม่สามารถ" ดังนี้แล้ว ตรัสนทีจรกากชาดกว่า[๒]

**"เออก็ วีรกะ ท่านย่อมเห็นนก ชื่อสวิฏฐกะ**
**ซึ่งขานเพราะ มีสร้อยคอเหมือนนกยูง ซึ่งเป็น**
**ผัวของฉันไหม ? นกสวิฏฐกะ ทำเยี่ยงนกที่**
**เที่ยวไปได้ทั้งในน้ำและบนบก บริโภคปลาสด**
**เป็นนิตย์นั้น ถูกสาหร่ายพันตายแล้ว"**

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๔ ตทฏฺฐกถา. ๑/๒๑๗. ลกฺขณชาตกํ.

๓. ขุ. ชา. ๒๗/๗๕. ชาตเก วีรกชาตกนฺติ ขายติ.

ดังนี้เป็นต้น, แม้วันอื่น ๆ อีก ทรงปรารภกถาเช่นนั้นเหมือนกัน ตรัสชาดกทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า

**"นกกระไนนี้ เมื่อจะเจาะซึ่งหมู่ไม้ทั้งหลาย ได้**
**เที่ยวไปแล้วหนอ ที่ต้นไม้มีอวัยวะเป็นไม้แห้ง**
**ไม่มีแก่น, ภายหลัง มาถึงไม้ตะเคียนที่มีแก่น**
**เกิดแล้ว ได้ทำลายขมองศีรษะแล้ว[๑]."**
**และว่า "ไขข้อของท่าน ไหลออกแล้ว,**
**กระหม่อมของท่าน อันช้างเหยียบแล้ว, ซี่โครง**
**ทุกซี่ของท่าน อันช้างหักเสียแล้ว, คราวนี้**
**งามหน้าละซิเพื่อน."[๒]**

ทรงปรารภกถาว่า "พระเทวทัต เป็นผู้อกตัญญู," จึงตรัสชาดกทั้งหลายมีอาทิอีกว่า

**"ข้าพเจ้าได้ทำกิจให้ท่านจนสุดกำลังของข้าพเจ้า**
**ที่มีอยู่เทียว, ข้าแต่พระยาเนื้อ ข้าพเจ้าขอ**
**นอบน้อมต่อท่าน, ข้าพเจ้าน่าจะได้อะไร ๆ บ้าง**
**ซิ. ข้อที่เจ้าอยู่ในระหว่างฟันของเรา ผู้มีโลหิต**
**เป็นภักษา ทำกรรมหยาบช้าเป็นนิตย์ ยังเป็น**
**อยู่ได้ ก็เป็นลาภมากอยู่แล้ว."[๓]**

ทรงปรารภความตะเกียกตะกาย เพื่อจะฆ่า (พระองค์) ของพระ

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๗๗. ตทฏฺฐกถา. ๓/๒๑๕. กนฺทคลกชาตกํ. ๒. ขุ. ชา. ๒๗/๔๖ ตทฏฺฐกถา. ๒/๓๘๔. วิโรจนชาตกํ. ๓. ขุ. ชา. ๒๗/๑๓๓ ตทฏฺฐกถา. ๕/๒๕๘ ชวสกุณชาตกํ.

เทวทัตนั้นอีก ตรัสชาดกทั้งหลายเป็นต้นว่า

**"ดูก่อนไม้มะลื่น ข้อที่เจ้ากลิ้งมานี้ กวางรู้**
**แล้ว, เราจักไปยังไม้มะลื่นต้นอื่น เพราะว่า**
**ผลของเจ้าเราไม่ชอบใจ[๑]"**

เมื่อกถายังเป็นไปอยู่อีกว่า "พระเทวทัตเสื่อมแล้วจากผล ๒ ประการ คือ จากลาภและสักการะประการหนึ่ง จากสามัญผลประการหนึ่ง," พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น, แม้ครั้งก่อน เทวทัตก็เสื่อมแล้วเหมือนกัน" ดังนี้แล้ว ตรัสชาดกทั้งหลายเป็นต้นว่า

**"ตาทั้ง ๒ แตกแล้ว, ผ้าก็หายแล้ว, และเพื่อน**
**บ้านก็บาดหมางกัน, ผัวและเมีย ๒ คนนั้น มี**
**การงานเสียหายแล้ว ทั้ง ๒ ทาง คือ ทั้งทางน้ำ**
**ทั้งทางบก[๒]."**

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่กรุงราชคฤห์ ทรงปรารภพระเทวทัต ตรัสชาดกเป็นอันมาก ด้วยประการอย่างนั้นแล้ว เสด็จ (ออก) จากกรุงราชคฤห์ไปสู่เมืองสาวัตถี ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร.

[พระเทวทัตให้สาวกนำไปเฝ้าพระศาสดา]

ฝ่ายพระเทวทัตแล เป็นไข้ถึง ๙ เดือน, ในกาลสุดท้าย ใคร่

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๗. ตทฏฺฐกถา. ๑/๒๖๑. กุรุงฺคมิชาตกํ.
๒. ขุ. ชา. ๒๗/๔๕. ตทฏฺฐกถา. ๒/๒๗๔ อุภโตภฏฺฐชาตกํ.

จะเฝ้าพระศาสดา จึงบอกพวกสาวกของตนว่า "เราใคร่จะเฝ้าพระศาสดา, ท่านทั้งหลายจงแสดงพระศาสดานั้นแก่เราเถิด," เมื่อสาวกเหล่านั้นตอบว่า "ท่านในเวลาที่ยังสามารถ ได้ประพฤติเป็นคนมีเวรกับพระศาสดา, ข้าพเจ้าทั้งหลายจักนำท่านไปในที่พระศาสดาประทับอยู่ไม่ได้," จึงกล่าวว่า "ท่านทั้งหลายอย่างให้ข้าพเจ้าฉิบหายเลย ข้าพเจ้าทำอาฆาตในพระศาสดา, แต่สำหรับพระศาสดาหามีความอาฆาตในข้าพเจ้าแม้ประมาณเท่าปลายผมไม่." จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคนั้น

**ทรงมีพระทัยสม่ำเสมอในบุคคลทั่วไป คือ ใน**
**นายขมังธนู ในพระเทวทัต ในโจรองคุลิมาล**
**ในช้างธนบาลและในพระราชหุล,**

เพราะฉะนั้น พระเทวทัตจึงอ้อนวอนแล้ว ๆ เล่า ๆ ว่า "ขอท่านทั้งหลาย จงแสดงพระผู้มีพระภาคแก่ข้าพเจ้า." ทีนั้น สาวกเหล่านั้นจึงพรพระเทวทัตนั้นออกไปด้วยเตียงน้อย ภิกษุทั้งหลายได้ข่าวการมาของพระเทวทัตนั้น จึงกราบทูลพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข่าวว่า พระเทวทัตมาเพื่อประโยชน์จะเฝ้าพระองค์." พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตนั้นจักไม่ได้เห็นเราด้วยอัตภาพนั้น." นัยว่า พวกภิกษุย่อมไม่เห็นพระพุทธเจ้าอีก จำเดิมแต่กาลที่ขอวัตถุ ๕ ประการ, ข้อนี้ย่อเป็นธรรมดา. พวกภิกษุกราบทูลว่า "พระเทวทัตมาถึงที่โน้นและที่โน้นแล้ว พระเจ้าข้า."

ศ. เทวทัตจงทำสิ่งที่ตนปรารถนาเถอะ, (แต่อย่างไรเสีย) เธอก็จักไม่ได้เห็นเรา.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเทวทัตมาถึงที่ประมาณโยชน์หนึ่งแต่ที่นี้แล้ว, (และทูลต่อๆ ไปอีกว่า) มาถึงกึ่งโยชน์แล้ว, คาพยุตหนึ่งแล้ว, มาถึงที่ใกล้สระโบขรณีแล้ว พระเจ้าข้า.

ศ. แม้หากเทวทัตจะเข้ามาภายในพระเชตวัน, ก็จักไม่ได้เห็นเราเป็นแท้.

[พระเทวทัตถูกธรณีสูบ]

พวกสาวก พาพระเทวทัต วางเตียงลงริมฝั่งสระโบกขรณีใกล้พระเชตวันแล้ว ต่างกันไปเพื่อจะอาบน้ำในสระโบกขรณี

แม้พระเทวทัตแล ลุกจากเตียงนั่งวางเท้าทั้ง ๒ บนพื้นดิน. เท้าทั้ง ๒ นั้นก็จมแผ่นดินลง. เธอจมลงแล้วโดยลำดับเพียงข้อเท้า, เพียงเข่า, เพียงเอง, เพียงนาม จงถึงคอ, ในเวลาที่กระดูกคางจางจดถึงพื้นดิน ได้กล่าวคาถานี้ว่า

**"ข้าพระองค์ขอถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้**
**เป็นบุคคลเลิศ เป็นเทพยิ่งเทพ เป็นสารถี**
**ฝึกนรชน มีพระจักษุรอบคอบ มีพระลักษณะ**
**(แต่ละอย่าง) เกิดด้วยบุญตั้งร้อย[๑] ว่าเป็นที่พึ่ง**
**ด้วยกระดูกเหล่านี้ พร้อมด้วยลมหายใจ."**

นัยว่า พระตถาคตเจ้าทรงเห็นฐานะนี้ จึงโปรดให้พระเทวทัตบวช. ก็ถ้าพระเทวทัตนั้น จักไม่ได้บวชไซร้, เป็นคฤหัสถ์ จักได้ทำกรรมหนัก, จักไม่ได้อาจทำปัจจัยแห่งภพต่อไป, ก็แลครั้งบวช

๑. สตปุญฺญลกฺขณนฺติ สเตน สเตน ปุญฺญกมฺเมน นิพฺพตฺตเอเกกลกฺขณนฺติ อตฺโถ.

แล้ว จักกรรมหนักก็จริง, (ถึงดังนั้น) ก็จะสามารถทำปัจจัยแห่งภพต่อไปได้" เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงโปรดให้เธอบวชแล้ว.

## [พระเทวทัตเกิดในอเวจีถูกตรึงด้วยหลาวเหล็ก]

จริงอยู่ พระเทวทัตนั้น จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าอัฏฐิสสระ ในที่สุดแห่งแสนกัลป์แต่กัลป์นี้ พระเทวทัตนั้นจมดินไปแล้วเกิดในอเวจี. และเธอเป็นผู้ไหวติงไม่ได้ ถูกไปไหม้อยู่ เพราะเป็นผู้ผิดในพระพุทธเจ้าผู้ไม่หวั่นไหว. สรีระของเธอสูงประมาณ ๑๐๐ โยชน์เกิดในก้นเอวจีซึ่งมีประมาณ ๓๐๐ โยชน์, ศีรษะสอดเข้าไปสู่แผ่นเหล็กในเบื้องบน จงถึงหมวกหู, เท้าทั้ง ๒ จมแผ่นดินเหล็กลงไปข้างล่างจนถึงข้อเท้า, หลาวเหล็กมีปริมาณเท่าลำตาลขนาดใหญ่ ออกจากฝาด้านหนึ่ง แทงกลางหลังทะลุหน้าอก ปักฝาด้วยหน้า, อีกหลาวหนึ่งออกจากฝาด้านขวา แทงสีข้างเบื้องขวา ทะลุออกสีข้างเบื้องซ้ายปักฝาด้านซ้าย, อีกหลาวหนึ่ง ออกจากแผ่นข้างบน แทงกระหม่อมทะลุออกส่วนเบื้องต่ำ ปักลงสู่แผ่นดินเหล็ก. พระเทวทัตนั้น เป็นผู้ไหวติงไม่ได้ อันไฟไหม้ในอเวจีนั้น ด้วยประการอย่างนี้.

## [เมื่อก่อนพระเทวทัตก็ประพฤติผิดในพระศาสดา]

ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันว่า "พระเทวทัตถึงฐานะประมาณเท่านี้ ไม่ทันได้เฝ้าพระศาสดา จมลงสู่แผ่นดินแล้ว." พระศาสดาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตประพฤติผิดในเรา จมดินลงไปในบัดนี้เท่านั้นหามิได้, แม้ครั้งก่อน เธอก็จมลงแล้วเหมือนกัน," เพื่อ

จะทรงแสดงความที่บุรุษหลงทาง อันพระองค์ปลอบโยนแล้ว ยกขึ้นหลังของตนแล้ว ให้ถึงที่อันเกษมแล้ว กลับมาตัดงาทั้งหลายอีกถึง ๓ ครั้ง อย่างนี้คือ ที่ปลาย ที่ท่ามกลาง ที่โคน, ในวาระที่ ๓ เมื่อก้าวล่วงคลองจักษุแห่งมหาบุรุษแล้ว ก็จมแผ่นดิน ในกาลที่พระองค์เป็นพระยาช้าง จึงตรัสชาดก[๑]นี้เป็นต้นว่า

**"หากจะให้แผ่นดินทั้งหมดแก่คนอกตัญญูผู้**
**เพ่งโทษเป็นนิตย์ ก็ไม่ยังเขาให้ยินดีได้เลย."**

เมื่อกถาตั้งขึ้นแล้วเช่นนั้นนั่นแลแม้อีก จึงตรัสขันติวาทิชาดก[๒] เพื่อทรงแสดงความที่พระเทวทัตนั้น ครั้งเป็นพระเจ้ากลาพุประพฤติผิดในพระองค์ ผู้เป็นขันติวาทีดาบส แล้วจมลงสู่แผ่นดิน และจุลลธรรมปาลชาดก[๓] เพื่อทรงแสดง ความที่พระเทวทัตนั้น ครั้งเป็นพระเจ้ามหาปตาปะ ประพฤติผิดในพระองค์ผู้เป็นจุลลธรรมปาละแล้วจมลงสู่แผ่นดิน.

ก็ครั้นเมื่อพระเทวทัตจมดินไปแล้ว, มหาชนร่าเริงยินดี ให้ยกธงชายธงปฏากและต้นกล้วย ตั้งหม้อน้ำอันเต็มแล้ว เล่นมหรสพใหญ่ ด้วยปรารภว่า "เป็นลาภของพวกเราหนอ." พวกภิกษุกราบทูลข้อความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระเทวทัตตายแล้ว, มหาชนยินดีมิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น, แม้ครั้งก่อน ก็ยินดีแล้วเหมือนกัน," เพื่อจะทรงแสดงความที่มหาชน

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๓ ตทฏฺฐกถา. ๒/๑๒๘. สีลวนาคชาตกํ. ๒. ขุ. ชา. ๒๒/๑๓๗. ตทฏฺฐกถา. ๔/๒๗๕. ๓. ขุ. ชา. ๒๗/๑๗๐. ตทฏฺฐกถา. ๔/๔๕๐.

เป็นผู้ยินดีในเมื่อพระราชานามว่า ปิงคละ ในนครพาราณสีซึ่งดุร้าย หยาบช้า ไม่เป็นที่รักของชนทั่วไป สวรรคตแล้ว จึงตรัสปิงคลชาดก[๑] นี้เป็นต้นว่า

พระโพธิสัตว์กล่าวคาถาว่า

**"ชนทั้งสิ้น อันพระเจ้าปิงคละเบียดเบียนแล้ว, เมื่อ**
**ท้าวเธอสวรรคตแล้ว, ชนทั้งหลาย ย่อมเสวยปีติ,**
**พระเจ้าปิงคละมีพระเนตรไม่ดำ ได้เป็นที่รักของเจ้า**
**หรือ ? แนะนายประตู เหตุไร ? เจ้าจึงร้องไห้."**

นายประตูกล่าวตอบว่า

**"พระราชา มีพระเนตรไม่ดำ หาได้เป็นที่รักของ**
**ข้าพระองค์ไม่, ข้าพระองค์กลัวแต่การเสด็จกลับมา**
**ของพระราชานั้น, ด้วยว่า พระราชาพระองค์นั้น**
**เสด็จไปจากที่นี้แล้ว พึงเบียดเบียนมัจจุราช, มัจจุ-**
**ราชนั้นถูกเบียดเบียนแล้ว พึงนำพระองค์กลับมาที่**
**นี้อีก."**

[ผู้ทำบาปย่อมเดือนร้อนในโลกทั้ง ๒]

ภิกษุทั้งหลาย ทูลถามพระศาสดาว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ พระเทวทัตเกิดแล้ว ณ ที่ไหน ? พระศาสดาตรัสว่า "ในอเวจีมหานรก ภิกษุทั้งหลาย." ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเทวทัตประพฤติเดือดร้อนในโลกนี้แล้ว ไปเกิดในสถานที่

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๕๒. ตทฏฺฐกถา. ๓/๓/๕.

เดือดร้อนนั่นแลอีกหรือ ?"

พระศาสดา ตรัสว่า "อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ชนทั้งหลาย จงเป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม, มีปกติอยู่ด้วยความประมาท ย่อมเดือดร้อนในโลกทั้ง ๒ ทีเดียว" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเดือนร้อนในโลกนี้ ละ**
**ไปแล้วย่อมเดือนร้อน เขาย่อมเดือดร้อนใน**
**โลกทั้ง ๒, เขาย่อมเดือดร้อนว่า 'กรรมชั่วเรา**
**ทำแล้ว,' ไปสู่ทุคติ ย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **อิธ ตปฺปติ** ความว่า ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ด้วยเหตุเพียงโทมนัส ด้วยความเดือดร้อนเพราะกรรม.

บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ส่วนในโลกหน้า ย่อมเดือดร้อนเพราะทุกข์ในอบายอันร้ายแรงยิ่ง ด้วยความเดือดร้อนเพราะวิบาก.

บทว่า **ปากการี** ความว่า ผู้ทำบาป มีประการต่าง ๆ

บทว่า **อุภยตฺถ** ความว่า ชื่อว่า ย่อมเดือดร้อนในโลกทั้ง ๒ ด้วยความเดือดร้อน มีประการดังกล่าวแล้วนี้.

สองบทว่า **ปาปํ เม** ความว่า ก็ผู้มีปกติทำบาปนั้น เมื่อเดือดร้อนด้วยความเดือดร้อนเพราะกรรม ชื่อว่าย่อมเดือนร้อน ด้วยคิดว่า "กรรมชั่วเราทำแล้ว," ข้อนั้นเป็นความเดือดร้อนมีประมาณเล็กน้อย; แต่เมื่อเดือดร้อน ด้วยความเดือดร้อยเพราะวิบาก ชื่อว่า ไปสู่ทุคติ

ย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น คือย่อมเดือดร้อนเหลือเกิน ด้วยความเดือดร้อนอันหยาบช้าอย่างยิ่ง.

ในกาลจบคาถา ชนเป็นอันมาก ได้เป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว. เทศนาเป็นประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

**เรื่องพระเทวทัต จบ.**

## ๑๓. เรื่องนางสุมนาเทวี [ ๑๓ ]

[ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภนางสุมนาเทวี ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ"** เป็นต้น.

[อบรมลูกหลานให้รับหน้าที่ของตน]

ความพิสดารว่า ภิกษุสองพันรูป ย่อมฉันในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีในกรุงสาวัตถีทุกวัน, ในเรือนของนางวิสาขามหาอุบาสิกาเช่นนั้น. ก็บุคคลใด ๆ ในกรุงสาวัตถี เป็นผู้ประสงค์จะถวายทาน, บุคคลนั้น ๆ ต้องได้โอกาสของท่านทั้ง ๒ นั้นก่อนแล้ว จึงทำได้.

ถามว่า "เพราะเหตุไร ?"

ตอบว่า "เพราะคนอื่น ๆ ถามว่า 'ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีหรือนางวิสาขา มาสู่โรงทานของท่านแล้วหรือ?" เมื่อเขาตอบว่า "ไม่ได้มา," ย่อมติเตียน แม้ทานอันบุคคลสละทรัพย์ตั้งแสนแล้วทำว่า "นี่ชื่อว่าทานอะไร ?." เพราะท่านทั้ง ๒ นั้น ย่อมรู้จักความชอบใจของภิกษุสงฆ์และกิจอันสมควรแก่ภิกษุสงฆ์. เมื่อท่านทั้ง ๒ นั้นอยู่, พวกภิกษุย่อมฉันได้ตามพอใจทีเดียว. เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนที่ประสงค์จะถวายทาน จึงเชิญท่านทั้ง ๒ นั้นไป. ท่านทั้ง ๒ นั้นย่อมไม่ได้เพื่อจะอังคาสภิกษุทั้งหลายในเรือนของตน ด้วยเหตุนี้. เพราะเหตุนั้น นางวิสาขา เมื่อใคร่ครวญว่า "ใครหนอแล ? จักดำรง

ในหน้าที่ของเรา เลี้ยงภิกษุสงฆ์," เห็นธิดาของบุตรแล้ว จึงตั้งเขาไว้ในหน้าที่ของตน. นางอังคาสภิกษุสงฆ์ในเรือนของนางวิสาขานั้น.

ถึงท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ก็ตั้งธิดาคนใหญ่ ชื่อมหาสุภัททาไว้. ก็นางมหาสุภัททานั้น ทำการขวนขวายแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่ (และ) ฟังธรรมอยู่ เป็นพระโสดาบันแล้ว ได้ไปสู่สกุลแห่งสามี.

แต่นั้น ท่านอนาถบิณฑิกะ ก็ตั้งนางจุลสุภัททา (แทน). แม้นางจุลสุภัททานั้น ก็ทำอยู่อย่างนั้นเหมือนกัน เป็นพระโสดาบันแล้วก็ไปสู่สกุลแห่งสามี. ลำดับนั้น ท่านอนาถบิณฑิกะ จึงตั้งธิดาคนเล็กนามว่าสุมนาเทวี (แทน) .

[นางสุมนาป่วยเรียกบิดาว่าน้องชาย]

ก็นางสุมนาเทวีนั้น ฟังธรรมแล้ว บรรลุสกทาคามิผล ยังเป็นกุมาริกา (รุ่นสาว) อยู่เทียว, กระสับกระส่ายด้วยความไม่ผาสุกเห็นปานนั้น ตัดอาหาร[๑] มีความประสงค์จะเห็นบิดา จึงให้เชิญมา. ท่านเศรษฐีนั้น พอได้ยินข่าวของธิดาในโรงทานแห่งหนึ่ง ก็มาหาแล้วพูดว่า "เป็นอะไรหรือ ? แม่สุมนา." ธิดานั้น ตอบบิดาว่า "อะไรเล่า ? น้องชาย."

บ. เจ้าเพ้อไปหรือ ? แม่.

ธ. ไม่เพ้อ น้องชาย.

บ. เจ้ากลัวหรือ ? แม่.

ธ. ไม่กลัว น้องชาย.

๑. อาหารุปจฺเฉทํ กตฺวา ทำการเข้าไปตัดซึ่งอาหาร.

แต่พอนางสุมนาเทวี กล่าวได้เพียงเท่านี้ ก็ได้ทำกาละแล้ว.

[ท่านเศรษฐีผู้บิดาร้องไห้ไปทูลพระศาสดา]

ท่านเศรษฐีนั้น แม้เป็นพระโสดาบัน ก็ไม่สามารถจะกลั้นความโศกอันเกิดในธิดาได้ ให้ทำการปลงศพ๑ของธิดาเสร็จแล้ว ร้องไห้ไปสู่สำนักพระศาสดา, เมื่อพระองค์ ตรัสว่า "คฤหบดี ทำไม ? ท่านจึงมีทุกข์ เสียใจ มีหน้าอาบไปด้วยน้ำตา ร้องไห้ มาแล้ว" จึงกราบทูลว่า "นางสุมนาเทวี ธิดาของข้าพระองค์ ทำกาละเสียแล้วพระเจ้าข้า."

ศ. เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร ? ท่านจึงโศก, ความตาย ย่อมเป็นไปโดยส่วนเดียวแก่สรรพสัตว์ มิใช่หรือ ?

อ. ข้าพระองค์ทราบข้อนั้นพระเจ้าข้า แต่ธิดาของข้าพระองค์ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตัปปะเห็นปานนี้, ในเวลาจวนตาย นางไม่สามารถคุมสติไว้ได้เลย บ่นเพ้อตายไปแล้ว, ด้วยเหตุนั้น โทมนัสไม่น้อย จึงเกิดแก่ข้าพระองค์.

ศ. มหาเศรษฐี ก็นางพูดอะไรเล่า ?

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เรียกนางว่า 'เป็นอะไรหรือ ? สุมนา' ทีนั้น นางก็กล่าวกะข้าพระองค์ว่า 'อะไร ? น้องชาย ? แต่นั้น เมื่อข้าพระองค์กล่าวว่า 'เจ้าเพ้อไปหรือ ? แม่' ก็ตอบว่า 'ไม่เพ้อ น้องชาย' เมื่อข้าพระองค์ถามว่า 'เจ้ากลัวหรือ ? แม้' ก็ตอบว่า 'ไม่กลัว น้องชาย' เมื่อข้าพระองค์ถามว่า ' เจ้ากลัวหรือ ? แม่' ก็ตอบว่า 'ไม่กลัว น้องชาย' พอกล่าวได้เท่านี้ก็ทำกาละแล้ว.

๑. สรีรกิจฺจํ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสกะเศรษฐีนั้นว่า "มหาเศรษฐี ธิดาของท่าน จะได้เพ้อก็หามิได้."

อ. เมื่อเช่นนั้น เหตุไร ? นางจึงพูดอย่างนั้น.

ศ. เพราะท่านเป็นน้องนางจริง ๆ (นางจึงพูดอย่างนั้นกะท่าน), คฤหบดี ก็ธิดาของท่านเป็นใหญ่กว่าท่านโดยมรรคและผล, เพราะท่านเป็นเพียงโสดาบัน, ส่วนธิดาของท่านเป็นสกทาคามินี; เพราะนางเป็นใหญ่โดยมรรคและผล นางจึงกล่าวอย่างนั้นกะท่าน.

อ. อย่างนั้นหรือ พระเจ้าข้า.

ศ. อย่างนั้น คฤหบดี.

อ. เวลานี้นางเกิดที่ไหน พระเจ้าข้า.

เมื่อพระศาสดา ตรัสว่า "ในภพดุสิต คฤหบดี" ท่านเศรษฐีจึงกราบทูลว่า "ธิดาของข้าพระองค์ เที่ยวเพลิดเพลินอยู่ในระหว่างหมู่ญาติในโลกนี้ แม้ไปจากโลกนี้แล้ว ก็เกิดในที่ ๆ เพลิดเพลินเหมือนกันหรือ ? พระเจ้าข้า."

[คนทำบุญย่อมเพลิดเพลินในโลกทั้ง ๒]

ทีนั้น พระศาสดา ตรัสกะเศรษฐีนั้นว่า "อย่างนั้น คฤหบดี ธรรมดาผู้ไม่ประมาท เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้และโลกหน้าแท้" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ว่า

**"ผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้,**
**ละไปแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน เขาย่อมเพลิดเพลิน**
**ในโลกนี้ ๒, เขาย่อมเพลิดเพลินว่า 'เราทำบุญ**

**ไว้แล้ว,' ไปสู่สุคติ ย่อมเพลิดเพลินยิ่ง ๆ ขึ้นไป."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิธ** ความว่า ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้ ด้วยความเพลิดเพลินเพราะกรรม.

บทว่า **เปจฺจ** ความว่า ย่อมเพลิดเพลินในโลกหน้า ด้วยความเพลิดเพลินเพราะวิบาก.

บทว่า **กตปุญฺโญ** คือ ผู้ทำบุญมีประการต่าง ๆ.

บทว่า **อุภยตฺถ** ความว่า ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้ ด้วยคิดว่า "กุศลเราทำไว้แล้ว, บาปเราไม่ได้ทำ." เมื่อเสวยวิบากชื่อว่าย่อมเพลิดเพลินในโลกหน้า.

สองบทว่า **ปุญฺญํ เม** ความว่า ก็เมื่อเพลิดเพลินในโลกนี้ชื่อว่า ย่อมเพลิดเพลิน เหตุอาศัยความเพลิดเพลินเพราะกรรม ด้วยเหตุเพียงโสมนัสเท่านั้นว่า "เราทำบุญไว้แล้ว."

บทว่า **ภิยฺโย** เป็นต้น ความว่า ก็เขาไปสู่สุคติแล้ว เมื่อเสวยทิพยสมบัติ ตลอด ๕๗ โกฏิปีบ้าง ๖๐ แสนปีบ้าง ย่อมชื่อว่าเพลิดเพลินอย่างยิ่งในดุสิตบุรี ด้วยความเพลิดเพลิดเพราะวิบาก.

ในกาลจบคาถา คนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีโสดาบันเป็นต้นแล้ว. พระธรรมเทศนา ได้เป็นประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

**เรื่องนางสุมนาเทวี จบ.**

## ๑๔. เรื่องภิกษุ ๒ สหาย * [ ๑๔ ]

### [ข้อความเบื้องต้น]

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภภิกษุ ๒ สหาย ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **"พหุมฺปิ เจ สหิตํ ภาสมาโน"** เป็นต้น.

### [สองสหายออกบวช]

ความพิสดารว่า กุลบุตร ๒ คน ชาวเมืองสาวัตถี เป็นสหายกัน ไปยังวิหาร ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วละกามทั้งหลาย ถวาย[๑]ชีวิตในพระศาสนาของพระศาสดา บวชแล้ว อยู่ในสำนักพระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ ตลอด ๕ ปีแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามถึงธุระในพระศาสนา ได้ฟังวิปัสสนาธุระและคันถธุระโดยพิสดารแล้ว[๒], รูปหนึ่ง กราบทูลก่อนว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์บวชแล้วเมื่อภายแก่ ไม่สามารถจะบำเพ็ญคันถธุระได้, แต่จะบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ" ดังนี้แล้ว ทูลให้พระศาสดาตรัสบอกวิปัสสนา จนถึงพระอรหัต พากเพียรพยายามอยู่ บรรลุพระอรหัตพร้อมกับด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

ฝ่ายภิกษุรูปนอกนี้ คิดว่า "เราจะบำเพ็ญคันถธุระ" ดังนี้แล้ว เรียนพระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎกโดยลำดับ กล่าวธรรม

* พระมหาผิว ป. ๗ วัดบวรมงคล ปัจจุบันเป็นพระราชเมธาภรณ์ แปล. ๑. อุรํ ทตฺวา
๒. เป็นประโยคกิริยาปธานนัย.

สวดสรภัญญะในสถานที่ตนไปแล้ว ๆ, เที่ยวบอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้เป็นอาจารย์ของคณะใหญ่ ๑๘ คณะ.

ภิกษุทั้งหลาย เรียนพระกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดาแล้ว ไปสู่ที่อยู่ของพระเถระนอกนี้ (รูปบำเพ็ญวิปัสสนา) ตั้งอยู่ในโอวาท ของท่าน บรรลุพระอรหัตแล้ว นมัสการพระเถระเรียนว่า "กระผม ทั้งหลายใคร่จะเฝ้าพระศาสดา."

พระเถระกล่าวว่า "ไปเถิด ผู้มีอายุ, ท่านทั้งหลาย จงถวาย บังคมพระศาสดา นมัสการพระมหาเถระทั้ง ๘๐ รูป ตามคำของเรา จงบอกกระพระเถระผู้สหายของเราบ้างว่า ' ท่านอาจารย์ของกระผม ทั้งหลาย นมัสการใต้เท้า" ดังนี้แล้วส่งไป. ภิกษุเหล่านั้นไปสู่วิหาร ถวายบังคมพระศาสดาและนมัสการพระอสีติมหาเถระแล้ว ไปสู่สำนัก พระคันถิกเถระ เรียนว่า "ใต้เท้า ขอรับ ท่านอาจารย์ของพวก กระผม นมัสการถึงใต้เท้า." ก็เมื่อพระเถระนอกนี้ถามว่า "อาจารย์ ของพวกท่านนั่นเป็นใคร ? " ภิกษุเหล่านั้นเรียนว่า " เป็นภิกษุ ผู้สหายของใต้เท้า."

เมื่อพระเถระ (วิปัสสกภิกษุ) ส่งข่าวเยี่ยมอย่างนี้เรื่อย ๆ อยู่, ภิกษุนั้น (คันถิกะ) อดทนอยู่ได้สิ้นกาลเล็กน้อย ภายหลังไม่ สามารถจะอดทนอยู่ได้, เมื่อพวกอาคันตุกภิกษุเรียกว่า "ท่าน อาจารย์ของพวกกระผมนมัสการใต้เท้า" ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "อาจารย์ของพวกท่านนั่นเป็นใคร." เมื่อภิกษุทั้งหลายเรียนว่า "เป็น ภิกษุผู้สหายของใต้เท้า ขอรับ" จึงกล่าวว่า "ก็อะไรเล่า ? ที่

พวกท่านเรียนในสำนักของภิกษุนั้น บรรดานิกาย มีทีฆนิกายเป็นต้น นิกายใดนิกายหนึ่งหรือ ? หรือบรรดาปิฎก ๓ ปิฎกหนึ่งหรือ ? ที่พวกท่านได้เรียนแล้ว" ดังนี้แล้ว คือว่า สหายของเรา ย่อมไม่รู้จักคาถกแม้ประกอบด้วย ๒ บท, ถือบังสุกุลเข้าป่าแต่ในคราวบวชแล้ว ยังได้อันเตวาสิกมากมายหนอ, ในกาลที่เธอมา เราควรถามปัญหาดู."

[พระเถระทั้ง ๒ พบกัน]

ในกาลต่อมา พระเถระ (วิปัสสกะ) ได้มาเฝ้าพระศาสดา เก็บบาตรจีวรไว้ในสำนักพระเถระผู้สหายแล้ว ไปถวายบังคมพระศาสดา และนมัสการพระอสีติมหาเถระแล้ว ก็กลับมาที่อยู่ของพระเถระผู้สหาย. ลำดับนั้น พระคันถิกเถระนั้น ให้ภิกษุทั้งหลายทำวัตรแก่ท่านแล้ว ถือเอาอาสนะมีขนาดเท่ากัน นั่งแล้วด้วยตั้งใจว่า "จักถามปัญหา."

[พระศาสดาถามปัญหาพระเถระทั้ง ๒]

ขณะนั้น พระศาสดา ทรงทราบว่า "คันถิกภิกษุนี้ พึงเบียดเบียนบุตรของเราผู้มีรูปเห็นปานนี้แล้วเกิดในนรก," ด้วยทรงเอ็นดูในเธอ ทำประหนึ่งเสด็จเที่ยวจาริกไปในวิหาร เสด็จถึงสถานที่เธอทั้ง ๒ นั่งแล้ว ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เธอจัดไว้. แท้จริง ภิกษุทั้งหลายเมื่อจะนั่งในที่นั้น ๆ จัดอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าก่อนแล้วจึงนั่ง. เพราะเหตุนั้น พระศาสดา จึงประทับนั่งเหนืออาสนะที่พระคันถิกภิกษุนั้นจัดไว้โดยปกตินั่นแล. ก็แลครั้นประทับนั่งแล้ว จึงตรัสถามปัญหา

ในปฐมฌานกะคันถิกภิกษุ ครั้นเมื่อเธอทูลตอบไม่ได้, จึงตรัสถามปัญหาในรูปสมาบัติและอรูปสมาบัติทั้ง ๘ ตั้งแต่ทุติยฌานเป็นต้นไป พระคันถิกเถระก็มิอาจทูลตอบได้แม้ข้อเดียว. พระวิปัสสกเถระนอกนี้ ทูลตอบปัญหานั้นได้ทั้งหมด.

ทีนั้น พระศาสดา ตรัสถามปัญหาในโสดาปัตติมรรคกับเธอ. พระคันถิกเถระก็มิสามารถทูลตอบได้. แต่นั้น จึงตรัสถามกะพระขีณาสวเถระ. พระเถระก็ทูลตอบได้.

[พระวิปัสสกเถระได้รับสาธุการ*]

พระศาสดา ทรงชมเชยว่า "ดีละ ๆ " แล้วตรัสถามปัญหาแม้ในมรรคที่เหลือทั้งหลายโดยลำดับ. พระคันถิกเถระก็มิได้อาจทูลตอบปัญหาได้สักข้อเดียว ส่วนพระขีณาสพ ทูลตอบปัญหาที่ตรัสถามแล้ว ๆ ได้. พระศาสดาได้ประทานสาธุการแก่พระขีณาสพนั้นในฐานะทั้ง ๔. เทวดาทั้งหมด ตั้งต้นแต่ภุมเทวดา[๑] จงถึงพรหมโลกและนาคครุฑ ได้ฟังสาธุการนั้นแล้ว ก็ได้ให้สาธุการ.

พวกอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกของพระคันถิกเถระ ได้สดับสาธุการนั้นแล้ว จึงยกโทษพระศาสดาว่า "พระศาสดาทรงทำกรรมอะไรนี่ ? พระองค์ได้ประทานสาธุการแก่พระมหัลลกเถระ ผู้ไม่รู้ปอะไร ๆ ในฐานะทั้ง ๔, ส่วนท่านอาจารย์ของพวกเรา ผู้จำทรงพระปริยัติธรรมไว้ได้ทั้งหมด เป็นหัวหน้าภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป พระองค์มิได้ทรงทำแม้มาตรว่า ความสรรเสริญ."

* พระมหาอู ป. ธ. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล. ๑. เทวดาที่สถิตอยู่บนแผ่นดิน.

[พูดมาแต่ไม่ปฏิบัติก็ไร้ประโยชน์]

ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอกล่าวอะไรกันนี่ ?" เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลเนื้อความนั้นแล้ว, ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย อาจารย์ของพวกเธอ เช่นกับผู้รักษาโคทั้งหลาย เพื่อค่าจ้างในศาสนาของเรา, ส่วนบุตรของเรา เช่นกับเจ้าของผู้บริโภคปัญจโครส[๑]ตามชอบใจ" ดังนี้แล้ว ได้ภาษิตพระศาสดาเหล่านี้ว่า

**"หากว่า นรชนกล่าวพระพุทธพจน์อันมีประ-**
**โยชน์เกื้อกูลแม้มาก (แต่) เป็นผู้ประมาทแล้ว**
**ไม่ทำ (ตาม) พระพุทธพจน์นั้นไซร้, เขาย่อม**
**นับโคทั้งหลายของชนเหล่าอื่น ย่อมเป็นผู้ไม่มี**
**ส่วนแห่งปัญจโครสฉะนั้น, หากว่า นรชนกล่าว**
**พระพุทธพจน์อันมีประโยชน์เกื้อกูล แม้น้อย**
**(แต่) เป็นผู้มีปกติประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม**
**ไซร้, เขาละราคะ โทสะ และโมหะ แล้ว รู้ชอบ**
**มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว หมดความยึดถือในโลกนี้หรือ**
**ในโลกหน้า, เขาย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งสามัญผล."**

๑. รสอันเกิดแต่โค ๕ อย่าง คือ นมสด, นมส้ม, เปรียง, เนยใส, เนยข้น.
๒. ผลคือคุณเครื่องเป็นสมณะ.

[แก้อรรถ*]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สหิตํ** นี้ เป็นชื่อแห่งพระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก, นรชนเข้าไปหาอาจารย์ทั้งหลาย เล่าเรียนพระพุทธพจน์นั้นแล้ว กล่าว คือบอก ได้แก่แสดงอยู่ ซึ่งพระพุทธพจน์แม้มาก แก่ชนเหล่าอื่น (แต่) หาเป็นผู้ทำกิจอันการกบุคคลฟังธรรมนั้นแล้วจะพึงทำไม่ คือไม่ยังการทำไว้ในใจให้เป็นไป ด้วยอำนาจแห่งไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ชั่วขณะแม้สักว่าไก่ปรกปีก, นรชนนั้น ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งผลสักว่าการทำวัตรปฏิวัตรจากสำนักของอันเตวาสิกทั้งหลายอย่างเดียว, แต่หาเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณเครื่องเป็นสมณะไม่ เหมือนคนเลี้ยงโครักษาโคทั้งหลายเพื่อค่าจ้างประจำวัน[๑] รับไปแต่เช้าตรู่ เวลาเย็น นับมอบให้แก่เจ้าของทั้งหลายแล้ว รับเอาเพียงค่าจ้างรายวัน, แต่ไม่ได้เพื่อบริโภคปัญจโครสตามความชอบใจ ฉะนั้นแล.

เหมือนอย่างว่า เจ้าของโคพวกเดียว ย่อมบริโภคปัญจโครสแห่งโคทั้งหลาย ที่นายโคบาลมอบให้แล้ว ฉันใด, การกบุคคลทั้งหลาย ฟังธรรมอันนรชนนั้นกล่าวแล้ว ปฏิบัติ[๒]ตามที่นรชนนั้นพร่ำสอนแล้ว ก็ฉันนั้น, บางพสกบรรลุปฐมฌานเป็นต้น, บางพวกเจริญวิปัสสนาแล้ว บรรลุมรรคและผล, จัดว่าเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณเครื่องเป็นสมณะ เหมือนพวกเจ้าของโค ย่อมเป็นผู้มีส่วนโครสฉะนั้น.

* ของสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๗๗. ๑. ตามหลักต้องว่าเหมือนคนรักษาโคเพื่อจ้างประจำวัน ชื่อว่าคนเลี้ยงโค ๒. ปฏิปชฺชิตฺวา บางมตินิยมเป็นกิริยาปธานนัย.

พระศาสดาตรัสคาถาที่ ๑ ด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ผู้มีสุตะมาก (แต่) มีปกติอยู่ด้วยความประมาท ไม่ประพฤติแล้วในการทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ด้วยอำนาจแห่งไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น, หาตรัสด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้ทุศีลไม่ ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนคาถาที่ ๒ พระองค์ตรัสด้วยอำนาจแห่งการกบุคคลผู้แม้มีสุตะน้อย (แต่) ทำกรรมในการทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคายอยู่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมฺปิ เจ** ความว่า น้อย คือแม้เพียง ๑ วรรค หรือ ๒ วรรค.

บทพระคาถาว่า **ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี** เป็นต้น ความว่า นรชนรู้อรรถรู้ธรรมแล้ว ประพฤติธรรมอันสมควรแก่โลกุตรธรรม[๑] ๙ คือประเภทแห่งธรรม มีปาริสุทธิศีล ๔ ธุดงคคุณและอสุภกรรมฐานเป็นต้น ที่นับว่าข้อปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้นย่อมเป็นผู้ชื่อว่ามีปกติประพฤติธรรมสมควร คือหวังการแทงตลอดอยู่ว่า "เราจักแทงตลอดในวันนี้ เราจักแทงตลอดในวันนี้ ทีเดียว" ชื่อว่าย่อมประพฤติ. นรชนนั้น ละราคะ โทสะ และโมหะด้วยข้อปฏิบัติชอบนี้แล้ว กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ โดยชอบ คือโดยเหตุ โดยนัย มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตทังควิมุตติ วิกขัมภนวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติและนิสรณวิมุติ, หมดความถือมั่นอยู่ในโลกนี้หรือในโลกอื่น คือไม่เข้าไปยึดถือขันธ์

๑. มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑.

อายตนะและธาตุทั้งหลาย อันนับเนื่องในโลกนี้และโลกอื่น หรือ อันเป็นภายในและภายนอก ด้วยอุปาทาน[๑] ๔ ชื่อว่าเป็นมหาขีณาสพ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณเครื่องเป็นสมณะคือผล อันมาแล้วด้วยอำนาจ แห่งคุณเรื่องเป็นสมณะ กล่าวคือมรรค และคุณเครื่องเป็นสมณะคือ กองแห่งอเสขธรรม[๒] ๕.

พระศาสดาทรงรอบยอดแห่งเทศนาด้วยพระอรหัต เหมือน นายช่างถือเอายอดแห่งเรือน ด้วยยอดแก้วฉะนั้น ดังนี้แล.

ในกาลจบคาถา คนเป็นอันมาก ได้เป็นอริยบุคคลมีพระโสดาบัน เป็นต้น. เทศนามีประโยชน์แก่มหาชน ดังนี้แล.

**เรื่องภิกษุ ๒ สหาย จบ.**

**ยมกวรรค วรรณนา จบ.**

**วรรคที่ ๑ จบ.**

๑. กามุปาทาน การถือมั่นกาม ๑ ทิฏฐุปาทาน การถือมั่นทิฏฐิ ๑ สีลพฺพตุปาทาน การถือมั่นศีลพรต ๑ อตฺตวาทุปานทาน การถือมั่นวาทะว่าตน ๑.

๒. สีลขันธ์ หมวดศีล ๑ สมาธิขันธ์ หมวดสมาธิ ๑ ปัญญาขันธ์ หมวดปัญญา ๑ วิมุตติขันธ์ หมวดวิมุตติ ๑ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ หมวดวิมุตติญาณทัสสนะ ๑.